

KANONİK TOPRAKLARDAN ULUSAL VATANA: BALKAN SAVAŞLARI VE TÜRK ULUSÇULUĞUNUN DOĞUŞU

From Canonical Territories to National Watan: The Balkan Wars and the Emergence of Turkish Nationalism

Yahya Kemal TAŞTAN*

Prof. Dr. Turan Yazgan'ın aziz ruhuna...

ÖZET

Balkan Savaşları ile birlikte Osmanlı İmparatorluğunun bu bölgede yaklaşık beş asır süren egemenliğini yitirmesi Türkler için büyük bir travma olmuştur. Söz konusu coğrafyanın tarihsel iddialar nedeniyle yeni kurulan ulus devletlerin paylaşım alanına dönüşmesi, bölgede istikrarsızlığın kaynağıdır. Bugün de bölgedeki istikrarsızlığın temelinde aynı sorunlar yatmaktadır. Bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğunun varlık nedeni kabul edilen Balkanların kaybı, Müslüman Türk nüfusa karşı izlenen sistemli kıyım, göç ve asimilasyon politikaları bir “yaralı bilinç” yaratmıştır. Türkçülük fikrinin kamuoyunda ve siyasette giderek daha fazla önem kazanması, Balkan savaşlarının yarattığı katastrofik yenilgiyle paraleldir ve bu süreçte vatan kavramı da dönüşüme uğramıştır. Klasik dönemde Osmanlı İmparatorluğunun egemen olduğu toprakları ifade eden “memâlik” kavramı siyasal ve toplumsal gelişmelere paralel değişime uğramış, bunun yanında kimlik arayışlarıyla ilişkili olarak bir “vatan” fikri doğmuştur. Kanonik toprağı ifade eden “dârü'l-harb” modernleşme ile nitelik değiştirmiş ve yerini seküler içerikli “vatan”a terk etmiştir. Bunun yanında Turan kavramının siyasal bir içerik kazanarak Türk aydınları arasında rağbet görmeye başlaması Balkan Savaşları ile yaşıttır. İmparatorluğun hikmet-i vücudu kabul edilen Balkanların yitirilmesi ve peş peşe yaşanan kayıplar Osmanlı aydınlarını hayalî bir vatan yaratmaya sevk etmiştir. Bu çalışmada Balkan Savaşlarının yarattığı kaotik ortamda toplumsal seferberlik ve ulusal kimlik arayışı incelenmekte, vatan kavramının kazandığı anlamlar ele alınmaktadır.

* Ulus ve ulusçuluk terimleri, bu çalışmanın amacı bakımından anlamlıdır. Osmanlı'da millet kavramı, bugün sahip olduğu anlamdan farklı olarak çeşitli dinsel gruplardan meydana gelen kompartımanlar için kullanılmıştır. Türk ulusçuluğu, imparatorluğa mensup milletlerde uyayan ulusal bilinç ve ayrılıkçı ulusçu hareketlere tepkinin ifadesidir. Bu nedenle, millet ve milliyetçilik terimlerinin imparatorluktan ulus-devlete dönüşüm ile birlikte kazandığı yeni anlam manzumesi Millî Mücadele ve Cumhuriyet ile yaşıttır.

** Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Bornova / İZMİR.
tarihsinas@gmail.com.

Anahtar Kelimeler: *Balkanlar, Balkan Savaşları, Türkçülük, kanonik topraklar, vatan, hayali vatan, Turan*

ABSTRACT

Losing the sovereignty, which continued approximately five centuries under the rule of Ottoman Empire, in Balkans had been a big trauma for Turks along with Balkan Wars. Transformation of the region at issue, as the sharing area of the nation-states due to the historical assertions, is the source of the instability in the region. The same problems are in the base of the region's instability in today. Loss of Balkans, accepted as the presence reason of Ottoman Empire, sistematical carnage of Muslim Turkish population, emigration and assimilation policies, had created a "wounded conscious". Gaining more importance of Turkism in public opinion and politics, is paralel to the catastrophic defeat, created by Balkan Wars and in this duration, the concept of homeland had also transformed. The concept of "memalik", expressing the lands under the rule of Ottoman Empire in the classical age, had changed parallel to the political and social developments, besides this, "the idea of "homeland" was borned related with the seeking of identity. The qualification of "dârü'l-harb", expressing the canonic land, changed within modernization and left his place to a secular theme, "homeland". Besides this, the concept of Turan, begining to be popular while gaining a political content, is contemporary with Balkan Wars. Loss of Balkans, accepted as the presence philosophy of the empire, and consecutive loss of the lands had motivated the Ottoman intellectuals to create a imaginary homeland. In this essay, social campaign in the chaotic environment due to Balkan Wars and the seek of national identity have been examined, the meanings of the concept of homeland have been scrutinized.

Keywords: *Balkans, Balkan Wars, Turkism, canonical territories, vatan (motherland), imagined fatherland, Turan.*

Evrensellik iddiası taşıyan dinlerin ortak özelliklerinden biri "kanonik toprak" anlayışıdır. Bu anlayışı basit bir coğrafi alan olarak tanımlamak yetersizdir. Her şeyden önce o, bir dinin egemen olduğu yahut geçmişte kendine ait olduğunu iddia ettiği dinsel, kültürel ve etnik açıdan kabullenilmiş bir mekândır. Hıristiyan geleneğinde, bilhassa Ortodokslar arasında yaygın olan kavram, dinsel otoritenin belirli bir coğrafi bölge ile tanımlanmasını ifade etmektedir. Bir bölgede yerleşik Ortodoks nüfusa bağlı olarak o bölgenin Ortodokslara ait bir coğrafya olduğu ön kabulüne dayanan kavram, bütün Hıristiyanların birliğini vurgulayan "tek ülke, tek piskopos" ilkesini öne sürer. Kanonik toprak kavramı, Ortodoks otoritelerin "öteki" kiliseler ve dinlerin yanı sıra devlet ve ulusla ilişkisini anlamak için önemlidir.

Tarih boyunca dinlerin, devletlerin ve medeniyetlerin ilişkilerinde belirleyici bir etken olan “kanonik toprak” anlayışı, yalnızca Ortodoksluk ile sınırlı değildir. Yitirilmiş yahut vaat edilmiş toprak kavramları, evrensel dinlerin kutsal savaş/cihat anlayışlarında başvurdukları temel argümanlardan biri olmuştur. Bir dinin egemen olduğu toprakların bir başka dine mensup olanların eline geçmesi, modern zamanlara kadar savaşların öncelikli nedenleri arasında sayılmıştır. Bu hususu en açık biçimiyle Musevilikte görmek mümkündür. Nitekim vaat edilmiş toprak/ülke ve onun için savaş ifadelerine Tevrat’ın pek çok yerinde rastlamak mümkündür.¹ Bununla birlikte söz konusu kavramın *proselytism* aracı olarak da kullanıldığı ve modern zamanlara kadar savaşları meşrulaştırıcı bir işlev üstlendiği anlaşılmaktadır. Ortaçağda Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında meydana gelen Haçlı Savaşlarının temelinde “kanonik toprak” anlayışı yatmaktadır. Müslümanların egemen olduğu Filistin ve Kudüs’ün geri alınmasına yönelik Hıristiyan din adamlarının (Pierre L’Ermite) propagandasında, kitleleri seferber etmek için Tanrı krallığı ve kanonik toprak kavramları siyasal bir araç olarak kullanılmıştır.² Modern zamanlara kadar insanların zihniyet dünyasını şekillendiren kanonik toprak, yitirilmiş yahut vaat edilmiş toprak anlayışları, evrensel dinlerin kutsal savaş/cihat söylemlerinde başvurdukları temel argümanlardan biri olmuştur.

İslâm literatüründeki “dârü’l-islâm” ve “dârü’l-harb” kavramlarını da kanonik toprak ışığında okumak mümkündür. “Dâr” terimini “bir Müslüman veya gayrimüslim idarecinin hâkimiyeti altındaki ülke” olarak tanımlayan İslâm hukuku, dâr’ın hükmünün üstünlüğe, kuvvete ve orada din hükmünün icrasına bağlı olduğunu kabul eder.³ “Dârü’l-islâm”, Müslümanların egemenliğindeki yerin ismidir ve orada Müslümanların liderinin (imam) sulta ve hükmü yürürlüktedir. Buna karşılık “dârü’l-harb” ise kâfirlerin liderinin emir ve idaresinin yürürlükte olduğu ülkedir. Dârü’l-islâm’ın her tarafı, İslâm devletinin tam kontrol ve egemenliği altındadır.⁴ Bir ülkenin “dârü’l-islâm” olabilmesi için ülke halkının İslâm’ı kabulü

¹ Ve Rab Abrama dedi: Memleketinden ve akrabandan yanından ve babanın evinden sana göstereceğim memlekete git ve seni büyük millet edeceğim ve seni mübarek kılacağım ve senin adını büyük edeceğim (Tekvin, 12: 1-2); O gün Rab Abramla ahdedip dedi: Mısır ırmağından büyük ırmağa, Fırat ırmağına kadar bu diyarı, Kenileri ve Kenizzileri ve Kadmonîleri ve Hittîleri ve Perizzileri ve Refaları ve Amorîleri ve Kenânîleri ve Girgaşileri ve Yebusîleri senin zürriyetine verdim (Tekvin, 15: 18-21); Üzerinde yatmakta olduğun diyarı sana ve senin zürriyetine vereceğim ve senin zürriyetin yerin tozu gibi olacak ve garba ve şarka ve şimale ve cenuba yayılacaksın ve yerin bütün kabileleri sende ve zürriyetinde mübarek kılınacaktır (Tekvin, 28: 13-14); Ve Kızıl Denizden Filistinlerin denizine kadar ve çölden ırmağa kadar sana hudut koyacağım; çünkü memleketin ahâlisini sizin elinize vereceğim ve onları kendi önünden kovacaksınız (Çıkış, 23:31); İşte diyarı önünüze koydum; girin ve Rabbin atalarınıza, İbrahime, İshaka ve Yakuba kendilerine ve kendilerinden sonra onların zürriyetine vermek için and ettiği diyarı mülk edinin (Tesniye, 1: 8).

² James T. Johnson, **The Holy War Idea in Western and Islamic Traditions**, University Park, Pa: Pennsylvania State University Press, 1997, s. 110-111.

³ Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukuki İslamiye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu**, Cilt 3, İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, ty, s. 369; Ahmet Özel, **İslâm Hukukunda Ülke Kavramı: Dârülislâm, Dârulharb**, İstanbul: İz Yayıncılık, 2011, s. 73-74.

⁴ Ahmet Özel, **a.g.e.**, s. 80-81.

veya söz konusu ülkede İslâm hükümlerinin uygulanması gerekmektedir. Bir ülkenin “dârü'l-İslâm” haline gelmesi için aranan yegâne şart, orada İslâm hükümlerinin uygulanmasıdır.

Kadim gelenekte toprağa atfedilen kutsallığın bir diğer kaynağı da siyasal iktidarla özdeşleştirilmesidir. Modern öncesi dönemde kanonik içeriğe sahip olması dışında toprağı kutsallaştıran bir diğer etken hükümdara ait olmasıdır. Mülk olarak değerlendirilen ülkeye bağlılığın en önemli kıstası, yerel aidiyet yahut kültürel kodlardan ziyade hükümdara duyulan sadakattir. Kutsal Roma, kutsal Rusya, kutsal Tirol, Devlet-i Aliyye gibi nitelemeler, devletin ve ülkenin hükümdarın malı olmasından kaynaklanmaktadır. Bir meşruiyet aracı olan toprak, sultan yahut kralın *patrimonium*'udur ve o, sahip olduğu topraklarda dinin koruyucusu, adaletin sağlayıcısıdır.

Modern öncesi dönemde toplumlar küçük çaplı nüfus ve toprak parçaları ile tanımlanmaktadır. Kimliklerin belirleyicisi akrabalık ilişkileri, aşiret, cemaat ya da köy gibi küçük mensubiyet birimleridir. En büyük mensubiyet birimi, tebaa olmaktır. Yaşanan alanın sınırları esnek ve akışkan olduğu gibi, bir topluluğa mensubiyet de dolaylı ve hiyerarşiktir. Modernleşme ile birlikte yaşanan epistemolojik dönüşüm, sadakatleri ve kadim mensubiyetleri aşındırırken mülkü vatana dönüştürerek yeni bir mensubiyet şuuru yaratmayı amaçlamıştır. Ulusçuluk, muayyen bir toprak üzerinde egemenliğin tesisidir. Ulus-devletin nesnesine dönüşen coğrafya, sınırları egemen devlet tarafından çizilerek vatana dönüştürülmüş ve devletin, meşrû kontrol araçlarını tekeline bulunduran bir yapı olarak ortaya çıkması amaçlanmıştır. Modernleşme ve ulus-devlet, bir bakıma toplumun merkezî ve meşru idarî organlarında yaşanan otorite boşluğunun yeniden tesisidir. İktidarlarını tanrıdan ve gelenekten aldıklarını iddia eden geleneksel yöneticilerin etkisinin azalması ve eski toplumsal bağların çözülmesiyle yeni sadakat türleri yaratılmış; bu yeni sadakat biçiminin egemenlik, halk, vatan gibi kavramlar etrafında daha geniş kitlelere yayılması amaçlanmıştır. Böylece *kanonik toprak* yahut *patrimonium* vatana dönüşürken zamansal ve uzamsal alanda tahayyül edilen bir *hayalî cemaat* ortaya çıkmıştır. Benedict Anderson, ulusların tarihsel kategoriler biçiminde inşa edildiğini ve bu inşa biçiminin zamansal ve uzamsal olarak hayal edilmesi gerektiğini iddia ederken siyasal olarak kendini üreten ve meşrulaştıran bir hayalî cemaatten söz etmektedir. Ulus, muayyen bir coğrafyayı kendine ait kılarak, içerisindeki ve dışarısındaki arasında ayırım yapmaya olanak tanıyan sınırlarla ve bunu pekiştiren simgelerle ortaya çıkar. “Ulus sınırlı olarak hayal edilir, çünkü belki de bir milyar insanı kapsayan en büyüğünün bile, ötesinde başka uluslara mensup insanların yaşadığı, esnek de olsa sonlu sınırları vardır. Hiçbir ulus kendisini insanlığın tümü ile örtüşüyor olarak hayal edemez. En mesihçi ulusçuluklar bile... insan ırkının bütün üyelerinin kendi uluslarına katılacağı bir günün rüyasını görmezler.”⁵

Kanonik toprak, dinlerin nüfuzlarının yayıldığı belirli bir coğrafi alana kadar uzanır. Çünkü o toprakta derin kökleri ve tarihsel meşruiyetleri olan insanlar, egemen dinin sakinleri olarak yaşamaktadır. Bu teorinin mantıksal bir sonucu da söz konusu bölgelerin diğer

⁵ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, İstanbul: Metis Yayınları, 1995, s. 21.

dinlerin misyoner faaliyetleri için bir *off-limits* olmasıdır. Aslında bu tür sınır yasakları coğrafi olmaktan ziyade etnik/dinsel sınırları içermektedir. Nerede olursa olsun eğer bir kişi Polonyalı ise o Katolik; Türk ise Müslüman; Rus ise Ortodoks olarak algılanır. Dolayısıyla kanonik toprağın yerli meskûnları dışında farklı bir etnik kökene mensup olan/olanlar, egemen etnik grup tarafından bir tehdit olarak algılanır. Ulus devletlerden ve ulusçuluk akımlarından önce, sahip olunsun yahut olunmasın bir grubun özel bir yurtla, tarihsel bir mekânla ilişkilendirilmesi, dinsel bilinçle beslenerek sürekli canlı tutulmuştur. Bir toprak parçasında ikamet yahut onunla özdeşleşmek, aidiyeti beslemiştir. Başlangıçta bir kutsal mekân olan coğrafya, modern öncesi zamanlarda dinin, modern zamanda ise ulusçuluğun etkisiyle kimlik belirleyicisine dönüşmüştür. Tarihsel hak taleplerinin bulunduğu, bir başka devletin veya dinin egemenliğinde kalmış, uzak düşülmüş coğrafya ise ulusalcı duyguları besleyen *atayurt* olarak varlığını ulusal hafızada sürdürmüştür. Söz konusu mekâna sahip olunmasa da ulusçuluk, tarihsel hak ve iddiaları besleyerek kitleleri seferber etmiştir. Nitekim Yahudiler bu duruma en canlı örnektir. Kendilerine ait olduklarını iddia ettikleri topraklardan asırlarca uzakta yaşamış olmalarına rağmen *arz-ı mev'ud* anlayışı, etnik ve ulusal duyguları beslemiştir. Bir tarihsel mekânın anavatana dönüştürülmesi, “ulusal arz-ı mev'ud”ların yaratılması, ulusçuluğun başvurduğu en önemli ideolojik araçlardır. Böylece başlangıçta dinsel bir içeriğe sahip olan kanonik toprak, seküler bir din olan ulusçuluk ile yeni anlam kazanmış; ulus-devletlerin coğrafya üzerindeki haklarını meşrulaştırmıştır. Dinin “hudut”ları ulusçuluk çağında etnik veya kültürel unsurlar göz önünde bulundurularak birer “sınır”a dönüşmüştür. Denilebilir ki, “tek ülke, tek dinsel otorite” gibi dinsel içerikli kanonik toprak, ulusçuluk çağında yerini “tek ülke, tek dil, tek ulus” gibi seküler bir söyleme terk etmiştir. Bu dönüşümü, ulus devletlerin doğuşunda yaşanan şiddet ışığında okumak mümkündür. Kanonik egemenlik, egemen dinin kuralları ölçüsünde diğer dinlere bir arada yaşama hakkı tanımış olmasına karşılık Balkanlar’da ortaya çıkan ve başlangıçta bir millî devlet olma iddiasında bulunan ulus devletler, dinsel azınlıkları varlıkları için bir tehdit olarak görmüş; ötekileri sistemli bir asimilasyona yahut göçe tabi tutmuştur.⁶

Ulus devletler çağında kanonik toprak kavramının ulusçuluk akımlarını besleyen yeni bir çehre ile ortaya çıktığı görülmektedir. Ulusçuluk düşüncesi, ulus olmanın en temel şartlarından biri olarak sınırları iyi tanımlanmış ülkelere/topraklara sahip olmayı temel argüman

⁶ Bu satırlardan da anlaşılacağı üzere, millî devlet ile ulus devlet arasında bir farkın olduğunu düşünmekteyiz. Esasen ulusçuluk sorununun devletsiz toplumlarda ortaya çıkmayacağını; ulusçuluğun ileri sürdüğü yönetilenler ile yönetenlerin aynı etnik birimden olması gerektiği iddiasının devlete sahip olmayan toplumlara sorulamayacağını pek çok ulusçuluk teorisyeni kabul etmektedir. Ulusçuluk, önceden kabul edilen ve varsayılan bir devlette, devlet varlığının bir veri olarak kabul edildiği ortamlarda doğmaktadır. Bu nedenle millî devlet (national state) ile ulus-devlet (nation-state) arasında yapılacak bir ayırım pek çok açıdan faydalı olacaktır. Ulus devlet, geniş, kesintisiz ve kesin sınırlara sahip bir ülkede otoritenin kullanımında öncelik iddiasında bulunan nispeten farklı merkezî ve bağımsız kurumları buna mukabil millî devlet ise etnikliği benimseyen, güçlü bir dilsel, dinsel ve sembolik kimliği paylaşan halkın meydana getirdiği siyasal birimi ifade etmektedir.

olarak kabul eder. Halk ile toprak birbirine ait olmalıdır.⁷ Ulus, nihaî olarak halkın tarih boyunca kendine ait olduğuna inandığı yahut hissettiği, ulusal hafızasını, kaderini ve benliğini özdeşleştirdiği, bir bakıma beşiği niteliğindeki toprakta teşekkül edecek siyasal oluşumdur. Bu toprağın önemi, ulus oluşumunu sağlayacak bir hafıza mekânı olmasından ileri gelmektedir. Ulusçuluk düşüncesinin en önemli argümanı olan süreklilik fikri, coğrafyada ve hafızada kök salmıştır. Ulus, hem kendi içinde hem de kendi dışındadır: “Manevîdir, ama zaman içindedir; tarihseldir, ama coğrafya içindedir; ideolojiktir, ama tenseldir; belirsizdir, ama sınırları vardır; evrenseldir, ama özel içindedir; ebedîdir, ama kronoloji içindedir.”⁸ Böylece hafıza mekânı olmasının ötesinde vatanın hafızayı da mekânlaştırdığı görülmektedir. Zira vatan, ulusun atalarını, kahramanlarını, bilgelerini, kutsallarını bağrında taşır. Vatanı biricik ve kutsal kılan da bunlardır. “Derin ve deruni anlamlarına ve sırrına sahip olanlar yani ulusun öz-bilinçli evlatlarıncı kavranabilecek bu topraklar, mübarek ve yüce yerlerdir.”⁹ Nitekim ulus da ortak mitleri ve tarihsel belleği, kitlevî bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun müşterek bir tarihsel toprağa/ülkeye sahip olmasıyla ortaya çıkmıştır.¹⁰

19. yüzyılda, bilhassa Balkan coğrafyasında meydana gelen savaşların büyük bir çoğunluğu, bu coğrafyada yaşayan ulusların söz konusu topraklar üzerindeki tarihsel hak iddialarından beslenmiştir. Yeni ulus devletler, organik ayrımlar icat ederek sınırlarını, “doğal” kabul ettikleri hudutlarla özdeşleştirmeye çalışmışlardır. Bu nedenle tarihlerin, dillerin, geleneklerin hatta kimi yerde dinsel yapıların iç içe geçtiği, etnik toplulukların/kimliklerin birbirinden belirgin biçimde ayrılmadığı bu coğrafyada ortaya çıkan ulusçu hareketler, var olabilmek ve varlığını sürdürürebilmek için aşırı bir tavra bürünmüşlerdir. Ulus-devlet modeli, Balkanlarda saf etnik-ulusal nüfusların bir kısmını sınırları dışına iterek yahut kendilerine yeni politik düşmanlar icat ederek var olabilmıştır.

Yeni kurulan ulus-devletler, tarihsel toprak iddialarıyla etnik köken iddialarını özdeşleştirmeye, Ernest Gellner’in tanımıyla “ulusal ve siyasal birimin eşleşmesini” sağlamaya çalışmışlar¹¹; politik düşman olarak algıladıkları farklılıkları ortadan kaldırmanın yahut aza indirmenin çarelerini aramışlardır. Etnik kimlik ve nihayetinde ulusçu duyguların gelişmesinde en önemli rol kuşkusuz siyasal birime aittir. 19. ve 20. yüzyıllarda Doğu Avrupa’da ortaya çıkan ulus devletler, ulusal ve siyasal birimi eşleştirmek maksadıyla farklı etnik ve dinsel gruplara mensup toplulukları asimile etmeye, göçe zorlamışlar, nihayet soykırım politikası ile söz konusu toplulukları tarihten ve topraklarından silmeye çalışmışlardır. Bu soykırım politikasının son örneklerinden biri 21. asrın başlarında Bosna’da yaşanmıştır. Bütün bu politikaların temelinde egemen etnik grubun bir “millî devlet” yaratma amacı yatmaktadır. Ancak bugünün penceresinden bakıldığında devlet ve ulusun sınırlarını eşleştirmeye, bir

⁷ Anthony D. Smith, **National Identity**, London: Penguin Books, 1991, s. 9.

⁸ Pierre Nora, **Hafıza Mekânları** (çev. Mehmet Emin Özcan), Ankara: Dost Kitabevi yayınları, 2006, s. 13.

⁹ Anthony D. Smith, **a.g.e.**, s. 10.

¹⁰ Anthony D. Smith, **a.g.e.**, s. 14.

¹¹ Ernest Gellner, **Nations and Nationalism**, Oxford: Basil Blackwell, 1983, s. 1.

diğer ifadeyle siyasal birim içinde belirli bir etnik topluluğu ve kültürü egemen kılmaya yani bir “millî devlet” yaratmaya çalışan devletlerin sayısının, mevcut devletlerin ancak yüzde 10’unu oluşturduğunu, diğerlerinin ise “ulus devlet” modelinde teşekkül ettiğini ileri sürmek mümkündür.

Ulusal kimliğin oluşumunda yahut içeriğinin belirlenmesinde savaş ve fetih, sürgün ve köleleştirme, göç dalgaları ve din değiştirme gibi olaylar önemli rollere sahiptirler. Bu tür olaylar, etnik bilinçlenmeyi körüklediği gibi, yeni etnik grupların da doğuşuna neden olabilir. “Savaşın bir etnik asabiye sınavı olarak değil ama topluluk yaşamında merkezi bir güç, etnik duygularla ulusal bilincin ateşleyicisi ve gelecek nesiller için mit ve anı kaynağı olma rolünü inkâr etmek mümkün değildir. Etnik kimliğin kuruluşunda belki de en derinlemesine nüfus etmiş olan, bu son işlevdir.”¹² Bu türden bir örneğe yine Balkanlar en güzel örnektir. Bosnalılar, Hırvatlar ve Sırlar aynı etnik kökene mensup olmalarına karşılık din farkı onların farklı etnik grup yahut ulus olarak algılanmalarına neden olmuştur. 20. yüzyılın savaşlar ve göçleri, yeni etnik kimlikler yaratmış; bilhassa Anadolu’ya göçen Müslüman topluluklar kendilerini Türk etnik kimliği ile özdeşleştirmişlerdir. Kolektif bir kültürel kimlik yaratılmasına karşılık ayırt edici etnik kimliklerin bu özdeşleşmeyi tam olarak sağladığını iddia etmek mümkün değildir. Diasporada varlığını sürdüren etnik kimlikler yerli unsurlar tarafından devlet ve toplumla özdeşleşmesi derecesinde kabul görmüştür. Mülkün vatana dönüşmesi sırasında yaşanan bu süreçle farklı etnik grupların, ulus-devlet çatısı altında toplanmasına çalışılmıştır.

Son tahlilde vatan kavramının ortaya çıkışı, ulusçuluk ve savaşlar arasında doğrudan bir ilişki vardır. Vatan, bir etnik grubun yaşadığı, ortak mitlerin ve tarihsel belleğin kökleştiği coğrafyayı ifade eder. Devlet yahut günümüzdeki anlamıyla ulus-devlet belirli bir mekânda, toprağa bağlı olarak ortaya çıkan siyasal birimdir. Coğrafyanın vatanlaşması, toplumun vatanla birlikte bir kimlik kazanması iledir ki ulus tecessüm eder; toprak ve siyasal bütünlük/egemenlik ulus devletleri yaratır. Buna göre ulus-devletin ülke, nüfus ve egemenliğe dayanan bir oluşum olduğunu ileri sürmek mümkündür. Vatan ile atayurt kavramları da ulusçuluğu besleyen ve niteliğini belirleyen etkenler olarak önemli işlevler üstlenir. Vatan sınırları muayyen bir coğrafyada egemenlik tesis ederken atayurt iddiaları, irredantist ulusçulukları şekillendirir. Nitekim Balkan ulusçuluklarını bu doğrultuda okumak mümkündür. 19. yüzyılda Balkanlar’da ortaya çıkan ulus devletler için bu coğrafya, bir kanonik toprak ve tarihsel miras hükmündedir. Balkan halklarının hemen hepsinde rastlanan bu coğrafyanın en eski ve otokton halkı oldukları iddiası, ulusçulukları beslemiştir. Eskilik ya da bir diğer ifadeyle tarihsel geçmiş, söz konusu coğrafyadaki tarihsel hak taleplerini meşrulaştırmak amacıyla kullanılmıştır. Ancak Balkan coğrafyasının etnolojik bir müze ve halklar salatası görünümü arz etmesi, çok sayıda hak iddiasının doğmasına, bu iddiaların birbirine düşman uluslar yaratmasına yol açmıştır.¹³1894-1898yılları arasında Balkan coğrafyasını dolaşan

¹² Anthony D. Smith, *a.g.e.*, s. 9-10

¹³ Yahya Kemal Taştan, “Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri”, *Balkanlar El Kitabı I* (der. Osman Karatay-B. Atsız Gökdağ), Çorum/Ankara: KaraM & Vadi, 2006, s. 416-417.

William Miller, Balkanlardaki ulusçu hareketlere dikkat çekmekte ve bu toprakların pek çok ulus için “vaat edilmiş toprak” olarak algılandığını yazmaktadır.¹⁴

Osmanlı İmparatorluğu için ise Balkanlar, kanonik mahiyeti haiz ve devletin varlık nedeni toprakları ifade etmektedir. Devletin oluşum ve bir imparatorluk biçimini alması Balkanlar ve Rumeli'nin fethiyedir. Ancak kanonik, bir diğer ifadeyle “dârü'l-İslâm” niteliğindeki bu topraklarda yaşayan uyrukların egemen ulusun kültürüyle ne kadar uyumlu olduğu şüphelidir. Balkanlar'daki isyanlar ve Tanzimat ile birlikte Osmanlı Devleti'nin bu coğrafyadaki egemenliğinin niteliği ve boyutu tartışılmaya başlanmıştır. Tanzimat'ın Osmanlılık politikasıyla tesis etmeye çalıştığı eşitlikçi kimliğe karşı oluşan *ulusal* nitelikte bir tepki, İmparatorluğun yaklaşık beş asır boyunca egemen olduğu toprakları kaybını sorgulamış ve “bir devletin vüs'at ve mikneti anâsır-ı asliyesinin cesâmet ve kuvvetine göre” olması gerektiği vurgulamıştır.¹⁵ Cevdet Paşa'nın ulusçu tonlamalar taşıyan bu argümanını, Balkanlarda Osmanlı egemenliği ve geçmişe yönelik eleştiriler ışığında okumak mümkündür. Ona göre 19. yüzyılda meydana gelen ayrılıkçı hareketlerin temelinde Osmanlıların egemen oldukları topraklarda kültürlerini ve dillerini yaimamaları yatmaktadır:

“İnsan buldukça bunar âmâline nihâyet yok gâyet harîs bir mahlûkdur. Rumlarda dahi türlü emel ve arzular bulunmak ahvâl-i tabî'iyeden idi. Hâlbuki Rumlar din ve lisânca ve âdât ve edebiyatca millet-i hâkimedden ayrı oldukları cihetle memâlik-i Osmaniyye'de kendilerine mahsûs bir âlemde yaşarlardı. Ve ehl-i İslâm içinde misafir gibi dururlardı. Galebelik oldukları yerlerde dahi ehl-i İslâm'a bigâne nazarıyla bakarlardı. Bircümle teba'aya hükûmet lisânını öğretmek ve anları edebiyat-ı Osmaniyye'ye ve âdât-ı hasene-i İslâmiyye'ye alıştırmak ve millet-i hâkimeye ısındırmak ve bu vechle râbıta-i tâbi'iyet ve metbû'iyete kuvvet vermek müterettib-i zimmet-i hükûmet iken eslâfımız bu bâbda rû-nümâ olan hata ve musâmahaları kâbil-i inkâr değildir.”¹⁶

Balkan Savaşları ile kanonik toprakların kaybı, toplumda bir travma ve özgüven kaybı yaratmıştır. Türklerin vatanı, 19. ve 20. yüzyıllardaki siyasal ve sosyal gelişmeler neticesinde devletin mekânsal politikaları sonucunda şekillenmiştir. İmparatorluktan ulus-devlete doğru yaşanan dönüşümde savaşlarla kaygan ve giderek daralan bir biçim almış mülkün mensupları, uluslaşma neticesinde sınırları belirli bir mekânda konumlandırılmaya çalışılmıştır. Vatan kavramı yaşanan bu kaotik ortamda bir anlam kazanmıştır. Bilhassa imparatorluğun *raison d'être*'si olarak değerlendirilen Balkanların kaybı, imparatorluğun coğrafya, kimlik ve nüfus yapısını değiştirmiştir. Tarihsel vatan olarak görülen toprakların yitirilmesi, ulusun topraktan ziyade devletle özdeşleştirilmesi gibi patalojik bir durum yaratmıştır. Devlet, ulusçuluğun belirleyeni olarak kimliğin inşasında önemli bir rol oynamıştır. Türk ulusçuluğunda devlete atfedilen belirleyici ve yönlendirici konum, bu açıdan anlamlıdır.

¹⁴ William Miller, **Travels and Politics in the Near East**, New York: Frederick A. Stokes Company, 1898, s. 363-389 (özellikle Selanik'i konu edinmektedir).

¹⁵ Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Cilt 1, İstanbul 1309, s. 39.

¹⁶ Ahmed Cevdet, **a.g.e.**, Cilt 11, s. 65.

Vatan kavramının bir diğeri boyutunu da Turan teşkil etmektedir. Balkan Savaşlarının neden olduğı yaralı bilinç ortamında toplum, yitirdiğı toprakların telafisi amacıyla sınırları “muğlak bir genişliğe” sahip, tarihsel ve ırksal bir bütünlük arz ettiğini düşündüğü Turan’a yahut daha mutedil bir vatan olarak gördüğü Anadolu’ya yönelmiştir. Bu gelişme, dinsel ve imperial nitelikteki vatan tanımının yerini seküler nitelikteki vatana bıraktığı bir dönüşümü ifade etmektedir. Osmanlı sınırları içinde yaşayan bütün unsurların birliğini ifade eden “ittihad-ı anasır” fikrinin gayrimüslimlerce baltalanmasının ardından “ittihad-ı İslâm” da Arnavutluk hadisesi dolayısıyla ciddi bir darbe almıştır. Tanzimat’la birlikte gelişen “millet-i hâkime” fikri, nahif bir hat izleyerek II. Meşrutiyet yıllarında Türkçülüğe dönüşürken, Avrupa’da sosyal Darwinizmin etkisiyle ortaya çıkan “pan” hareketler de Türkler arasında rağbet görmeye başlamıştır. *Turan ülküsü*, Osmanlı aydınlarının yaşadığı siyasal ve toplumsal travmalar karşısında geçmişe yönelerek uluslaşma ve ulusal kimlikleri için bir kaynak arama çabaları içinde buldukları yarı-ulusal bir ideolojinin izdüşümüdür. Turancılık, 1890’larda Macaristan’ın kimlik arayışı sonucunda ortaya çıkan bir düşüncedir. Rus yayılcılığına karşı bir çözüm arayan Macarlar, Turanî kavimlerle (Türk, Moğol, Fin vb.) akraba oldukları iddiasıyla ulusal kimliklerini bu tarihsel olguya dayandırma ihtiyacı hissetmişlerdir. Türk ulusçuluğunun henüz rüşeym halinde olduğu bir zamanda Macaristan’da gelişen bu arayış, çok geçmeden Türkçülerin “uzak ülküleri”ne dönüşmüştür.

Bu makalede Balkan savaşları ile birlikte gelişen Türk ulusal kimliğinin oluşumunda etkili olan argümanlar değerlendirilecektir. İmparatorluğun varlık nedeni olan ve yaklaşık beş asır Osmanlıların egemenliğinde bulunan Balkanların elinden çıkması, Türklerde büyük bir travma yaratmıştır. Varlık nedeninin ortadan kalkması ile devleti ve vatani yeniden inşa etmek zorunda kalan Türkler, imparatorluğun gerçek sahiplerinin kimler ve vatan denilen kutsal toprakların nereleri olduğunu tanımlama ihtiyacı duymuşlardır. 19. yüzyılın ortalarında Yeni Osmanlılar ve bilhassa Nâmık Kemâl ile ortaya çıkan *imperial* nitelikteki vatan kavramı, Balkanların kaybedilmesi ile birlikte farklı bir çehre kazanmış ve Türk ulusçuluğunu beslemiştir. Balkanların kaybı ile birlikte yaşanan epistemolojik kopuş neticesinde atayurtlarını, bin yıl önce terk ettikleri toprakları tahassürle anmaya buna karşılık kısa bir süre önce kaybettikleri Balkanları unutmaya/hatırlamamaya başlamışlardır.¹⁷ “Turan ülküsü”nün Türk kamuoyunda yer bulması, Balkan savaşlarıyla yaşıttır. Savaşın ve kayıpların yarattığı travmayı, epistemolojik dönüşümü en açık biçimiyle manzum ve mensur yazınsal ürünlerde görmek mümkündür. Türk edebiyatının ulusal seferberlik amacıyla bir propaganda aracı olarak kullanılmasının ilk örneklerine Balkan Savaşları sırasında rastlanmaktadır. Türk ulusal kimliğinin niteliği, kazandığı yeni içerik ve nihayet bir ulusa ait vatan fikrinin ortaya çıkışı, söz konusu metinlerden okunabilir. Savaş propagandasının başlıca amacı, toplumsal seferberlikle cephe gerisini bir ulusal cepheye dönüştürmek, düşmanla savaş kutsayarak etnik türdeşliği ve birlikteliği geliştirmektir. Savaş kutsanı, yaratılan ulusal kinlerle bugünkü ve gelecekteki kuşaklar bir ülküye yönlendirilir. “Öteki” karşısında biz kimliği

¹⁷ Ahmet Nezihi Turan, “Rumeli Nedir?”, *Bilim Yolu*, II/2 (1999), Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s. 158-159.

güçlendirilmeye çalışılır. Böylece vatan ulusal bilincinin farkındalığında olan toplumun *habitus*'una dönüşür.

I. Savaş, Toplumsal Seferberlik ve Ulusal Bilinç

Savaş, savaşın türleri ve nitelikleri, etnik bilinçlenme ile uluslaşmanın bağımsız değişkenlerindedir. Blitzkrieg (yıldırım savaşı) ve küçük ani baskınlar kitlesel seferberlik ve uluslaşma için gerekli zaman ve mekân imkânı yaratamaz yahut modern öncesi dönemlerde olduğu gibi kapalı profesyonel ordularca ve sınırlı amaçlar için yapılan tikel savaşlar, ulusal bilincin gelişimi için gerekli imgelere sahip değildir. Güçlü yatay ilişkiler, ancak daha büyük seferberlikler sonucunda ortaya çıkar. Böylece o zamana kadar siyasal sistemin dışında tutulan alt sınıflar, savaş sırasında bilinçlenir ve ulusun öznesi haline gelir. Etnik bilinç ve etnik imgeleri ancak uzun süreli yahut topyekûn savaş güçlendirebilir. Bu türden savaşlar cephe ile cephe gerisini birleştirerek, katılımcıların sayısında hızlı artışa veya askeri katılım oranının artmasına yol açar. Modern ideolojik çağda bu yön daha da güçlenmiştir. Çünkü etnik ve ulusal kaynaşma, daha ziyade savaş sırasında kitlesel seferberlik için gerekli popülist ideolojilerden ve güçlü propagandalardan beslenmiştir.¹⁸ 20. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen uzun süreli savaşlar, çok uluslu yapıların çözülmesine ve sınıflaşmanın keskin olduğu toplumsal yapıların aşınmasına yol açmış, yeni ulus-devletler için de bir döl yatağı olmuştur. 17.-20. yüzyıllarda Batı Avrupa'da meydana gelmiş savaşları bu doğrultuda değerlendirmek mümkündür. Nitekim Vestfalya sisteminden (1648) Viyana Kongresine (1815) Avrupa'nın yeni çehresini ve ulus-devletlerin ortaya çıkışını belirleyen süreçte savaşlar önemli roller oynamıştır. Uzun 20. yüzyıl, Batı Avrupa dışında dünyanın muhtelif yerlerinde ulus-devletin doğuşunu sağlayan küresel ölçekte savaşlara sahne olmuştur. Savaşlar seferberlik, propaganda, birleşme/bağlılık, merkezileşme, rasyonelleşme ve kolonyalizm gibi sonuçlarıyla uluslaşmanın güdüleyici etkenleri arasında yer almıştır.

Savaş ve ulusçuluk arasındaki ilişkiye dair tezlerde her ikisinin de niteliği ve yoğunluğu ile birbirleri üzerinde derin izler bıraktığına dikkat çekilmektedir. Savaş ne kadar acımasız ve yayılmış ise, nüfusun seferberlik ve yoğaltımı o kadar fazladır. Bu nedenle uygun imgelerle etnik aidiyet hissi ve kimliğin yayılma şansı da o kadar büyüktür.¹⁹ Savaş ve uluslaşma arasındaki karşılıklı ilişkiyi şu şekilde sıralamak mümkündür: “1. Devlet arayan devletsiz halklar savaş riskini arttırır. 2. Ulusların, ulusal diasporalarını kurtarma ve ilhak stratejileri, savaş riskini arttırır. 3. Hegemonyacı ulusların birbirlerine karşı izledikleri hedefler savaş riskini arttırır. 4. Ulusların topraklarındaki azınlıklara yönelik baskısı savaş riskini arttırır. 5.

¹⁸ Anthony D. Smith, “War and Ethnicity”, **The Antiquity of Nations**, Cambridge: Polity Press, 2004, s. 154-180.

¹⁹ Anthony D. Smith, **a.g.m.**, s. 171. Savaş ve ulusçuluk arasındaki ilişki için bk Stein Rokkan, “Dimensions of State Formation and Nation-Building: A Possible Paradigm for Research on Variations within Europe”, **The Formation of National States in Western Europe** (ed. Charles Tilly), Princeton: Princeton University Press, 1975, s. 562-600; Charles Tilly, “Western State-Making and Theories of Political Transformation”, **The Formation of National States in Western Europe** (ed. Charles Tilly), Princeton: Princeton University Press, 1975, s. 601-638.

Devletsiz halklar, eğer özgürlüğe ulaştıracak derecede makul bir güce sahipse bu savaş riskini artırır ve merkezi devlet onların bu teşebbüslerine direnecek iradeye sahiptir. 6. Yoğun nüfusa sahip uluslar ne kadar karmaşık etnik gruplardan oluşuyorsa savaş riski de o kadar fazladır. 7. Etnik karışmanın yarattığı riskler merkezden ziyade çevrede/yerelde daha fazladır. 8. Sınırların savunulabilirliği, meşruluğu, siyasal ve toplumsal sınırlar arasındaki uyum ve iletişim ne kadar fazla ise savaş riski o kadar azdır. 9. Ortaya çıkan ulus-devletlerin sınırlarının güvenliği ve savunulabilirliği ne kadar düşükse savaş riski o kadar fazladır. Bunun yanında söz konusu ulus-devletlerin sınırlarının uluslararası meşruluğa sahip olması savaş riskini azaltır. 10. Doğmakta olan ulus-devletlerin sınırları etnik sınırlarla ne kadar uyum gösteriyorsa savaşın ortaya çıkma riski o kadar azalır. 11. Ulusların geçmişte birbirlerine karşı işlemiş olduğu suçlar savaş riskini artırır. 12. Bu suçların kurbanlarının hafızalarında tazeliğini koruması savaş riskini artırır. 13. Geçmiş suçların sorumlularının hâlâ sahnede ve toplum içinde olması savaş riskini artırır. 15. Suçlu grupların pişmanlık duymaması yahut bunu yeterince gösterememesi savaş riskini artırır.”²⁰ Sıralanan yapısal ve politik/çevresel etkenlerden ziyade bu çalışmada üzerinde durulan faktörler algısal olanlardır. Söz konusu faktörlerin uluslaşma sürecine etkilerini şu şekilde sıralamak mümkündür: “1. Ulusların müşterek tarihleri, mevcut hareket ve karakterleri hakkındaki inançları ne kadar farklı ise savaş riski o kadar fazladır. 2. Hükümetlerin ve ulusçu hareketlerin liderlerinin meşruluğu ne kadar az ve mitik ulusçu inançlar temin etme eğilimleri ne kadar fazla ise buna bağlı olarak savaş riski o kadar fazladır. 3. Ekonomik koşullar kötüleşir, halk günah keçisi arar ve bu mitlere giderek daha fazla rağbet edilirse bu yüzden savaş olasılığı daha da artar. 4. Bağımsız değerlendirme kurumlarının zayıf ya da yetersiz olduğu durumlarda bu türden mitler üstün gelir ve savaş riski artar.”²¹

Farklı dinsel ve etnik kökene mensup olanlar arasındaki rekabet, aynı din ve etnik kökene mensup olanlar arasında bir dayanışma ve kaynaşma meydana getirir. Bunun yanında savaş alanları, egemen devletin farklı bölgelerinden gelen bireylerin birbirlerinin farkında oldukları, etnik kaynaşmanın ve ulusal bilincin doğduğu alanlardır. Uluslaşma potansiyeline sahip etnik gruplar ancak savaş ve kriz zamanlarında daha geniş bir birliğin mensubu olduklarını fark ederler. Modern öncesi çağlarda çok az insan, yaşadıkları bölgenin dışına çıkmış ya da ortak değerleri paylaştığı insanlarla birlikte hareket etmeye çağrılmıştır. Savaşlar, kitlesel seferberlik ve bilhassa modern dönemde ortaya çıkan zorunlu askerlik, ulus inşasının en önemli aracı olarak birlikte hareket etmeyi mümkün kılmıştır. Rakip siyasal birlikler arasındaki savaşların sıklığı, yoğunluğu ve süresi, ulusal bilincin uyanışında önemli bir rol oynamıştır. Seferberliklerle askere alınmalar arttıkça, herhangi bir etnik grubun üyelerinin toplananlar arasındaki oranı yükseldikçe, savaşların süresi uzadıkça ulusal dayanışma ve kaynaşma daha da hız kazanmıştır.²² Bu açıdan değerlendirildiğinde Osmanlı İmparatorluğu’nda zorunlu askerliğin ihdâsı, *hayalî cemaatin* ortaya çıkışını öncelemişse de²³ 20. yüzyı-

²⁰ Stephan van Evera, “Hypotheses on Nationalism and War”, **Theories of War and Peace** (ed. Michael E. Brown), Cambridge: The MIT Press, 1998, s. 260-261.

²¹ Stephan van Evera, **a.g.m.**, 261.

²² Anthony D. Smith, **Ulusların Etnik Köken Kökenleri**, Ankara: Dost Kitabevi, 2002, s. 65.

²³ Odile Moreau, **Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu: Askerî Yeni Düzenin İnsanları ve**

lin ilk çeyreğinde meydana gelen, tüm toplumu etkileyen savaşlar, uluslaşma ve ulus-devlet süreçlerinin belirleyicisi olmuştur. 1911 yılında İtalya'nın Trablusgarp'ı işgali ile başlayan bu süreci, 1912-1913 yıllarında Balkan Savaşları, 1914-1918 yıllarında Çanakkale, Kafkasya, Irak, Yemen, Filistin gibi birçok cephede yaşanan I. Dünya Savaşı ve nihayet 1919-1922 yıllarında gerçekleşen Millî Mücadele takip etmiştir. Farklı din ve etnik kökene mensup topluluklar İmparatorluktan ayrılırken Anadolu'da etnik ve kültürel açıdan bir ulus-devletin ve yeni Türk kimliğinin doğuşu, söz konusu savaşlar neticesinde ortaya çıkmıştır.

Propagandanın modern bir savaş tekniği olarak ortaya çıkması, 20. yüzyıldaki kitlesel ve uzun süreli savaşların ürünüdür. Bu haliyle ulus-devletlerin ortaya çıkışıyla yaşıttır. Basın aracılığıyla, haber niteliğindeki yazılarla savaşın seyri kitlelere duyurulurken manzum ve mensur nitelikteki yazınsal ürünler de bir propaganda unsuru olarak cephe gerisinde ulus yaratma peşindedir. Kimliğin, etik değerlerin, maddî ve manevî varlıkların sorgulandığı savaş ortamları, yeni kimlik, etik değerler, maddî ve manevî olanakların yaratılmasına yönelik başat bir ortamın oluşmasına yol açmıştır. Savaşlar yalnızca cephelerle sınırlı kalmamış, ilgili tüm devletlerin siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik yapılarını da etkilemiştir. Cephe gerisini ifade eden kavramın İngilizcede "home front" ile ifade edilmesi bu bakımdan anlamlıdır. Gerçekten de cephe gerisinde yaşayan halk, savaşın getirdiği yükümlülükler ve özverileri nedeniyle cephedekilerin ortağıdır. Bu türden kaotik ortamlarda siyasal ve toplumsal farklılıkların yarattığı çatışmalar aşılarak ortak bir amaç doğrultusunda kitleler seferber edilir. Edebiyat işlediği farklı temalarla, bu kaotik ortamda uluslaşmanın en güçlü propaganda aracı olarak işlev görür. Çünkü propaganda, ulusal kültürün bir ifadesidir. Ulus-devlet oluşumu ve uluslaşma süreçlerine bağlı olan ulusal kültür de edebiyat, tarih yazımı, sosyal bilimler, siyaset, hukuk, din vb. üstyapı kurumlarının sosyo-ekonomik altyapıyla etkileşimi sonucunda ortaya çıkan modern bir olgudur.²⁴ Erol Köroğlu, Balkan Savaşlarıyla başlayan ve Millî Mücadele dönemine kadar kesintisiz devam eden bu "yurtsever ajitasyon" dönemine ilişkin değerlendirmesinde propagandanın ulusal kültürün bir türevi oluşuna dikkat çekmektedir: "Ulusal kültür ya da ulusal imgelem, ulus-devlet yapısına oturmuş bir toplumun gündelik hayatına içkindir; gündelik yaşamın her hücreğine sızmıştır. Bu içkinliği sağlayan şey maddî altyapıdır. Savaş durumları gibi krizlerde toplumsal yaşama içkin ulusçuluk'görünür' kılınır ve altı çizilir. Basit, anlaşılması kolay, yüzeysel, ama aynı zamanda iyi düşünülmüş strateji ve taktiklerle toplumsal kitleler harekete geçirilir. Propaganda, görünür kılınan ulusçuluk mesajlarıyla kitlelerin arzulanan doğrultuda hareket etmesini amaçlar.

Fikirleri: 1826-1914 (çev. Işık Ergüden), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010. Edward J. Erickson'un Osmanlı askerî sistemine ilişkin çalışmaları da bu doğrultuda değerlendirilebilir. Erickson, bilhassa Edirne'nin kaybının Osmanlı Türklerinde yarattığı travmanın Türk ulusçuluğu için bir dönüm noktası olduğu kanısındadır. 1913'de bir darbe ile iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki Partisi, bu dönemden sonra Türk ulusçuluğu fikrini benimsemiştir. Edward J. Erickson, **Defeat in Detail: The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913**, Westport, Conn: Praeger, 2003, s. 246-248. ; aynı yazar, **Ottoman Army Effectiveness in World War I: A Comparative Study**, London-New York: Routledge, 2007.

²⁴ Erol Köroğlu, **Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918): Propagandanan Millî Kimlik İnşasına**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 29.

Propagandada kuramsal derinlik, karmaşıklık, sanatlı dil kullanımı tercih edilmez; temel amaç güdüleme ve güdüleme olduğu için stratejiler ve planlar minimumlar üzerine kurulur. Mesaj en basit biçimde alıcıya ulaştırılmaya çalışılır. Akılda kalıcı olmak ve mümkün olduğunca geniş bir kitleyi ikna etmek önemlidir.”²⁵

Savaşın toplumsal kaynaşma ve dayanışmayı sağlamasına, uluslaşmada başat rol oynamasına etki eden üç yol bulunmaktadır. Savaşın kutsanması, kitlesel seferberliğin teşviki, tarihin ve vatanın yeniden tanımlanması bunların başında gelmektedir. Bu nedenle ulusal argümanlara dinsel bir işlev kazandırılmasına yahut dinsel argümanların ulusal bir kisveye büründürülmesine çalışılır. İslâm gazayı, kâfirlerle savaşı kutsal saymıştır. Balkan Savaşlarında en fazla kullanılan argüman “hilâl-salîb” metaforudur. Bu metaforla savaş, tarihsel bir zemine oturtulduğu gibi farklı etnik gruplara mensup olanları içeride ve dışarıda “biz” ve “öteki”ni ayırıştırıran bir araca dönüştürmüş bunun yanında aynı inancı paylaşanları seferber etmek için güçlü bir söylem oluşturmuştur. Hilal ve haç metaforunun karşılıklı olarak kullanıldığı bu savaşlarda Balkan ülkeleri, Batılı güçlerin buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu’nda iktidar ve aydınlar da İslâm ülkelerinin desteğini almayı amaçlamışlardır. Türk aydınlarına göre 20. asırda Pierre L’Ermit ruhunu yeniden canlandıran Avrupalılar, İslâm ülkelerini işgal etmiştir. İslâm dünyası bir baştan bir başa hilâli salîbin hücumuna karşı korumakla meşguldür. Batılı güçlerin İslâm ülkelerine ve bilhassa Osmanlılara karşı izlediği siyasetin iki amacı vardır: “Bir kere salîbin girdiği yere bir daha hilâl sokulamaz. Hilâl bir kere çıkarıldığı yere bir daha avdet edemez.”²⁶

Bununla birlikte dikkat çeken husus, Osmanlı aydınlarının tarihsel bir önemi haiz ve adeta bir kurtuluş miti olarak değerlendirilebilecek hilâl-haç mücadelesini dinsel içeriğinden arındırarak ona ulusal bir nitelik kazandırma çabasıdır. “Evet! Din, taassub kelimesinin ağzında dolaşmıyor. Bu kelimeler şimdi moda değildir. Mukteziyât-ı asırla müteväfik değildirler. Fakat iş kelimedede değildir. İş kelimelerin ifade ettiği manalarda ve şu manaların ervâh ve kulûb-ı nâs üzerinde icrâ etmekte olduğu tesiratta, tertip ve teşkil etmekte oldukları zihniyetlerdedir. Bu nokta-i nazardan bugünkü Avrupa siyaseti, ricâl-i devleti, mütefekkeri, müverrihi ile Pierre L’ermit arasında fark çok azdır.”²⁷ Savaşı bir din savaşına döndürmeye çalışan Balkan ülkeleri, Osmanlı aydınlarınca kınanır. Onlara göre bu bir din mücadelesinden ziyade vatan kavgasıdır.²⁸

“Hakikatte bu güne kadar din muharebesi vuku bulmadı. Din muhârebâtı unvanı tarihte mutantan bir hatadır. Kurûn-ı mutavassitâyı kana boğan o muhârebât müsâsilede âmil, ne neşr-i salîb, ne intikâm-ı İsâ, yalnız menfaat-i kavmiyye idi. Bugüne kadar akvâm, hükümdârân siyâsiyyûn, serdârlar her devirde, her zaman her menfaatin fevkinde bir menfaat-i iktisadiyye için harp et-

²⁵ Erol Köroğlu, **a.g.e.**, s. 32.

²⁶ Ahmed Ağayef, “Yirminci Asır Ehl-i Salibi: Hâlâ Hilâl ve Salîb Cidâli”, **Tasvir-i Efkâr** (13 Teşrinievvel 1912).

²⁷ Ahmed Ağayef, **a.g.m.**

²⁸ “Muhâkemât-ı Siyâsiyye: Hilâl ve Salîb Kavgası İmiş!”, **Alemdâr**, Nu: 68-138 (10 Teşrinievvel 1912).

tiler. Eskiden beri Devlet-i Osmaniyye ile Avrupa mücâdelât-ı siyâsiyyesinin üstüne bir klişe gibi yerleştirilen “hilâl-salib mücadelesi” kof, manasız sahîf bir kelimedir....İki yüz elli seneden beri muttasıl parçalanıyoruz. Hilâl herhangi ülkeden çıktıysa o ülkeye salib girdi. Buna hilâlin salib önünde hezimet dediler. Biz de öyle diyoruz. Avrupa’yı İslâm’ın mahvına azmetmiş bir Hıristiyan kuvve-i müttefikası sanıyoruz. İnkisâm-ı devletin esbâbını, avâmilini idaremizde, siyasetimizde, kanunlarımızda arayacağımıza yalnız Avrupa ile bizi ayıran din farkında buluyoruz... Onlar bize kurûn-ı vustâ barbarları gibi din nâmına harb açtılar. Biz medenî bir millet, 1792’de yine böyle bir ittifakla boğuşan Fransız milleti gibi yalnız vatan aşkıyla kendimizi müdafaa edeceğiz. İliklerimize, damarımıza kadar müslümanız, mütedeyyiniz. Lâkin biz bir din muhârebesi yapmıyoruz. Bizim üstümüze atılan düşmanı yakından tanırız. Bir ehl-i salib kitlesi değil, gasb-ı arazi hırsıyla kanımıza susamış bir haydut çetesidir, o kadar.”²⁹

Balkanlardaki savaşın kamuoyunda hilal ve haçın savaşı diye sunulması dinsel, tarihsel metaforların uluslaşma ve ulus-devlet sürecinin meşruiyet araçları biçiminde kullanılması olarak düşünülebilir. Ancak modern çağda dinsel argümanların ulusal argümanlara dönüşümünün en belirgin örneği, din uğruna savaşın yerini vatan uğruna savaşın almasıdır. Yeni Osmanlılar,19. yüzyılın ortalarında politik bir araca dönüştürülen *hubb-i vatan* kavramına dinsel içerik kazandırmaya büyük önem vermişlerdir. Buna yönelik en sert tepkilerden biri Ahmed Cevdet Paşa’dan gelmiştir. Ona göre, Avrupa’da *gayret-i diniyye* yerine *gayret-i vataniyyeyi* koyan anlayışın Osmanlı’da etkili olması mümkün değildir. Cevdet Paşa, Avrupa devletleri ile Osmanlı devleti arasındaki dinsel ve seküler zihniyet farklarına dikkat çekmiş ve Batının din yerine vatani ikame etmek suretiyle inanç birliğini somutlaştırdığını ileri sürmüştür. Avrupa kıtasına özgü olan bu kavram, onlara kendi menfaatlerini düşünmelerini telkin etmektedir. Bu nedenle İslâm’ın manevîleştirdiği vatanın maddî bir realite olarak ele alınmasına itiraz eder. Cevdet Paşa, endişelerini şu sözlerle dile getirmektedir: “Bizde vatan denilirse askerin köylerdeki meydanlar hatırlarına gelir. Biz şimdi vatan sözcüğünü ortaya koyacak olsak, mürûr-ı zaman ile bizde de efkâr-ı nâsda yer ederek Avrupa’daki kuvveti bulacak olsa bile gayret-i diniyye kadar kuvvet bulamaz. Ve anın yerini tutmaz. Husûlü de çok vakitlere muhtaç olur. O vakte kadar da ordularımız ruhsuz kalır.”³⁰ Gayret-i diniyye ve gayret-i vataniyye arasındaki bu örtülü karşıtlık, gerçekte Türk ulusal kimliğinin oluşumunu göstermesi bakımından anlamlıdır. İslâm dininin egemen olduğu coğrafya, bir diğer deyişle *dârü’l-islâm* kavramı ulusun topraklarına dönüşürken ümmete göre tanımlanmış eski hudutların yerini siyasal ve etnik bir içeriğe sahip vatan almıştır. Anlaşılan o ki, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ülkenin peş peşe maruz kaldığı savaşlar vatan kavramının yerleşmesini sağlamış ve uluslaşmanın araçlarından biri olmuştur.

Dinsel duyguların ve söylemlerin uluslaşmanın bir aracına dönüştüğü yazınsal ürünlerde gaza, cihat kavramlarının düşmanla savaşı meşrulaştırmak için kullanıldığı; gazilik ve şehitliğin bir mükâfat olarak değerlendirildiği görülmektedir. Etnik bekanın tesisi için bire-

²⁹ “Kavl-i Muhkem: Hilâl ve Salib Vâhimesi”, *Alemdâr*, Nu: 69-138 (11 Teşrinievvel 1912)

³⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Ma’rûzât* (haz. Yusuf Halaçoğlu), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980, s. 114.

yin kendini adaması, kurban etmesi, en güçlü ulusal argümanlar arasında yer almaktadır. Vatanperverlik genelde buhran zamanlarında hatırlanır. Vatanperverliği eyleme geçiren şey, tehlike veya işgal altındaki halkın ya da devletin selameti uğruna fedakârlığın temel bir mesele hâline gelmesidir.³¹ Böylece vatan uğruna yapılacak fedakârlık, toplumsal seferberliğin ve birlikteliğin sağlanmasında önemli bir işlev üstlenir. Gerçekten de, insanlar arzuları, ihtirasları için değil ülküleri için canlarını tehlikeye atabilirler ve bu özveri, ulusçuluk için en büyük erdemdir. Vatan uğruna, ulus uğruna, dahası din uğruna savaşmak, gazi yahut şehit olmak en büyük mükâfattır.

*Ya gâzi, ya şehid gitmeyiz boşa
Ya devlet başa, ya kuzgun leşe
Dönmeyiz geriye, düşsek ateşe
Gönüllüüz, hudut boyu yolumuz
Biz eroğlu Osmanlı'nın oğluyuz³²*

Vatan ve ulus uğruna şehit olmak, ulusçuluğun kutsadığı en büyük erdemlerden biridir. Ancak dikkat çeken husus, dinsel niteliğe sahip gâzi ve şehitlik gibi kavramların, modern çağın dini olan ulusçuluk ile birlikte epistemolojik bir dönüşüme uğramasıdır. Modern dönemde şehitlik, dinin değil ulusçuluğun vaz ettiği bir olgudur. Zorunlu askerliğin gayrimüslimleri de kapsayacak biçimde genişletildiği bir dönemde dinsel referanslara dayanacak bir fedakârlığın birleştiricilikten ziyade ayrıştırıcı olacağı konusunda Osmanlı aydınları hem-fikirdirler. Armin Vambery de Müslümanlarla gayrimüslimlerin bir ülkü uğruna aynı safta çatışmalarının mümkün olmayacağını dile getirmektedir. Ona göre Türkler, gözleri önünde Kur'an'ın "Allah yolunda ölen en büyük mükâfata nail olur" düsturuyla hareket etmelerine karşılık yanbaşındaki Hıristiyanlar, Kur'an'la hiçbir ilgilerinin olmadığını göstercesine Bulgarların kendilerini tanıması için feslerinin üzerine tebeşirle haç çizmekten geri durmamaktadırlar. Bu şartlar altında ordudan birşey beklemek yanlıştır.³³ Bu nedenle kimileri gayrimüslimlerin askere alınmasına karşı çıkmışlar, daha iyimser olanlar geri hizmetlerde istihdam edilmeleri gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Nitekim aşağıdaki satırlar bu bakımdan anlamlıdır:

"Cihâd ve şehâdet suretiyle din-i mübin-i İslâm'ın ordumuza bahşettiği muâvenet-i maneviyye bî-nazîrdir. Fakat Hıristiyanların ve Musevilerin orduya kabulü şu muâvenet-i diniyyeden lüzumu derecesinde istifadeye mani olmuştur. En buhranlı zamanlarda efrâdın *gayret-i diniyyelerini* tehyîc ederek sebat ve fedakârlık ibraz etmelerini temin etmek mümkün iken efrâd-ı müslime arasında Hıristiyan ve Musevîlerin mevcudiyeti buna mani olmuştur. Düşmanlarımızın askerlerini tehyîc ve teşvik için seferberlikte adeta yirminci asrın ehl-i salîb seferi küşâd olunuyormuşçasına beyannameler neşretmeleri bizim efrâd-ı gayrimüslimeyi mücâhidîn-i İslâmiyye meyânına idhâl etmeğimize karşı ne

³¹ Edmund Burke, **Burke: Select Works** (ed. Edward J. Payne), Clark, N. J: Lawbook Exchange, 2005, s. 84-85.

³² Esrâr, "Şiir-i Hamaset: Harb Havası", **Alemdâr**, 16 Teşrinievvel 1912.

³³ Vambery, "Osmanlı İzmihlâlinin Hikmeti", **İctihad**, Nu: 51 (24 Kanunısani 1328), s. 1171.

acı, ne kadar ibret-âmizdir. Harpte maneviyatın ehemmiyet-i uzmâsı bedidâr ve Balkan harbi felâketiyle de teyit etmiş olmakla âtiyyen dinimizin müzâheretinden tamamen istifade için efrâd-ı gayrimüslimeyi münhasıran itfaiye taburlarına, sanayi takımlarına, nakliye ve telgraf kıtaatına, jandarmaya ve bahriyenin bazı hidemâtına tahsis ve itâ etmeli ve buralarda dahi vatanperverliğe mugayir bir harekette bulunmalarına mani olmak için efrâd-ı müslime ile aynı nisbette bulundurulmalıdır.”³⁴

Bu tür önerilere karşılık Türkçüler, 19. yüzyılda Almanya ve Fransa arasında meydana gelen savaşlarla gelişen ulusal duyguyu esas almaya ve Osmanlı topraklarında yaşayan farklı dinden insanları ulusal bir ülkü ve vatan kavramı etrafında birleştirmeye çalışmışlardır. Şehitlik ve gazilik gibi dinsel içeriğe sahip kavramların epistemolojik bir dönüşüme uğrayarak etnik ve dinsel fark gözetmeden vatan ve ulus için özveri biçiminde algılanması ulusçuluğun ürünüdür. Nitekim ataların, kahramanların özveride bulunduğu tarihle ilişkilendirilen bu yeni anlayış, şehitliği dinsel içeriğinden arındırarak vatanla tanımlamaktadır:

“Ezcümle Balkan Muharebesi’nde Balkan muharipleri tarafından dahi harbe bir cihat rengi verilmek istenilmiş ise de buna karşı protesto edenlerin adedi az değildi. Hatta meydan-ı muharebeye gidip feda-yı can eden genç sınıfların hissiyat-ı vicdaniyesi üzerine mezhebin kat’a tesiri olmayıp onları ölüme sevkeden milliyet ruhu, hürriyet ateşi bulunduğu şüphe kalmamıştır. Bî- taraf muhakeme edilirse bizde dahi gerek Trablus Muharebesi’nde ve gerek Balkan Muharebesi’nde muhafaza ve müdafaa-i mülk ü vatan vazife-i mukaddesi bilcümle evlâd-ı vatana ait olmak itibariyle üssü’l-esas ittihaz olunacak yerde evlâd-ı vatandan yalnız birkısmına ait olan dini İslâmiyetin muhafaza ve müdafası kaziyyesi ileri sürüldü. İnsafla düşünülürse bu meslek ve tedbirin mülkümüzcce ne kadar mazarrat îka etmiş olduğu ve edeceği câ-yı ihtilâf olmaz.”³⁵

Aşağıdaki şiirde bu bağlam daha açık bir biçimde ifade edilmektedir. Ulus, onun için fedakârlıkta bulunan kahramanları/isimsiz kahramanları unutmaz. Onları kalbinde yaşatır. Bu kahramanlar, ulusun bekası için sergiledikleri kutsal özverilerinden dolayı ulus varlığını sürdürdükçe saygı duyulacak, ulusun birliğini ve dayanışmasını sağlayacak birer sembole dönüşürler.

*Her Osmanlı kalbinde yaşayacak nâmınız,
Ufuklara ulaştı sizin yüce şânınız,
Ateşiniz Türklerin kalblerinde yanacak
Kalbde ateş yandıkça Türklük sizi anacak.
Hürmet size kahraman ve muhterem şehidler³⁶*

³⁴ Tüccarzâde İbrahim Hilmi, **Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk**, İstanbul: Kitabhâne-i İslâm ve Askerî, 1329, s. 66-67.

³⁵ “Mektuplar ve Cevaplarımız”, **Türk Yurdu**, II/22 (46), 8 Ağustos 1329), s. 765-766.

³⁶ Nâzım Harim, “Şehidlere Hürmet”, **Çocuk Dünyası**, Nu: 50, s. 4.

Askerliğin meslekten ziyade ulusal bir ödev ve ulusa mensup olmanın en önemli nişânesi olarak kutsanması da toplumsal seferberliğin bir başka boyutunu teşkil etmektedir. Düşmana karşı savaşılanlar, savaşmak arzusu taşıyanlar, ülküleri için şehit ya da gâzi olanlar potansiyel kahraman/isimsiz kahraman adaydırlar. Buna karşılık savaşmak istemeyenler yahut savaş meydanlarından kaçanlar, yoldaşını terk edenler, “bir yosmaya değışilecek” etnik ihanet içindeki hainlerdir.

“Evet, yarım asır evveline gelinceye kadar önümüzde diz çöken, söz söylerken yüzümüze bile bakmaya cesaret edemeyen Bulgar, Sırp, Yunan ve Karadağlılara neden karşı koyarak mağlup olduk. Hem öyle bir mağlubiyet ki, binlerce senelerden beri mevcut olan Türk ordularından hiçbirinin başına gelmemiştir. Hiçbir Türk neferi silahını atıp kaçmamış idi. Hiçbir Türk zabiti, şimdiye kadar arkadaşlarına, askerine kaçınız, düşman geliyor gibi alçak ve sefil bir cümle söylememiş idi. Evet, hakikat ne kadar elim ve kavurucu olsa da yine itiraf etmeliyiz. İşte bu cenk içinde bu büyük felaketi Türklüğün ebedi ve silinmez bir yüz karası olan tufengi yere atıp kaçmasını ve kaçınız geliyor demesini gördük, duyduk. Acaba bunu kimler yaptı ve söyledi. Kim olursa olsun, Türk ordusu nâmına, Müslüman birinin nefer veya zabıt olsa bile yine çoktur ve Türklüğün an’anât-ı şân ve şerefi için bir kara damgadır... Ey asırlarca dünyanın üç büyük kıtasını ezen, titreten Türk! Cinayetini düşün. Ecdadının lanetlerini gözlerinin önüne getir ve titre! Kaba Bulgardan, miskin Yunanlıdan korkup kaçtığın için istiğfar et!”³⁷

Esad Rıza, firariler için yazdığı şiirde onları müminlere leke süren, cennetten, şehitlikten kaçan, Türklüğün kutsal nâmını unutan alçaklar olarak nitelendirir. Korkakların hangi ulustan ve vatandan olduğunu sorgulayan Rızâ’nın vereceği hüküm soysuzluktur.

*Sensin Osmanlının nâmûsunu çâk eyleyen,
Irzını pâmâl eden, rüsvâ eden âlemlere!
Ey şehâdetten yılan korkak, çekinme söyle sen,
Hangi milletten yetiştin, meskenin, yurdun nere?
Sen firar ettin bütün sürdün leke müminlere
Türklüğün namusunu bâzîçe ettin ey zelif!
Ölmeden, öldürmeden kaçtın, kaçırdın cânını
Oh cennetten, şehâdetten mi kaçtın, git çekil!
Ey mezâlimden kaçan hortlak, ne yaptın şânını
Görmesin kimse geber, toprak açılsın bat yere!³⁸*

Balkan savaşları sırasında kaleme alınan hikâyelerde soysuzluğun hainlikle ilişkilendirildiği kurgulara da rastlanmaktadır. Aka Gündüz’ün “Piç” adlı hikâyesinde ileri sürdüğü argümanlar bu açıdan dikkat çekmektedir. Savaştan yaralı olarak dönenlerin arasına karışan bir baba, oğlundan haber almak istemektedir. Ancak yaralıların kendi aralarındaki konuşma-

³⁷ Kılıçzâde Hakkı, “Neden Mağlup Olduk”, *İctihad*, IV/56 (28 Şubat 1328), s. 1242-1243.

³⁸ Esad Rızâ, “Ne Yaptık Şânını”, *Büyük Duygu*, Nu: 8 (6 Haziran 1329), s. 122.

larından oğlu Pala Bıyık Ali Efendi'nin cepheden kaçtığını ve bu nedenle alayın bozulduğunu öğrenir. Oğluna yazdığı son mektupta onu sorgulayan ve affetmeyen babanın kaleme aldığı cümleler, soysuzluğun hainlikle ilişkilendirildiğini göstermesi bakımından anlamlıdır:

“Hayır sen Müslüman değilsin. Müslümanın imânı vardır, imânı olan düşmana yüz çevirmez. Hayır sen Türk de değilsin. Türk'ün vicdanı vardır, vicdanı olan düşmandan çekinmez. Hele benim kanımdan, hele o, bu ihtiyarlığında bile yanıp tutuşan kanımdan hiç değilsin. Benim kanım Müslüman kanı, Türk kanı, Oğuz kanıdır. O hâlde, o hâlde...”

Yâ Rabbi! Yâ Rabbi! Beni bu yaşta on sene evvel vefat eden karımdan şüphelendirme! Harbe giderken bana yaramı sarmak için sırmalı çerçeve işleyen karım bu günahı işlemez! İşlemedi! Etinde, kemiğinde, kanında yoksa, ruhunda var kahpe oğlan! Ruhen, ruhen piçsin!..”³⁹

Ömer Seyfettin'in aynı başlıklı hikâyesinde de Türklüğü inkâr yahut ondan nefret edenler, onu hakir görenler “piç” olarak nitelendirilmektedir. Ancak hikâyenin kurgusunda soyun gerçek anlamıyla kullanıldığı, “herşey aslına çeker” sözünün hikâyenin ana temalarından biri olduğu görülür. Mısır'da eski okul arkadaşlarından Ahmed Nihat'la karşılaşan hikâye kahramanı, onun Batı taklitçiliğini sorgular. Ahmed Nihat, Bingazi'ye “kahramanlık” için gelen arkadaşının boşuna bir çaba içinde olduğunu söyler. “Şapka giyen Türklerin” bunu anlayamayacağını ifade eden hikâye kahramanına Nihat, Türk ve Müslüman olmadığı, Katolik ve Fransız olduğu cevabını verir ve bunu kanıtlamaya çalışır. Türk erkeğiyle evli olan Çerkez annesinin gençliğinde Fransız bir doktorla aşk yaşadığını ve aslında onun çocuğu olduğunu söyler. Dinini ve ırkını değiştiren Ahmed Nihat, “Pierre Dubois” adını almıştır. Gerçekte hiçbir zaman Türk olmayan, gençliğinden beri Türk'e ait herşeyden nefret eden bu kişi, aslına çekmiş bir “piç”tir. Hikâye kahramanı, Türk haremının erişilmez olduğuna olan inancını yitirmiş; Ahmet Nihat gibi Türklüğü hakir gören insanların “piç” olabileceği kanaatine varmıştır:

“Artık asabiliğim, Türk kafam tutmuş, Türk haremının erişilmez namusu hakkında beslediğim iman, bu masum ve mukaddes hayal artık kırılmış, perişan olmuştu! ... İstanbul'da Türklüğü inkâr eden, Türklükten nefret eden, Türklüğü hakir görüp bütün varlıklarıyla Avrupalılaşmaya çalışan uzun tırnaklı, son moda esvaplı, tek gözlüklü züppeleri hatırlıyor, içimden: ‘Acaba bunların da hepsi piç mi? Hepsinin anneleri Beyoğlu'nda mı gebe kaldı?’ diyor; korkunç kâbuslar arasında yırtılmış al ve harap hilaller içinde yükselen tunç ve ateş rengine büyük, siyah ve kanlı haçlar görüyordum.”⁴⁰

Vatan savunmasından kaçanların, Türklüğü tahkir edenlerin soysuzlukla ilişkilendirildiği bu metinler savaşı ve ulusal kimliği yüceltilirken bir yandan etnik dışlanmışlığı da

³⁹ Aka Gündüz, “Piç”, **Tanin**, Nu: 1511 (14 Şubat 1913); Nesîme Ceyhan, **Balkan Savaşı Hikâyeleri**, İstanbul: Selis Kitaplar, 2009, s. 99-104.

⁴⁰ Ömer Seyfettin, “Piç”, **Bütün Eserleri: Hikâyeler 1** (haz. Hülya Argunşah), İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007, s. 288-289.

işlemektedir. Yukarıdaki her iki metinde de soysuzluk, ulusa ihanet veya onu tahkir etmekle anılmaktadır. Ulusun bekası uğruna savaşmayanlar, onu küçümseyenler “piç” ifadesiyle etnik açıdan dışlanmışlardır. Bunun yanında ulusun ortak değerlerini paylaşmayanların Türklükten, “aile-i Türkiye”den çıkması/çıkarılması salık verilmiştir:“... Oğuz Hanlar ahlâksız mı idiler. Asil kabilenin tabii bir kânûn-ı ahlâkîsi yok muydu? En âciz bir ferdinden Süleyman Şah’a kadar umûmun hakkına riâyet edilmez miydi? Necîb milletim, ahlâksızlıkla dünyalarda havf ve hürmet uyandırabilir miydi? Sen niçin..Yoksa Türk değil misin? Ya değilim de Türklükten çık yahut ahlâklı ol, tevbe istiğfar et, Tanrıdan merhamet dile...”⁴¹

Ziya Gökalp’in Türklüğü tahkir etmekle ve Türk düşmanı olmakla itham ettiği Ali Kemâl için kaleme aldığı şiirde, söz konusu kavramı aynı anlamda kullandığı görülmektedir. Ömer Seyfettin ve Aka Gündüz’ün hikâyelerindeki genel bir tipleme, bu şiirde somutlaştırılmaktadır. Gökalp, kendisini Türk olmamakla suçlayan Ali Kemâl’e verdiği cevapta Türklüğü, kan yerine ülkü ile tanımlamakta, onun sırtından alınacak bir kürk olmadığını yazmaktadır. Farklı bir ırktan da olsa İslâm’ı kurtaracak ulus Türk olduğu için yine Türk ülküsünü benimseyeceğini ileri sürer. O Türklüğü yaşatmak, Ali Kemâl ise Türklüğü öldürmek amacındadır. Türklüğe hizmet eden birine Türk değil diyen, soyca Türk olsa da aslında piçtir.

*Hatta ben olsaydım: Kürt, Arap, Çerkes,
İlk gayem olurdu Türk milliyeti!
Çünkü Türk kuvvetli olursa mutlak
Kurtarır her İslâm olan milleti...*

*Türk olsam, olmasam ben Türk dostuyum,
Türk olsan, olmasan sen Türk düşmanı!
Çünkü benim gayem Türk’ü yaşatmak,
Seninki öldürmek her yaşatanı.*

*Türklük hem mefkûrem, hem de kanımdır;
Sırtımdan alınmaz, çünkü kürk değil!
Türklük hâdimine Türk değil diyen,
Soyca Türk olsa da piçtir, Türk değil!⁴²*

Savaşın başlarında dinsel ve ulusal duyguların bir yansıması olarak basında rastlanılan bu türden ifadelere, toprak ve asker kaybının oranı arttıkça daha fazla yer vermeye başlanmıştır. Kriz durumlarda birlik duygusunun çokça vurgulandığı ve cephelere sıkışıp kalan savaş yerine bütün ülkenin savaş alanı hâline dönüştürüldüğü görülmektedir. Bu durum, askerler dışında bütün kitleleri seferber etmeye yönelik bir hamledir: savaş kutsanmış, toprak sahip olduğu alt ve üst zenginlikleriyle ve tarihsel bir dramayla vatanlaştırılmıştır. Ulusal hafızada derin anlamları bulunan, ataların yaşadığı, tarihsel anıların, mabetlerin bulunduğu ulusal hafıza mekânlarının kaybı, savaşın şiddetini arttırabileceği gibi, ulusal bilinci geliştir-

⁴¹ Mehmed Münir, “Türklük Hastalığı”, *Büyük Duygu*, I/6 (9 Mayıs 1329), s. 91.

⁴² Fevziye Abdullah Tansel (haz), *Ziya Gökalp Külliyyatı I: Şiirler ve Halk Masalları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1952, s. 308.

mek ve etnik dayanışmayı teşvik amacıyla savaş kutsanabilir. Rakip devletin eline geçmiş toprakların geri alınması dinsel olduğu kadar ulusal bir ödevdir. Nitekim “Şehzâde Süleyman Marşı” olarak bilinen mehter marşında yer alan

*Şehzade Sultan Süleyman hem vezir, hem şahımız
Geçtiler Rumeli'ye sal ile, arttı şanımız
İleri, ileri haydi ileri
Alalım düşmandan eski yerleri*

*Dört yüz arslandan bu vatan kaldı bize yadigâr
Terk edersek lanet etmez mi bize perverdigâr
İleri, ileri haydi ileri
Alalım düşmandan eski yerleri*

dizeleri, içerdiği güçlü tarihsel metaforların ve kitleleri seferber etmesinin ötesinde; ataların, anıların canlılığını koruduğu toprakları geri almak ülküsü taşımaktadır. Osmanlı yazarlarınca kaleme alınmış pek çok şiir ve hikâyede bu türden ifadelere rastlamak mümkündür. Birçok Osmanlı aydını gibi Balkan Savaşları sırasında Türk ulusçuluğunu benimseyen Fuad Köprülü, “Harb Şarkısı” adlı şiirinde düşmanla savaşıma arzusunu şu cümlelerle dile getirmektedir:

*Top patladı Balkan'da, yine düşman uyandı
Al sancağımız hûn-ı hamiiyetle boyandı
Âvâz u gâmiz yine serhâde dayandı
Ey şâhikalar, âzim cenk u seferiz biz!
Fâtihlerin evlâdı, o ceş-i zaferiz biz!*

*Cenk istiyoruz... Bak, yine açtık o hilâli,
Doldurmada tekbirimiz âfâk u cibâli,
Ey mâder-i mâtemzede, terk et bu melâli...
Biz müntakim evlâdınız, âmâde-i şânız
Ey ruh-ı şehidân, size hep fatihahanız⁴³*

Alemdâr gazetesi, 14 Teşrinievvel 1912 tarihli nüshasından itibaren “Osmanlılar Silâh Başına” manşetiyle çıkmış ve gazetede pek çok yazıda savaş kutsanmıştır. Osmanlı hükümetinin bir gün öncesinde Balkan devletlerine karşı ilân ettiği harp dolayısıyla kaleme alınan bir makalede, savaşın “Osmanlılığın dîrîne-i kadîm”i olduğu vurgulanmaktadır.⁴⁴ Savaş arzusunun açıkça dile getirildiği “Harb İstiyoruz” başlıklı makalede, bu arzunun ulus olarak kendini ispatlama amacı taşıdığı görülmektedir: “Evet! Harp istiyoruz, biz ölmek değil yaşamak, üzerimize çöken bu miskinlikten boğazımızı sıkan bu nuhûsetden artık kendimizi kurtarmak, artık kendimizi temizlemek istiyoruz. Yirminci asırda, medeniyet perdesi arkasında oynanan, daima sancağımızı tehdit eden, masum kanımızı dökmek isteyen, daima vatanımıza bir kurt sürüsü salan bu alçaklara sancağımızın büyüklüğünü kollarımızın kuvvetini gös-

⁴³ Köprülüâde Mehmed Fuad, “Harb Şarkısı”, **Donanma**, III/31(Eylül 1328), s. 317.

⁴⁴ “Kavl-i Muhkem: İktirân-ı İydîn”, **Alemdâr**, 15 Teşrinievvel 1912.

termek istiyoruz.” Düşmanı ezmek için iştahla bekleyen; Türklerin kalbinde yaşayan, fikrinde canlanan yegâne şey savaştır. “Bu iştihâmız sönmeden, bu iştihâmızı düşman kanıyla teskin etmeden Türk ve Osmanlılar yemin ediyorlar; size vatandan bir karış vermeyeceğiz. Eğer yirminci asırda bir vahşet-i ictimaiyye daha göstererek bu yerleri bizden cebren ve kahren müttehiden ve müttefiken almak isteniyorsa size bir ikinci Kartaca, bir ikinci Babil harâbesi takdim edeceğiz.”⁴⁵ Osmanlı Devletinin onuru ve şerefi karşısında değil üç dört Balkan hükümeti, beş on Timur istilâsı görse bile ulus, son ferdinin son damla kanını akıtıncaya kadar savaşacaktır. Ulusal vicdan böyle karar vermiş, böyle ahdetmiştir.⁴⁶

Alemdâr gazetesinde bilhassa “Şiir-i Hamâset” başlığı altında yer alan şiirlerde savaş arzusu dikkat çekmektedir. Askerliğin ve düşmana karşı savaşın Osmanlılar için bir sanat ve meslek olarak değerlendirildiği bu manzum eserlerde, öç almanın ulusal bir ödev olarak kutsandığı da görülmektedir:

*Osmanlılarız, cenk u vegâ hırfetimizdir
Düşman ciğerin pârelemek sanatımızdır
Biz bâý u gedâ askeriz hem sanma ki mübrem
Bir çok asrı geçdi ki milliyetimizdir
Top ile tüfenk bizlere bâzîçe-i sıbyân
Şimşir ile baş kesmek ise sîretimizdir⁴⁷*

yahut Süleyman Nazif’in “Harb Şarkısı”ndaki

*Harb etmedeyim her tarafım âteş-i hûndur
Bulgarlarla dövüşmek, bana bir zevk-i derûndur
Ak saçlı ninem beklemesin yollar uzundur
Hep cenge gelir... cenge bugün mürde ve zinde
Git söyle ecel, beklemesinler beni evde!⁴⁸*

dizelerinde savaşın kutsandığı ve Türklük için bir sanat olarak değerlendirildiği görülmektedir. Dönemin pek çok gazete ve dergisinde savaşmanın, en eski tarihlerinden beri Türklerin belirgin özelliklerinden ve Türklüğün temel vasıflarından biri olduğu fikri işlenmiştir. Dönemin Türkçü aydınlarınca kaleme alınan yazılarda “kuvvet” ve “hayat-ı cidâl” gibi Darwinci söylemler dikkati çekmektedir. Gustave Le Bon’un etkisiyle pek çok yazar, 20. asırda ırklar arasında düşmanlık ve rekabet olduğu fikrini benimsemiştir. Türkçülere göre rekabet ve mücadele yalnızca siyasal alanla sınırlı değildir. Bunun yanında yazın, bilim, ekonomi gibi pek çok alanda da rekabet ve mücadele vardır. Nitekim aşağıda kını kutsayan şiirde yeryüzünde zayıf ve kuvvetlinin mücadelesi konu edilmekte ve yaşamak için kının gerekliliği vurgulanmaktadır:

*Yaşamak, fazla..hem de pek fazla..
Böyle millet yaşar mı gafletle?..*

⁴⁵ “Makale-i Mahsusa: Harb İstiyoruz”, *Alemdâr*, 8 Teşrinievvel 1912.

⁴⁶ “Kavl-i Muhkem: Harb! Harb!”, *Alemdâr*, 12 Teşrinievvel 1912.

⁴⁷ Şevket, “Şiir-i Hamâset”, *Alemdâr*, 24 Teşrinievvel 1912.

⁴⁸ Süleyman Nazif, “Harb Şarkısı”, *Tasvir-i Efkâr*, Nu: 558, 15 Teşrinievvel 1912.

*Bu mezelletle sen döğün, sızla
Yaşamaz kimse, böyle, zilletle..
Sana artık, ölüm gerek..yahut
Yaşamak, istiyorsa vicdânın
Çalışıp, uğraşıp da..nâ-mahdûd
Mütemâdî cihâd, hüsrânın
Sonudur, belki şanlı nâmını âh,
İktisâb eyleyip yaşarsın sen..
Fakat ey kavm, mahvolup gitsen,
Bile..rûhunda bir yemin olsun
Aşk-i kalbin, yeminli kin olsun
Belki olmaz ziyâ-yı kine tebâh⁴⁹*

Etnik ve ulusal bekayı tehdit eden dış düşmana yönelik kin, ulusal duygunun güçlenmesini, ulusun sürekliliğini sağlayan argümanlardan biridir. Etnik kimliklerin düşmanlıklara göre tanımlandığı biçimlere pek çok durumda tesadüf etmek mümkündür. Yabancı kültürden düşmanlarla karşı karşıya kalışlar, düşman iki etnik topluluğun birbirlerine karşı besledikleri kinler, her iki taraf için de etnik bilincin gelişmesini sağlar. “Ezilen, mağlup olan bir millet, tekrar yaşamak hakkını iddia edebilmek için yuvarlandığı topraklardan ani bir süratle derhal fırlamalı..ezilen pazularını, kırılan kemiklerini, ezilen güçlerini tekrar canlandıracak azimkâr bir ümit ile: intikam, intikam!..diye haykırmalıdır. Ruhundan fıskıran bu intikam sesi karşısında gâlip kuvvet –güneşin ateşli sıcaklığına dayanamayıp eriyen buzlar gibi- mütereddit bir eda ile titrer... Ve bu intikam duygusu o ezilen, mağlup olan milleti yeniden canlandırmak için kâfi bir kuvvettir.”⁵⁰ Nitekim Almanları ve Fransızları ulus yapan birbirlerine karşı besledikleri kindir. Ulusal bilincin gelişmesi ve güçlenmesi için bireyleri birbirine bağlayacak, müşterek bir düşmana ve kine ihtiyaç vardır.

“Âh!... Zavallı Türk milleti!..Asırlardan beridir Türklük adına yakışmayacak bir surette eziliyorsun... Senelerden beridir sana ‘zavallı’ diyorlar. Birçok kişiler senin asil ve nurlu alnını kirli pençeleriyle tokatladı..Sen, bunların acısını unutacak mısın?..Kalbinde Turan’ın büyük duygusu, damarlarında Oğuzların, Cengizlerin, Fâtihlerin kanı kurudu mu? Türklüğüne indirilen darbelerin, kalbinde açılan yaraların acısını unutacak mısın!..Bak, hilâlin nurunu haçların gölgesi karartıyor!..Mert pehlivanlar yenilmekten korkmazlar... Bugün eski gücün, eski kuvvetin yoksa onları tekrar parlatmak, tekrar nurlandırmakta istemez misin? Öyle ise Türklük duygularıyla büyüyen ruhuna kanlı bir *intikam âbidesi* rezk et..Her gün nemli gözleriyle bu âbideyi tavaf ederek korkmaz bir cesaretle yumruklarını sık.”⁵¹

⁴⁹ “Kin Lâzım Millete”, **Büyük Duygu**, I/5 (25 Nisan 1329), s. 67.

⁵⁰ Büyük Duygu, “İntikam Duygusu”, **Büyük Duygu**, I/2 (16 Mart 1329), s. 18

⁵¹ Büyük Duygu, **a.g.m.**, s. 18. “Kinine gelince: Madem ki kincisin; demek ki pek kuvvetlisin. Öyleyse sen bu kinini keskin bir kılıç gibi sakla ve bir kılıcı kimler için kullanacak isen bu kinini de onlar için kullan. Vatanının ayaklan altına karanlık ölüm uçurumları kazanları bill!

Tarihle ilişkilendirilen intikam duygusu, dönemin yazınında sıklıkla işlenen konulardan biridir. Emin Bülent, Victor Hugo'nun "Mavi Gözlü Yunan Çocuğu"na karşı kaleme aldığı "Kin"adlı şiirinde bu duyguyu şu dizelerde özetlemektedir:

*Garbın cebîn-i zâlimi affetmedim seni,
Türk'üm ve düşmanım sana kalsam da bir kişi!..*

*Ben şûre-zâr-ı kalbimi kinimle süslerim,
Kalbimde bir silâh ile ferdâyı beklerim.*

*Kabrinde müsterih uyu ey nâmdâr atam,
Evlâdının bugünkü adı sade intikam!*

Ötekine karşı duyulan kin yahut öfke, ulusal bilinci besleyen, güdüleyen etkin unsurlardan biridir. Alman ve Fransız ulusçuluklarının gelişiminde, savaşlar ve birbirlerine karşı besledikleri kin, ulusun doğuşunu önceleyen nedenlerdir. Alman ulusçuluğunun önemli figürlerinden Ernst Moritz Arndt ve Friedrich Ludwig Jahn (Baba Jahn), bu öfkeyi canlı tutan isimlerdir. Örneğin Baba Jahn, kahramanlığın fanatizm, ulusu birleştirecek gücün ise öfke olduğunu; onun, insanlar tarafından kurtarıcı olarak hürmet edilecek ve bütün günahların affını sağlayacak bir unsur olduğunu ileri sürmüştür. Hiçbir şey, nihaî bir amacı yani ulus-devletin oluşunu engelleyemez.⁵² Bu argümanların Osmanlı aydınlarınca da ödünçlendiği anlaşılmaktadır:

*Unutma kinini fikrin dönmesin
Milleti yaşatan kindir, emeldir.
Üfle ateşi kinin sönmesin
Devlet binâsına kin bir temeldir.
Cengiz evlâdısın cânınla kanın
Kin yıldırımıyla yansın tutuşsun
Gam yeme batarsa adınla sanın
Kinin evlâdına mirâsın olsun!⁵³*

Savaş, ortak düşman ve intikam hissi, devletleri ve ulusları, içeride toplumsal mutabakata, anlaşmazlıkların sonlandırılmasına yahut geçici bir süre durdurulmasına sevk edebilir. Bu durumda aynı devletin çatısı altında, aynı topraklarda yaşayan rekabet halindeki farklı etnik grupların vatandaşlık ilkesi etrafında bir mütarekeye varması, keskin sınıfsal farkların

Milletinin kollarına ağır güllenin zincirlerini hazırlayanları öğren. Devletinin şanlı bayraklarını hain ellerle parçalamak isteyenleri tanı. Ecdadının kanlı mezarlarını kirli çizmelerle çiğneyenleri belle. Ve bunları hiç bir vakit affetme, bunlar için kin besle. Senin bu kinin o hür alının altında hiç bir zaman sönmesin yedi kat yerin altındaki ateşler gibi her vakit yansın! Senin bu kinin o erkek yüreğinin içinde hiç bir zaman susmasın, geniş çölün içindeki arslanlar gibi her vakit havlasın. Bu kin senin en mübarek bir aşkın olsun!" Mehmed Emin, "Kin", **Türk Yurdu**, 1/13 (3 Mayıs 1328), s. 378.

⁵² Hans Kohn, **Nationalism: Its Meaning and History**, Princeton: D. Van Nostrand Company, 1955, s. 37.

⁵³ Nedim, "Ah Rumeli", **İctihad**, Nu: 59 (21 Mart 1329), s. 1298.

aşılması arzulanır. Devletin etnik kimlikleri yeniden tanımlayarak birliktelik duygusunun arttıracak *esprit de corps*'u tesisi için ortak düşmanın tespiti gerekmektedir. Bu açıdan ulusçu aydınların geleneksel düşmanların tarihlerini yazması anlamlı bir uğraşıdır.⁵⁴ Ulusal romantizmin sözcüsü olan şiir ve hikâyelerin önemli işlevler üstlendiği bu süreçte tarihten beklenen, gerçek ve gerçek dışılığından ziyade ortak düşman yaratarak birliktelik duygusunu güçlendirmesidir. Ulusun var olabilmesi için bütün mensuplarını bir araya getirecek ulusal/tarihsel bir kin duygusuna ihtiyaç vardır. Ulusal dayanışma, bir dış düşmanın varlığıyla daha da güç kazanır. Rakip devlet dış çatışmaları manipüle ederek diğer devletin içindeki iç düşmanlıkları kötüye kullanabilir. Bu durumda bölünme, ulusal çözülme kaçınılmazdır. Tehdit ve savaş karşısında içerideki rekabet tamamen sonlandırılır yahut geçici bir süre askıya alınır. Nitekim Osmanlı aydınlarının Balkan Savaşları sırasında siyasal ve düşünsel ayrımları, kavgaları aşarak ortak düşmanlara karşı, geçici süre de olsa, bir ateşkes imzalamak istediklerine rastlanmaktadır: “Vatandaşlar! Harb karşısındayız. Vatan tehlikede! İhtilâfât-ı siyâsiyyede mütâreke-i umûmiyye teklif ediyoruz. Vatan tehlikeden kurtuluncaya kadar hasımlarımızın elini kemâl-i meveddetle sıkacağız. Hicrânlarımızı bir müddet için unutacağız. An'anât-ı Osmaniyyece Osmanlı milleti düşman karşısında bir kütledir. Düşman kapıya geldi. Ey şanlı millet el ele ver. Bugün vatanı her ferd kardeşdir.”⁵⁵ Hâlide Edib, Tanrı'ya yakarışında, savaş ve felaket günlerinin ulusu birleştirecek bir ateşe dönüşmesini istemektedir: “Ey Ulu Tanrım, senden bu kara ve felâketli günlerimizde hepimizin yaşları beraber akmasını, hepimizin yürekleri bu felâket ve acı ile birbirine ebediyen kenetlenmesini, hepimizin ocakları müşterek bir ateş ve hararetle tütmesini ve hepimizin elleri müşterek bir muhabbet ve teselli ile biri birine sarılmasını temenni ediyorum. Tâ ki, bu mazlum Türk milletini musab eden acı, felâket ve yük bütün bir milletin kalbiyle hissedilip bütün bir milletin yaşlarıyla ağlanılıp bütün bir milletin omzuyla tanışsın!”⁵⁶

II. Biz Bize Yeteriz: Etnik Dayanışma ve Ulusal Ekonomi Yaratma Projeleri

Kardeşlik veya etnik türdeşlik hissini besleyen bir diğer duygu da kendi kendine yeterlilik. Ulusal dayanışma, hemcins olanların birliğini vazgeçilmez bir unsur olarak görürken bu birliğin dışında kalanlar güvenilmez, birliği bozucu unsurlar olarak değerlendirilir. Kısacası türdeşliğin dışında kalanlar, etnik açıdan öteki, potansiyel düşman olarak algılanır. Ulusçuluk, kendi kendine yeterliliği telkin eden, dayanışmayı öteki karşıtlığına dayandıran bir düşüncedir. Savaş zamanlarında birlik duygusu kendi kendine yeterlilik fikrini geliştirerek bir dayanışma yaratmaya çalışır. Söz konusu düşünce aynı zamanda devletin ve ulusun

⁵⁴ Anthony D. Smith, **Ulusların Etnik Köken Kökenleri**, s. 65.

⁵⁵“Mütâreke-i Efkâr”, **Alemdâr**, 2 Teşrinievvel 1912. ; “Her memlekette değil bir harp, haricî bir tehlike bile mevzubahis olduğu zaman bütün ihtilâfât ve münâzaât-ı dâhiliye muvakkaten bırakılır; herkes hırsını yener, susar: rekabetler gömülür; herkesin enzârı haricî tehlikeye veya düşmana matuf olur; bütün efrâd-ı millet her türlü mesaisini haricî tehlikeyi hüsn-i suretle def'e veya başlayan harbi şan ve şerefle hitâma erdirmeye sarf eder. Muvâfık, muhâlif, her şahıs hayatından, malından, canından fedakârlık eder. Vatanperverlik, hamiyet ancak bu türlü hareketi istilzâm eder.” Tüccarzâde İbrahim Hilmi, **a.g.e.**, s. 14.

⁵⁶ Hâlide Edib, “Edebiyat: Münacat”, **Türk Yurdu**, I/24 (4 Teşrinievvel 1328), s. 732.

bağımsızlığı, buna karşılık eylemlerinde yalnızca ulusal iradeye bağımlı olma düşüncesinden de beslenir. “Biz bize yeteriz”, “bize yalnızca bizden fayda var” yahut “bize bizden başka dost yok” gibi söylemlerle ifade edilen bu düşüncenin izlerini Osmanlı aydınları arasında, özellikle Balkan Savaşları boyunca sürmek mümkündür. İmparatorluğun bütün unsurlarını bir arada tutma fikrine dayanan Osmanlıcılık politikasının iflasıyla ortaya çıkan gelişmeler ve dönemin oldukça vülgarize bir biçimde ifade edilen Batılı güçlerin izlediği *Şark Meselesi* de bu düşüncüyü besleyen kaynaklardır. Berlin anlaşmasından (1878) sonra Büyük Güçlerin Balkanlara yönelik politikası ve Osmanlıları Avrupa topraklarından atma ülküsü, Türk kamuoyunda büyük infiallere neden olmuş; siyasal gelişmeler Türklük bilincini geliştirirken ortaya çıkan Balkan Savaşları, düşmanını ve kendini yeniden tanımlama gereğini hissettirmiştir. Ulusun kendi kendine yeterliliği fikri, uluslaşma sürecinin muharriklerinden biri olarak Osmanlı basınında sıklıkla işlenen konulardan biridir. “Bu âlemde hiç kimsenin lütfuna, muâvenetine güvenmemeli, kendi hayat hakkını kendi pazusunun kuvvetinden beklemelidir. Başkalarının lütfuna iftikâr edenlerin, kâse yalayan âtil tufeylilerden farkı nedir? Bir tufeyli, bin türlü temelluklarla efendisinin teveccühünü kazanır. Fakat şu şartla ki efendi, yalanla vicdanını avutacak kadar nâdân olsun.”⁵⁷ Bu cümleler, Balkan Savaşlarıyla birlikte sorgulanmaya başlanan Batıcılık fikrine karşı eleştirilerin özünü oluşturmaktadır. Viyana kapılarına kadar dayanan bir imparatorluğun Batıya bağımlı hâle gelmesi, Batının yaşamın bütün yönlerini işgali eleştirilir. Avrupa’ya yaranmak fikri, Balkanlarda yaşanan acı tecrübeleri doğurmuştur. Oysa ona yaranmak ve güvenmek, onur kırıcı bir tutum olduğu gibi yaşanan sıkıntıların da kaynağıdır:

“İlk Tanzimatçılık fikrinin zuhûrundan beri her teşebbüsümüzde Avrupa’ya beğendirmeyi birinci şart ittihaz ediyoruz. O vakitten beri ne ıslâhda bulunmuş isek, hareketimizi hep bu gâye tayin ve sevk etmiş. Öyle bir hâl ki sırf Avrupalıların lutf ve müsâmahaları sayesinde vücûd bulan Balkanın küçük hükümetlerinde bile bu kadar gülünç ve acınacak bir gâye hedef ittihaz edilmemiştir. Biz sanki siyâsî bir mevcudiyet sahibi, müstakil bir devlet olduğumuzu unutmamışız. Bir vakitler Viyana kapılarına kadar dayandığımızı... hâtırımızdan çıkarmışız da bugün Cenûbî Avrupa’nın bir köşesinde sığıntı gibi kalmışız. Avrupa lütfeder, merhamet ederse Avrupa’da daha bir müddet kalacağız. Belki yavaş yavaş Anadolu da elimizden gidecek.”⁵⁸

Kendi kendine yeterlilik fikrinin bir diğer boyutu da ekonomik otarşidir. İktidar ve ülkenin kaynakları üzerinde egemen unsurun hak talebi, uluslaşma sürecinin muharrik güçlerinden biridir. Bu gelişme etnik topluluk üyelerini, belirli ekonomik sorunları, kendine özgü kaynakları ile teritoryal bir birim ve böylece ulusun gerçek temsilcileri olarak düşünmeye zorlar.⁵⁹ Michael Hechter, “iç sömürgecilik” kavramıyla merkez ve çevre arasındaki ekonomik rekabetin uluslaşmaya katkısını değerlendirmiştir. Kültürel işbölümüyle belirli

⁵⁷ Feridun Vecdî, “Sana Senden Gerek Âlemde Ger İmdât Lâzımsa”, *Tasvir-i Efkâr*, Nu: 556 (13 Teşrinievvel 1912).

⁵⁸ Feridun Vecdî, *a.g.m.*

⁵⁹ Anthony D. Smith, *a.g.e.*, s. 211-212.

ekonomik eylemlerin belirli etnik grupların tekeline geçişi, grup içi dayanışma ve iletişimi artırır. Etnik dayanışmayı arttıran etkenlerin başında ekonomik eşitsizlik ve geri kalmışlık gelmektedir.⁶⁰ Hechter'in modeli gerçekte üçüncü dünya ülkelerinde sömürge sonrası doğan devletleri açıklayıcı nitelikte görülse de, eşitsizlik ve kaynakların eşit olmayan biçimde dağılışı, hemen tüm ulus-devletlerin çözmek zorunda oldukları sorunların başında gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni doğmaya başlayan Müslüman orta sınıf düşünüldüğünde, bunun her şeyden önce yerli mallarının desteklenmesi biçiminde ortaya çıkacağı açıktır. Doğal olarak bu durum, yerli olmayan, etnik ötekine ait malların boykotunu da beraberinde getirecektir. Nitekim bu dönemde kaleme alınmış kimi makalelerde ve hikâyelerde boykot, bir ulusal yükümlülük olarak değerlendirilmekte ve teşvik edilmektedir. Türkoğlu mahlaslı yazarın kaleme aldığı "Kırk Paranın Tarihi" adlı hikâyeye bu açıdan ilginçtir. Söz konusu hikâyede Balkan savaşının başlamasıyla Kırkkilise'ye sevk edilen Doktor Yüzbaşı Demir Bey'in Galata'da bir gayrimüslim dükkânından dolak almasının başına açtığı işler konu edilmektedir. 2 para sermayesi olmayan dolağı 40 paraya satın almasının hemen ardından dükkân sahibi, Türk zabıtinden aldığı parayı "Türklerin zulmünden, barbarlığından kurtulmak için can atan" kardeşlerine bağışlar. Hikâyenin ikinci bölümünde Türk ordusunun Kırkkilise'de bozguna uğraması ve Lüleburgaz'a çekilmek zorunda kalması konu edilmektedir. Bu bozgun sırasında Demir Bey bir şarapnel parçası ile yaralanmıştır. Onu yaralayan hain misket çıkarılmış, hasta yatağının başucundaki küçük dolabın çekmecesine konulmuştur. Uyku ile uyanıklık arasında misketin ölüm bakışlı bir kafa biçiminde dile geldiğini gören Demir Bey, onun gayrimüslim satıcıya verdiği 40 para olduğunu anlar: "O kırk para benim. Sen kendi elinle kendine ölüm satın aldın. Sen beni o dükkâncıya verdin. Dükkâncı iki dakika sonra beni Türklerin zulmünden kurtulmak isteyen kardeşlerine yardım için verdi. Beni derhal Fransa'ya gönderdiler, kurşun yaptılar, şarapnel içine koydular, Bulgar'ın topuna sıkılayıp attılar, sizin üzerinizde patladı, ben de senin omzunu parçaladım." Üç ay tedaviden sonra sol kolu sakat kalan Demir Bey, nerede bir ecnebi mağazası veya malı görse kurşun renkli, ölüm bakışlı, korkunç kafa gözlerinin önüne gelmekte ve titremektedir.⁶¹

Maraşlıoğlu'nun (Kâzım Nami Duru) "Selânikli Ayşe Hanım" adlı hikâyesinde de aynı temaya rastlanmaktadır. Selânik'in düşmesinden sonra İstanbul'a göç eden Ayşe Hanım, burada ticaret yapan bir gayrimüslimin dükkânını görünce şaşkına döner. Dükkânın tabelasında Selânik'te Türklere zulmeden bir Rum'un adı yazılıdır. İstanbul halkının kayıtsızlığından ve gayrimüslim tüccarlardan alışveriş yapmalarından yakınan Ayşe Hanım, dükkâna girer ve sahibinin, o zâlimin kardeşi olduğunu öğrenir. İçeride alışveriş yapan Türk kadınlarını "Bu paraların nereye gittiğini bilmiyorsunuz. Hep işte benim ve sizin gibi Müslüman ve Türk hanımlarının alın teri döken kocalarımızdan alıp bu hınzır heriflere döktüğümüz paralarla Averoflar, toplar, tüfenkler alındı... Yüreğiniz bu heriflerle alışverişe nasıl razı oluyor? Sizde Müslüman kalbi, Türk yüreği yok mu" sözleriyle uyarır. Türk kadınları alışveriş yap-

⁶⁰ Michael Hechter, **Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966**, Berkeley-Los Angeles: University of California Press, 1975, s. 15-43

⁶¹ Türkoğlu, "Kırk Paranın Tarihi," **Çocuk Dünyası**, 39 (5 Kanunievvel 1329), s. 5-8. ; Nesîme Ceyhan, **a.g.e.**, s. 139-143.

madan derhal dükkânı terkederler.⁶² Ulusal intikam duygusunun bireysel boyutuyla anlatıldığı bu hikâyede gayrimüslim tüccar da bir ulusun temsilcisi olarak sunulmaktadır. Her iki bireyin de “biz” ve “onlar” boyutuyla genelleştirildiği bu hikâyede asıl amaç, Türkleri sömüren, yurtlarını işgal eden “etnik iç düşmanlar”ın boykot edilmesi, onlardan mal alınmamasıdır. Maraşlıoğlu aynı temayı “Zarûrî Bir Mukâyese” adlı hikâyesinde de işlemektedir. Dönemin pek çok gazete ve dergisinde “vatanın terakkî ve saadetini arzu edenler”in yerli malları kullanması öğütlenmektedir.

II. Meşrutiyet ilk yıllarında benimsenen liberal ekonomik politikalar, bu yıllardan itibaren yerini bir tür neo-merkantalist ekonomik yapılanmayı ifade eden ulusal ekonomi anlayışına terk etmeye başlamıştır. Söz konusu değişim ulusçuluk ile paralellik arz etmektedir. İlk defa Avusturya Macaristan İmparatorluğu’nun Bosna-Hersek’i ilhakı ve Bulgaristan’ın bağımsızlığını ilan etmesiyle başlayan boykot, İttihatçıların sonraki yıllarda düşmanlarına karşı toplumsal seferberlik amacıyla kullanacakları güçlü bir araç olmuştur.⁶³ Balkan Savaşları sırasında dile getirilmeye başlanan ve I. Dünya Savaşı’nda kapitülasyonların kaldırılmasına uzanan süreçte, askeri yenilgilerin Müslüman-Türk burjuvazi ve orta sınıfın yokluğundan kaynaklandığına inanan Osmanlı aydınları, uluslaşma sürecinde tesis edilecek organik bütünlüğünün önemli sacayaklarından birinin ulusal ekonomi olduğuna inanmışlardır. Savaş ile başlayan süreçte, Friedrich List’in Almanya’da geliştirdiği ulusal ekonomi örnek alınarak Osmanlı Devleti’nde de benzer bir ekonomik model yaratılmaya çalışılmıştır. O güne kadar “kozmpolit” niteliğe sahip olan ekonomi, yabancıların ve gayrimüslimlerin elinden kurtarılacak istenmiş; piyasa ulusallaştırılarak kooperatifler aracılığıyla ticaretin yabancıların ve gayrimüslimlerin tekelinden kurtarılması amaçlanmıştır. Müslüman orta sınıf yaratmaya yönelik bu çabalarda etnik boyutun sürekli vurgulandığı, Türklerin memuriyet yerine ticaret ve zanaatla uğraşmaları, girişimci olmaları ve aralarında dayanışma tesis etmeleri gerektiği yönünde propaganda içerikli yazılara ve makalelere rastlanmaktadır.⁶⁴ Dönemin Türkçü yayın organlarında İttihat ve Terakkî Partisi’nin Müslüman orta sınıf yaratma politikasına paralel pek çok yazı yer almaktadır. *Halka Doğru*, *İktisadiyyat Mecmuası*, *Türk Yurdu* gibi dergilerde Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Tekinalp, Ömer Seyfettin gibi Türkçü aydınların ulusal ekonomi politikasına ilişkin makalelerinin yoğunluğu dikkat çekmektedir.

Gökalp, müşterek duygulardan kaynaklanan dayanışmanın “ma’şerî tesânüd”, toplumsal iş bölümünden kaynaklanan dayanışmanın ise “câmi’avî tesânüd” olduğunu; toplumun, uzviyetindeki ihtilât ve münasebet manzumelerine denk gelen üçüncü tabakaya da “devlet” denildiğini ileri sürmüştür. Devlet, sınırları belli bir ülkeyle maddi yaptırım gücüne sahip bir hukukî manzûmede tecelli eder. “İşte bir ma’şer aynı zamanda bir câmia ve aynı zamanda bir devlet olduğu vakittir ki hakiki bir millet mahiyetini haiz olabilir. Bir cemiyette bu üç tabaka birbirine tamamıyla muntabık değil ise, o cemiyet henüz bir küll-i tâm olamamış,

⁶² Maraşlıoğlu; “Selanikli Ayşe Hanım: Mukaddes Kinler”, *Halka Doğru*, Nu: 32 (4 Teşrinisani 1329), s. 248-252. ; Nesîme Ceyhan, *a.g.e.*, s. 201-206.

⁶³ Donald Quataert, *Osmanlı Devleti’nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Ankara: Yurt Yayınevi, 1987.

⁶⁴ Zafer Toprak, *Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)*, Ankara: Yurt Yayınları, 1982, s. 30-34.

yani bir millet hâline gelememiştir.” Türklerin bir ulus hâline gelebilmesi için gerekli olan unsurların başında ulusal ekonomi gelmektedir.⁶⁵ Gökalp, “içtimaî bir küll-i tam” olan ülkenin yabancılara muhtaç olmadan kendi yağıyla kavrulabilecek kudrete sahip olması gerektiğini iddia etmiştir. Liberal ekonomi politikalarını eleştirmiş; Türklerin yalnız hukuk, ahlâk ve edebiyatta değil ekonomide de taklitçilikten kurtulamadıklarını bu nedenle bir ulus olmadıklarını ileri sürmüştür. Tanzimat’tan beri benimsenen ve Osmanlı İmparatorluğunu ayakta tutacağına inanılan liberalizm farklı sonuçlar doğurmuş ve kapitülasyonlarla el ele veren bu politika, ayrılıkçı hareketlerin hız kazanmasına yol açmıştır. Yabancı ve gayrimüslim tüccarlar bu süreçten kârlı çıkıp güç kazanırken Müslüman tüccarlar rekabet ortamında yoksullaşmış ve piyasadan çekilmiştir.⁶⁶

Ulusal ekonominin ancak etnik türdeşlikle gerçekleşebileceğine inanan Gökalp’e göre “bazı kavimlerde idârî bir merkezîyet teessüs ettiği hâlde siyasî ve içtimaî bir merkezîyet mevcut olmaz. Bu enmûzece mensup olan bir kavim asrî bir devlet mahiyetini alamayarak bir cemaatler müttehidesi vaziyetinde kalır.”⁶⁷ Muasır bir devlet, ortak duygulara sahip etnik unsurun kendi içinde gerçekleştireceği işbölümünden doğar. Değişik etnik unsurlardan müteşekkil bir devlette ortaya çıkan işbölümü ancak cemaatler birliği yaratabilir ve bu da karşılıklı asalaklığı üretir. Bir başka ifadeyle Müslüman-Türk unsurun asker ve memur, gayrimüslim cemaatlerin sanatkâr ve tüccar olduğu bir toplum, Türklerle gayr-i Türk unsurlar arasında müşterek bir vicdan olmadığından dolayı çağdaş devlete dönüşemez. Ulusal dayanışmanın güçlenmesi için işbölümünün ancak müşterek vicdana sahip bir toplumda oluşması şarttır. Aksi takdirde ulus yapay bir nitelik taşır, gerçek anlamıyla ulusal ekonomiye ulaşılamaz. Bu nedenle Türkler, askerlik ve memuriyetin yanısıra ticarete atılmalı, sanayici olmalı, işbölümünün gerektirdiği ekonomik uğraşlara girerek ülkede ulusal ekonomiyi yaratmalıdırlar.⁶⁸ Bu konuda yalnız Türkçüler değil bütün aydınlar hemfikirdir. Ulusun varlığı akçanın varlığına bağlıdır. Kazanmasını bilmeyen insanlar aç kaldığı gibi züğürt kalan uluslar ne kadar ihtişamlı bir geçmişe sahip olurlarsa olsunlar dünya haritasında kendi kanunıyla kendi dili ile kendi adetleriyle yönetilmek hakkına sahip olamıyorlar. Ekmeğin büyüğü hamurun çoğundan yapılır. Bu nedenle Türkler kendi sermayeleriyle kavrulmak zorundadır.⁶⁹

Devlet kapısına kapaklanmayı, memuriyeti asalaklık sayan Osmanlı aydınları, üretkenliği teşvik etmiş ve devletin var olmasının, Turan’ın yükselmesinin buna bağlı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Üretken bir toplum ve ekonomik birlik, ulusçuluğun ve ulus-devletin vazgeçilmez unsurları arasındadır. Nitekim ulus tanımında ifadesini bulan müşterek ekonomi, her şeyden önce üretken bir orta sınıfın varlığına muhtaçtır. Osmanlı aydınları, tufeyli bir hayat biçimi olarak yerdikleri memuriyete karşılık üretkenliği ve ekonomik gücü öven

⁶⁵ Ziya Gökalp, “Millet Nedir, Millî İktisat Neden İbarettir?”, *İktisadiyyât Mecmuası*, I/1 (8 Şubat 1331), s. 3.

⁶⁶ Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 25-35. ; aynı yazar, “Millî İktisat”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt III, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 740.

⁶⁷ Ziya Gökalp, *a.g.m.*

⁶⁸ Zafer Toprak, *Türkiye’de Millî İktisat*, s. 32.

⁶⁹ G. Haldun, “Ecnebi Sermayesi ve Bizim Teşebbüsümüz”, *İctihad*, Nu: 48 (1 Haziran 1328), s. 1111-1113.

söylemleriyle dikkat çekmektedirler:“Memuriyet âdeta esirlik demektir. Memuriyeti artık âdi görelim, bu esirlik hayatını tepelim... Bizim de bir mevcûdiyetimiz olduğunu meydana koyalım. Bu suretle hem büyük ve sevgili Turan’ı yükseltelim hem de kendi mevcudiyetimize sahip olduğumuzu anlayalım. Eğer böyle yapmayacak, yapamayacak olursak yurdumuz mahvolacak, taksim edilecektir.”⁷⁰ Türkiye’de ulusal ekonomi fikrinin gelişmesinde önemli rol oynayan, Türk Yurdu’ndaki yazılarıyla İttihat ve Terakki Partisinin iktisat politikalarını, Türkçü aydınlarının düşüncelerini etkileyen Parvus Efendi de benzer düşünceleriyle dikkat çekmektedir. Ona göre Osmanlı Devleti’nin siyasal tutsaklıktan kurtulması için öncelikle ekonomik tutsaklıktan kurtulması gerekmektedir. Devletin varlığını bağımsızca sürdürmesi, ekonomik açıdan kendi kendine yetmesine bağlıdır:

“Bir millet, memleketine sade askerlikle, memuriyetle sahip olamaz. Bir de temellük-i iktisadî vardır... Unutmayalım ki, bugün bir ülkenin istilâ-yı iktisadiyesi ile istilâ-yı askerîsi arasında fark maddeten pek çok değildir! Bugün Türkiye, siyasî ve iktisadî olmak üzere iki türlü esaretin tazyiki altında kıvrılmaktadır. Türkiye kendisini siyasî esareten tahlîs edebilmek için evvel emirde iktisadî esareten kurtulmalıdır. Türkiye için bundan başka halâs yolu yoktur. Diplomatların bin türlü incelikleri bir şey yapamaz. Osmanlı devleti iktisaden zayıf buldukça, dostları onu incitecekler, düşmanları soyacaklardır, Osmanlılar müstakil yaşamak isterlerse, iktisaden kendi işlerini kendileri görebilecek bir hale gelmelidirler...”⁷¹

Bu dönemde ticareti teşvik eden, Müslüman Türklerin ticarete atılmalarını salık veren yazınsal ürünler de azımsanmayacak sayıdadır. Modern dönemde ticaretin ulusların ruhu olduğuna dikkat çeken aşağıdaki şiirde, ticaretsiz bir vatanın yabancıların işgaline uğrayacağı vurgulanmaktadır. Asıl ilginç olan ise, bir zamanlar askerlikle, yiğitlikle dünyayı titreten bir ulusun artık ticaretle dünyaya ün salması gerektiğine ilişkin anlatımdır:

*Şu zamanda milletlerin ruhu olan ticaret,
Niçin, niçin yurdumuzda bir tekâmül görmesin?
Bir zamanlar kâinata korku saçan bu millet,
Neden bugün ticarete büyük bir nâm vermesin?
...
Şu asırda Türkler için zengin olmak gerektir,
Zengin olmak kardeşlerim tüccâr olmak demektir.
Hep zenginler fakir olan insanları ezerler,
Ticaretsiz bir vatanda yabancılar gezerler.⁷²*

Tevfik Nureddin, Türkleri Avrupa’da Asyalı bir devlet yapan etkenlerin başında bankaların, fabrikaların, ticarethanelerin, tersanelerin yokluğunu sıralamaktadır. Türk ulusunun ekonomik gelişimine hizmet etmek arzusunda olan Türkçülere göre, her ulusun hayat ve bekası maddeten kuvvetli olmasına bağlıdır. Bir ulusun fertleri sağlam bedenli, çok çocuk

⁷⁰ F. R. , “Millî Duygu”, **Büyük Duygu**, I/5 (25 Nisan 1329), s. 73.

⁷¹ Parvus, “İktisat: Köylüler ve Devlet”, **Türk Yurdu**, I/9 (9 Mart 1328), s. 262-263.

⁷² Nâzım Harim, “Ticaret”, **Çocuk Dünyası**, Nu: 41 (19 Kanunievvel 1329), s. 4.

sahibi, çalışkan, yer, yurt tarla ve tezgâh sahibi, rençberlikte, ticarete yahut sanatta usta, ve biraz da kara gün için biriktirilmiş ak akçeye sahipse, işte o ulus kuvvetlidir.⁷³ Meseleyi oldukça vülgarize eden bir şiirde Türk ve İslâm adının yükselmesi, Turan'ın şan ve zafer saçması, mutluluğun temeli olduğu düşünülen altın ve servet birikimiyle ilişkilendirilmektedir. Memuriyet, bir diğer ifadeyle tufeyli hayatla ulusun yükselmesi ve bekası mümkün değildir. Zenginlik, ulusun refahı ve varlığı ancak ticaret, sanat ve tarımla mümkündür:

*Şu yirminci asırda refâh ile yaşamak
Emin ol ki kardeşim, yalnız altın iledir
Bunun ile İslâm'ın Türk'ün adı yükselir
Altın sultan, Turan'a şan ve zafer saçacak
Saadetin temeli altın ile kurulur
Eğer temel altınsız yapıldıysa yıkılır
Şu zamanda parasız yaşamaktan bıılır
Altın: sanat, ziraat, ticarete bulunur.⁷⁴*

Türk burjuvazisi ve orta sınıfı yaratmaya yönelik en güçlü arzuyu Yusuf Akçura'da görmek mümkündür. Ulusçuluğun gerçekte bir orta sınıf ideoloji olduğuna dikkat çeken Akçura, bu sınıfın ekonomik çıkarlarının yurttaşlık fikir ve duygusunun gelişmesini istediğini iddia etmektedir.⁷⁵ Buna göre o, orta sınıfı ve Türk burjuvazisini, güçlü bir ulus devletin ön koşulu olarak sunmaktadır. Akçura, Türklerin ortaçağdan kalma esnaf ve tüccar örgütünün Avrupa ileri sanayii karşısında duramayarak çöktüğüne ve Türk pazarlarını Batıların istilâ ettiğine dikkat çekmiştir. Üretici vasfını yitiren Türkler eşraf, memur ve köylüden oluşan kusurlu ve sakat bir uzviyete dönüşmüş; Batı kapitalizminin simsarcısı Yahudi, Rum, Ermeni gibi gayr-i Türk unsurlar Osmanlı burjuvazisini oluşturmuşlardır. Ona göre çağdaş devletlerin temeli burjuvazidir. Eğer Türkler bir ulusal burjuvazi ve orta sınıf yaratamazlarsa çağdaş bir devlete dönüşmeleri imkânsızdır. Ulusun kurtulması için “hiç olmazsa gayr-i Türk Osmanlılarla rekabet edebilecek” bir Türk burjuvazisinin yaratılması gereklidir.⁷⁶

Ömer Seyfettin'in “Ticaret ve Nasip” adlı makalesi de ulusal burjuvazi ve orta sınıf ya-

⁷³ Tevfik Nureddin, “İktisat: Türk Esnafının Hâli”, **Türk Yurdu**, I/2 (1 Kanunievvel 1327), s. 42.

⁷⁴ Nâzım Harim, “Altın”, **Çocuk Dünyası**, II/67 (19 Haziran 1330), s. 257.

⁷⁵ “Sınıf-ı mütevassıt milliyetperverdir, menafi-i iktisadiyyesi milliyet fikir ve hissini inkişaf ve terakkisini ister.” Akçuraoğlu Yusuf, “Türklük”, **Musavver Salnâme-i Serve-i Fünûn**, İstanbul, 1328, s. 191. Muhiddin de *Halka Doğru* dergisinde yazdığı bir makalede orta sınıfın önemine dikkat çekmektedir: “Bir millette bütün ilerlemeleri yapan, maarifi, sanatı, ticareti ilerleten hep kazananlardır. Bunlar her memlekette ayrıca, başlı başına bir sınıf teşkil ederler ki orta sınıf esnafıdır. Avrupa'nın bize şaşkınlık veren bugünkü medeniyeti hep o diyardaki sanat ve ticaret sınıfları yüzünden olmuştur. Bu sınıfa malik olan memleketlerin ahali okumuş olur, zengin olur. Bu sınıfa malik olan devletlerin hazinesi zengindir, doludur... [Orta sınıf] Yurdunu herkesten ziyade sever. Müdafaasını herkesten ziyade düşünür. Çünkü yaşadığı toprağa birçok bağlarla bağlıdır”. Muhiddin, “İktisadî Hasbihal: En Büyük Eksişimiz I”, **Halka Doğru**, I/6 (16 Mayıs 1329), s. 47-48.

⁷⁶ Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat**, s. 33. ; François Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 93-94.

ratma çabası bakımından anlamlıdır. Ona göre ekonominin önemini yeterince kavrayamayan Osmanlı aydınları, ticarete özendirmekle birlikte soruna yönelik sistemli ve programlı bir düşünce geliştirememişler; askerlik niteliğini koruyan bir ulustan “sun’î bir Beni İsrail” yaratmaya çalışmışlardır. Aydınların vazifesi, ticareti ikinci sınıf bir uğraşı olarak gören Türk gençlerini bakkallığa, girişimci olmaya özendirmek olmalıdır. Ticaretiyle Türklerin tepesine binen, onu Kızılırmak’ın gerisine atmak isteyen gayr-i Türk unsurlara karşılık kolektif, anonim şirketler kurulmalıdır. İktisadi alanda başarılı olmak her şeyden önce bir ulusal ülküye bağlıdır:

“Türkler bugün ferden zengin olmak için iktisat ve ticaret âlemine atılmıyorlar. Onları bu yola sevk eden şey Türklük mefkûresidir. Türkler artık Türk olduklarını ve Türk’ten başka hiçbir millet olamayacaklarını anladılar. Bu Türklük için de donanma, ordu lâzımsa ticaret ve iktisat da öyle lâzım olduğuna kandılar. İman ettiler. Şahsî hislerini, arzularını terk ettiler. Hatta fedakârlık yaptılar. Mefkûreden doğan iradeleriyle hislerine galebe çaldılar ve ticaret âlemine atıldılar. Türklüğü Türk düşmanlarının ticaret ve iktisat âlemindeki kuvvetleri tehdit ediyordu. Türk düşmanlarının ordularına karşı nasıl Türk orduları karşı geliyorsa Türk düşmanlarının tüccarlarına karşı da Türk tüccarları karşı gelecektir.”⁷⁷

Yerli malının desteklenmesi politikasının gerekçeli nedenleri de vardır. Balkan Savaşları sırasında, Osmanlı vatandaşı Görice’li Rum tüccar olan Averof, Yunan hükümetine bir zırhlı gemi bağışlamıştır. Bağışçısının adı verilen Averof zırhlısı, Yunan donanmasının en güçlü gemisi olarak Türk donanmasının Ege Denizi’ne çıkmasını engellemiş ve Selanik’in kaybedilmesine neden olmuştur. Osmanlı-Türk kamuoyuna yönelik propaganda içerikli yayınlarda, Osmanlı vatandaşı olan Rumların Yunanistan’ı destekledikleri, Yunan ordusuna bağışta buldukları konusu sıklıkla işlenmiş ve ahaliden artık gayrimüslim satıcılardan alışveriş yapmaması istenmiştir.⁷⁸ *Müslümanlara Mahsus Kurtulmak Yolu* adlı yazarı belli olmayan ve Müslüman halka parasız dağıtılan bir risalede Balkan topraklarının kaybolmasının asıl sorumlusu olarak gayrimüslimlerden alışveriş yapan Müslüman Türkler gösterilmiştir. Türkleri içeriden hançerleyen Averof gibi Rumlar, kazançlarıyla Yunanlılara yardım etmişlerdir.⁷⁹ Gayrimüslimlere verilen her para, Müslümanları yok eden, topraklarını istila eden düşmanlara gitmektedir: “Henüz memedeki bir Müslüman kuzusunun göğsüne saplanan süngünün, mesela aksakallı bir hoca efendinin aldığı bir top cübbelik kumaş parasıyla alınmış olduğunu düşünmek ne acı, ne ağlatıcı bir hatıradır.”⁸⁰ Bu nedenle “parayı başka uluslardan kıskanarak” yalnız Müslümanlardan alışveriş yapmak gerekir: “Bir kere kalbinizde o kıskançlık uyansın... Bakınız o zaman kendi ihtiyacınızı, yine kendi yerli mallarınızla temin etmekte ve hiç olmazsa paranızı yine bir Müslümana vermekte bir güçlük görür mü-

⁷⁷ Ömer Seyfettin, “Ticaret ve Nasip”, **Bütün Eserleri: Makaleler** (haz. Hülya Argunşah), İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001, s. 317.

⁷⁸ Erol Köroğlu, **a.g.e.**, s. 128.

⁷⁹ **Müslümanlara Mahsus Kurtulmak Yolu**, 1329, s. 7-9

⁸⁰ **a.g.e.**, s. 12-15.

sünüz. Bir devletin yüceliği milletinin zenginliğine göredir. Ve milleti fakir olan hükümetlerin kendileri de fakirdir. Şu halde hakaretlere, tecavüzlere uğramamak, vatanımızı yükseltmek, hükümetimizi kuvvetlendirmek istersek Müslümanlar, Türkler birbiriyle alışveriş etmelidirler!”⁸¹ Osman Gâzi'nin ağzından ulusu ikaz eden bir şiirde Türklerin geçmişte olanlara üzülp hevesini ve ümidini kaybetmemesi salık verilmektedir. Taşlık mevat arazilerin çiftçilerin gayretiyle devlet adına ekilebilir arazilere döndürülmesi ve mahsulünün donanmaya bağışlanması vasiyet edilmektedir. Edirne'de devlete yardım etmekten sakınan bir zengin savaş sırasında bütün varlığını kaybetmesi, ibret alınacak bir ders olarak anlatılır. İnsanlar, kazançlarının üçte birini donanmaya bağışlamalı ve böylece geçmişte yaşanan acı tecrübelerin tekrarlanmasına fırsat verilmemelidir:

*Yüz binlerle liraları ah keşke
Verse idim dedi ama geçmişe
Mâzi derler. Bu sözlerden ibret al
Ey milletim devletine gemi al!*⁸²

20. Yüzyılın başlarında Müslüman Türkler, kişisel ya da kolektif şirketler kurarak ticaret hayatına atılmaya başlamışlardır. Bu dönemde açılan küçük ve büyük işletmelere genellikle “Altın Ordu, Kızılelma, Turan” gibi isimler verilmiştir. *Halka Doğru* dergisinde Türkler ticarete, üretmeye teşvik edilirken çeşitli yazılarda ulusal himaye adıyla kendinden olandan alışveriş yapma özendirilmiştir. Muhittin Bey, “millî himaye odur ki ahali kendi milletinden olmayanlardan alışveriş etmez, birçok şeylerden mahrum kalmaya katlanır; fakat parasını başkalarına verip de milletini fakirliğe düşürmez. Millettaşlarından yalnız birinin bir teşebbüsünü millet işi bilir, ona yardım eder” sözleriyle bu konuyu açıkta tarif etmiştir. Devletin yerli esnafı koruyamadığı yerde bu görevi ulus üstlenmeli; “kadın, erkek, genç, ihtiyar ilk ve en büyük vazifemiz, millî himâyede atılacak ilk adım kendi millettaşlarımızdan, kendi dindaşlarımızdan alışveriş etmek, paramızın kendi milletimizde kalmasına kıskanırçasına gayret etmeli”dir.⁸³ Müslüman Türklerin ilk ve en önemli görevi kendi yurttaşından, kendi dindaşlarından alışveriş yapmak böylece paranın kendi ulusunda kalmasını sağlamaktır. Savaş meydanları geçici harp yerleridir. Kalıcı harp ise ekonomiktir ve bu nedenle yabancılarınkine karşı yerli malı kullanılmalı ve teşvik edilmelidir.⁸⁴ “Esnaf” adlı bir makalede iki Müslüman müteşebbisin Babıali Caddesinde Nimet adıyla bir lokanta kurdukları; başlangıçta rağbet gören bu mekânın bir süre sonra karşısında kurulan Dubelde [?] adlı lokantayla baş edemeyerek kapandığı yazılıdır. “Cins muhabbeti” duyanların artık biraz da hem-cinslerini düşünmesi ve onlardan alışveriş yapması gereklidir.⁸⁵ Ömer Seyfettin'in “Ticaret ve Nasip” adlı makalesinde ulusal bilince sahip Rum garsonların hemcinslerine yardımları ve böylece Rumlar arasında ulusal dayanışmayı nasıl güçlendirdikleri konu edilir. İstanbul'daki bütün

⁸¹ a.g.e., s. 20-23

⁸² H. Cemâl, **Sultan Osman Lisânından Milletime Sadâ-yı İkâz**, İstanbul 1332, s. 23.

⁸³ Muhiddin, “İktisadî Hasbihal: Millî Himâyeye”, **Halka Doğru**, I/7 (23 Mayıs 1329), s. 55. Ayrıca bk. Zafer Toprak, a. g. e, s. 54-55.

⁸⁴ Ali Kâmi, “Devr-i İntibâh”, **İctihad**, Nu: 63 (25 Nisan 1329), s. 1365.

⁸⁵ “Esnafımız”, **Halka Doğru**, I/5 (9 Mayıs 1329), s. 39-40.

garsonlar Rum'dur. Türk düşmanı ve Helenizm aşığı bu Rum garsonlar Muavenet Sandığına gizli yahut açıktan yardımda bulunmaktadır. Türklerin gazino ve lokantalarında da çalışan Rum garsonlar, efendilerine ihanet ederek müşterilerini kaçırmakta ve Türk müesseselerinin kapatılmasına neden olmaktadır. Ömer Seyfettin'in bu yaşananlar karşısında çözümü anlamlıdır: "Garsonluk deyip geçmemeli. Bu da bir sanat, hem de gayet nazik bir sanattır. Gazinoculuğa, otelciliğe, Türkler, bizim içimizde yetişinceye kadar, metrdotel denilen müdürlerini, başgarsonlarını, küçük bir fedakârlıkla Rusya'dan getirtmelidirler. Şimalî Rusya Türkleri bu gibi sanatlarda Ruslardan daha maharetli ve doğrudurlar."⁸⁶ Türkçü ütopyanın en önemli eserleri arasında yer alan ve Balkan savaşları sırasında neşredilen *Yeni Turan* adlı eserde Hâlîde Edib, cins muhabbetine dikkat çeker: "Yeni Turan'a mensup en zengin bir genç bile mesela bir gün Tokatlıyan'da yemek yiyeceğine mutlak en ucuz Yeni Turan kır yahut şehir lokantalarının birinde sade bir parça et ve pilâv yer ve üstüne kımızını içer giderdi. Bilmem bütün bana o vakit mübalağakâr gelen bu şeylerin hepsi, Türklerde, hiss-i iktisadi ve faaliyet-i iktisadiyeyi çoğaltmağa her türlü teşebbüsata Türkleri sevk etmeğe sebep olduğunu, itirafa mecburum."⁸⁷

Ekonomide uluslaşmayı ve ulusal dayanışmayı teşvik eden bu sürecin bir diğer önemli yönü de siyasaldır. Balkan savaşları sonrasında gayrimüslimlere idarede giderek daha az yer vermeye başlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında yaşayan Rumların bu gelişmelerden sonra artık siyasal mekanizmada yer almadıkları görülmektedir. Ekim 1912'de, Fenerli bir Rum olan Viyana Sefiri Mavroyeni Bey İstanbul'a geri çağrılmış ve yerine Hüseyin Hilmi Paşa atanmıştır. 1913 yılından itibaren kabinede hiçbir Rумыer almamıştır.⁸⁸ Yunanlıların Ege Adalarını işgaliyle Türk kamuoyunda başlayan anti-Ortodoks söylem ve siyasetle bir yandan ekonominin uluslaşması öte taraftan Rumların Yunanistan'a gönüllü göçü amaçlanmıştır.⁸⁹

III. Ulusal Bilinç: Biz ve Ötekinin İnşası

Kriz ve savaş dönemlerinde etnik dayanışma ve ulusal bilincin gelişmesine yönelik en önemli teşebbüslerden biri de düşmanlığa dayalı kimlik tanıımıdır. Savaş boyunca işlenecek "biz" ve "öteki" imgeleri sayesinde düşman stereotipiler yaratılır. Stereotipiler, ortak özelliklere sahip ve kültürel bir bütünlük içeren bir grubun içindeki kişilerce, kendi kimliklerini açıklığa kavuşturmak için oluşturulur. Bunlar kimlik arayışı ile doğrudan ilişkilidir. Müşterek bir kültürel belleğin yaratılmasında biz kadar öteki imajı da önemlidir. Öteki, bu çerçevede, biz tarafının bittiği yerde başlar; bizim dış sınırımızdır. Yani biz bir yerde ötekine göre belirlenir. Öteki her zaman bizden, ister olumlu ister olumsuz olsun, farklı olmalıdır; bu

⁸⁶ Ömer Seyfettin, **a.g.m.**, s. 308.

⁸⁷ Hâlîde Edib, **Yeni Turan**, İstanbul: Tanin Matbaası, 1329, s. 18-19.

⁸⁸ Alexis Alexandris, **The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations (1918-1974)**, Athens: Center for Asia Minor Studies, 1992, s. 43.

⁸⁹ Fuat Dündar, **Modern Türkiyenin Şifresi: İttihat ve Terakkinin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 204.

farklılık sağlanmadığı sürece öteki de yok demektir.⁹⁰ Ulusal birlik, ulusal bilinç bu imajların oluştuğu derecede güç kazanır. İmajların ve stereotipilerin yaratılmasında başat güç edebiyata aittir. Yazınsal ürünlerin güçlü bir biçimde kullanılmasının temelinde de bu etken yatmaktadır.

Savaşı meşrulaştıran, intikam duygusunu besleyen araçlardan biri de düşman stereotipleridir. Stereotipler, etnik ve ulusal sınırların ideolojik meşruluğunu sağlar ve grup kaynaşmasını kuvvetlendirir. Bir sınıf sistemiyle birleştiklerinde ise stereotipler, onu destekleme ve kuvvetlendirme eğilimindedir.⁹¹ Toplumsal sınıflar sisteminin etkili olabilmesi için aktörlerin ona inanmaması gerekir. Bir grubu diğer gruptan ayıran farklılıklar şüpheye yer bırakılmayacak biçimde tanımlanmalıdır. Stereotipler, “ötekiler”le geleneksel olarak var olduğuna inanılan kültürel özelliklerin basit tanımlamalarını ifade etmektedir. Etnik stereotipler çoğunlukla ahlaken suçlayıcı, ayıplayıcıdır ve ötekilere ilişkin bu tür imajlar, etnik topluluğu kaynaştırır; sınırları ve bireyin kendini-algılamasını kuvvetlendirir.⁹² Bu süreçte uzun süreli savaşlar topluluğun kendini farklılaştırma duygusunun keskinleşmesini sağlar. Kronik düşmanlıkların beşiği olan savaşlar, ötekine ilişkin olumsuz stereotiplerin üretildiği ilişki kalıpları meydana getirir.⁹³

Biz ve ötekine ilişkin tipler dönemsel, tarihsel ve toplumsal koşullara göre değişiklik gösterir. Osmanlılık düşüncesini yansıtan metinlerde gayrimüslim tebaa ve Batı farklı bir ulusal kimliğin temsilcisi olmakla birlikte ötekileştirilmemiş ve düşman olarak algılanmamıştır. Herkül Milas, romanlardan yola çıktığı çalışmada bu konuya dikkat çekmekte, Osmanlıcılığın gayrimüslim tebaayı toplumun organik bir parçası olarak algıladıklarını ileri sürmektedir.⁹⁴ Ancak bu hükmünün ne kadar doğru olduğu tartışmalıdır. İlk dönem yazınsal ürünleri her ne kadar gayrimüslim ve batılı tipleri, kadim düşünceden beslenen anlayışlarıyla Müslümanlardan aşağı görürse de, ötekine ilişkin modern anlamda ilk tepki siyasal içeriklidir ve bu nedenle söz konusu tepki tarih kitaplarıyla basında aranmalıdır. Belirtmek gerekir ki bu ilk tepki düşmanlık veya ötekileştirme değil siyasal ve toplumsal hayatta bir rüçhaniyet sorunu olarak ortaya çıkmıştır. Tanzimat’tan itibaren Osmanlı aydınları arasında devletin kime ait olduğu konusundaki tartışmalarda dile getirilen “millet-i hâkime” ve “millet-i mahkûme” kavramları, Milas’ın yanıldığını göstermektedir. Tanzimatla birlikte tesis edilmek istenen eşitlik, siyasetin en önemli sorunlarından biri haline gelmiştir. Onun sağlamak istediği eşitliğin, egemen dinsel temayüle aykırı bir durum sergilediği ortadadır. Çünkü Müslümanlar, gayrimüslimler karşısında dinden kaynaklanan doğal bir üstünlükleri olduğuna inanmışlardır. Bu düşünce İslâm’ın inananla inanmayanın bir olmadığı anlayışını esas alır.⁹⁵ Cevdet Paşa’nın Fuad Paşa’nın ağzından aktardığı şu cümleler millet-i hâkimenin

⁹⁰ Herkül Milas, **Türk ve Yunan Romanlarında Öteki ve Kimlik**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 22.

⁹¹ Thomas H. Eriksen, **Small Places, Large Issues: An Introduction to Social and Cultural Anthropology**, London: Pluto Press, 2001, s. 265.

⁹² Thomas H. Eriksen, **a.g.e.**, s. 264.

⁹³ Anthony D. Smith, **a.g.e.**, s. 66-67.

⁹⁴ Herkül Milas, **a.g.e.**, s. 37-56.

⁹⁵ **Kur’ân**, En’âm, 6: 50.

devlete bakışları hakkında ipuçları vermektedir: “Devlet-i aliyye dört esas üzere müesses olup bunlar ile her nasıl istenilir ise idaresi ve ilerlemesi kabil olur ve bunlardan her kangısı nakıs olur ise idâre kabil olmaz. Dört esas budur: millet-i islâmiyye, devlet-i Türkiyye, salâtın-i Osmaniyye, pâyıtaht-ı İstanbul.” Tanzimat ile tedricî olarak uygulanmaya başlanan müsavat anlayışının, bu dört esasın dayandığı Müslümanların onurlarını zedeleyeceği açıktır. Nitekim Cevdet Paşa yukarıdaki alıntının devamında “yüzyıllardan beri millet-i hâkime olan ehl-i islâmın teba’a-i gayr-i müsleme ile müsavat-ı tamme hâline tenezzülü devletin esasına hâlel getirmiştir” sözleriyle bu hususa dikkat çekmektedir.⁹⁶

Tanzimat’la ve Islahat Fermanlarıyla birlikte tesis edilmek istenen eşitlik ilkesinin halk üzerinde büyük bir travmaya yol açtığına kuşku yoktur. Özellikle Müsavat (Islahat) Fermanı’nın Müslümanlar üzerinde yarattığı “şok”, etnik şuura benzer bir şuurun uyanmasına yol açmıştır. Örneğin Ziya Paşa, *müsavat fi’l-hukuk* ve *müsavat fi’ş-şeref* müsavat kavramlarının birbirinden tamamen farklı olduklarını, temel insan haklarını ifade eden hukukta eşitliğin tüm tebaayı kapsamı gerektiğini buna mukabil şerefte eşitliğin devletin kurucu ve egemen unsuru olan Müslüman Türklere ait olduğunu yazmıştır:

“Şurası lâyıkiyle malûm olmalıdır ki, müsavat efrada ait bir şey olup, kavmiyyet meydana çıktığı gibi mes’ele bütün bütün değişir. Meselâ bir Müslümanın birinden alacağı olduğu halde, Deavî Nezareti tahsil ediyorsa, Ermenilerin alacağını da tahsil etmek lâzımgelir, denilmek şer’en ve aklen kabulü vâcib bir müddeâdır. Ama İstanbul’da Müslümanların binden fazla câmi’i var. Devlet Rumlar için de o kadar kilise yaptıрмаğa mecburdur, denilirse şâyân-ı istihza olur. Bunun gibi devlet Müslümandan müşir tayin ediyor, mutlaka filân mezhebten dahi müşirler nasb etsin, denilmek, zât-ı pâdişâhî siyah pantolon iktisâ ediyor, bir de mor giysin, demek kabilinden olur.”⁹⁷

Ziya Paşa’nın bu görüşleri, millet-i hâkimenin 19. yüzyılda içinde bulunduğu durumu ve henüz oluşmakta olan etnik bilincin dayandığı psikolojik temelleri özetlemektedir. Vergi ve askerlik hususunda en çok hizmetleri görülen millet-i hâkime ve devletin gerçek sahipleri olan Türklerin imparatorlukta diğer unsurlara nazaran daha fazla söz hakkı sahip olması gerektiği Osmanlı aydınlarınca savunulmuştur. Basiret gazetesinde askerlik vazifesini yerine getirenler “insân-ı kâmil” olarak tanımlanmış⁹⁸; vatani için canla başla mücadele edenlerin aziz ve muhterem tutulması gerektiği ileri sürülmüştür. Askerlik yapmayan ve vergi veremeyenlerin Anadolu halkını tahkir etmek için “Türk” tabirini kullanmalarına şiddetle karşı çıkmış ve Türklükle iftihar edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁹⁹

Türklerin müsavat meselesine itirazlarının en önemli noktasını askerlik yahut kişisel menfaat ile devlet menfaati arasındaki ilişki oluşturmaktadır. “Menâfi’-i şahsiye kaydında çalışmakta olanlarla menâfi’-i devlet ve vatan uğrunda sancaklar altında istihdâm olunmakta

⁹⁶ Ahmed Cevdet Paşa, **Tezâkir: 1-12** (yay. Cavid Baysun), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 85.

⁹⁷ Ziya Paşa, “Mes’ele-i Müsavat”, **Hürriyet**, Nu: 15 (5 Ekim 1868).

⁹⁸ “Millet Askeri”, **Basiret**, Nu: 4 (14 Kânûnisâni 1285).

⁹⁹ Bir Türk, “Müsâvât”, **Basiret**, Nu: 717 (23 Ağustos 1288)

bulunanların” aralarında müsavât olduğundan bahsetmek doğru değildir.¹⁰⁰ Devlet, ulus ve din uğruna canlarını ve mallarını fedâ eden Müslümanlar iken nüfusları ve servetleri azaldığı hâlde gayrimüslimlerin onlarla eşit olduğunu iddia etmek anlamsızdır. Hükûmetin eşitlik politikasına en ağır eleştirilerden birini getiren *Kevkeb-i Şarkî* adlı gazetede yayınlanan “Müsavât” adlı yazı da, eğer Müslüman Türklerle eşit olmak istiyorlarsa gayrimüslimlerin de vatan uğruna kan dökmeleri gerektiği vurgulanmaktadır:

“Biz Osmanlı Müslümanları tarafından iddia ederiz ki, Hıristiyanlar şu günkü gün sâye-i devlette ihrâz ettikleri imtiyâzât ile Osmanlı Müslümanlarla kat’a müsâvat iddia edemezler... Bugünkü Osmanlıların dût-ı hamîyyet ve me-yân-ı gayretlerinde bir vazife-i mukaddese alâmeti müşahede olunmaktadır ki, o da inde’l-iktizâ hûn-ı düşmen içinde ve vatan uğruna kendileriyle hem-renk ve hem-ağûş yani sine-be-sine dût-be-dût bulunacak seyf-i şecaat ve iğneli tüfenktir. Müslümanlık ve Hıristiyanlığı bir taraf eder de hakkâniyeti mu’teber tutar isek Osmanlıların uhdelerine terettüb eden türlü vezâ’if ve teklifi icrâdan sonra vatan ve vatanın bir cüz’ünün vezâ’ifini dahi ifşâ edişini gördüğümüz hâlde şu iddia olunan müsâvat-ı vezâ’if meselesini kat’a kabul edemeyiz... Hıristiyanlar müsâvat-ı hukuk isterlerse Müslümanlığın zuhûru saatinde hukukca Müslümanlarla müsâvidirler. Sözümüz müsâvat-ı vezâ’if üzerine gelecek düzcesi kan dökmekten bahsedeceğiz. Yok, Hıristiyanlar müsâvat-ı vezâ’if iddia eyler ve isterlerse Müslüman ahâli gibi devlet, vatan ve menâfi’-i millet uğruna kan dökmek için kendilerini hâzır olmalıdırlar. Şimdiye kadar şu devlet ve şu vatan uğruna Müslümanlardan başka kan dökmüş kim vardır?”¹⁰¹

Balkan Savaşları ile birlikte savaşın ilerlemesine ve Müslüman Türklere yönelik zulümlerin artmasına bağlı olarak dönemin pek çok yazınsal ürününde Bulgar, Sırp, Yunan, Karadağlılara ilişkin stereotipilerin aşağılayıcı bir nitelik kazandığı, düşmanın kötülendiği ve olumsuz imajlarla tanımlandığı görülmektedir. Artık onlar, düşmanın Osmanlı sınırları içinde yaşayan işbirlikçileri, devletin vücuduna zarar veren mikroplardır. Ulusal birliğin sağlanması, ülkenin “yabancılar”dan temizlenmesi ile mümkündür. Ziya Gökalp, “Ötüken Ülkesi” adlı şiirinde bu arzuyu şu cümlelerle ifade etmektedir:

Hakan dedi: Ana yurttan bıkılmaz

Boş konulup eve düşman tıklılmaz

Yabancılar çıkarılır, çıkılmaz

Toplanınız: Vatanınız burası!

Böyle diyor Oğuz Han’ın yasası!

Önce yâddan temizlensin yurdumuz

Yuvasında yalnız kalsın kurdumuz

Bir gün gelir, yine arar ordumuz

Atalardan alma büyük mirası

¹⁰⁰ “Dâhiliye: Müsâvât”, *Kevkeb-i Şarkî*, Nu: 19 (1 Kanunısâni 1869).

¹⁰¹ “Dâhiliye: Müsâvât”, *Kevkeb-i Şarkî*, Nu: 17 (30 Kanunievvel 1869).

*Böyle diyor Oğuz Han'ın yasası!*¹⁰²

Balkan savaşları sırasında kaleme alınan metinlerde en sık işlenen stereotiplerden biri de Balkan uluslarının “domuz çobanı” olarak tasvir edilmesidir. 13. Yüzyılda Altın Orda devletini yenilgiye uğratan İvaylo (öl. 1280), gerçekte bir domuz çobanıdır. Sırp halkı, 1804 yılında bir domuz tüccarı olan Kara Yorgi liderliğinde ayaklanmıştı. Bu husus tarih kitaplarında da “domuz çobanlar”ın mücadelesi biçiminde karşılık bulmuştur. Yusuf Akçura, Sırp isyanlarını “bu Sırp isyanlarının başında Avusturya’da küçük zabıtlık ederek biraz askerlik öğrenmiş Kara Yorgi adlı biri bulunuyordu. Etrafına toplanan çete, dağlarda ve ormanlarda domuz güden ve meslekleri iktisasi daima müsellağ gezinen ve serbestliğe alışkın bulunan kimselerle, Sırp şarkılarında adeta birer ulusal kahraman gibi gösterilip alkışlanan yol kesici, köy basıcı haydutlardan ibaretti” sözleriyle anlatmaktadır.¹⁰³

Bu tarihsel gerçeklerin genelleştirilerek bütün bir ulusa teşmil edildiği çok sayıda manzum ve mensur eser bulunmaktadır. Örneğin Ziya Gökalp’in “Muharebe Destanı” başlıklı şiirinde Balkan devletleri, domuz çobanı ile ifade edilmiştir.¹⁰⁴ “Millî namuslarının domuz çobanlarının oyuncağı olmasını”¹⁰⁵ ulusal bir utanç olarak değerlendiren Türkçü aydınların öteki tanımları, her şeyden önce ulusal bilinci güçlendirmeye yönelik bir çabadır. Gökalp’in

*“Vur, eski kölesi, uyandır onu!
Bırakma, uyusun, uyandır onu!”*

dizeleriyle ifade ettiği de aynı düşünceden kaynaklanmaktadır. Bilhassa Ömer Seyfettin’in *Bomba, Beyaz Lale* gibi hikâyelerinde ötekine ilişkin tipler dikkat çekicidir. İlk hikâyede, Bulgar komitacıların kendi ulusuna mensup olanlara karşı işlediği vahşetler, ikinci hikâyede ise Müslümanlara yönelik vahşet ve kıyımlar konu edilmektedir. *Beyaz Lale*’de, kadın ve ulus arasında özdeşlik kurulan, bakireliğin ulusun namusu/onuru ile ilişkilendirildiği dramatik bir sahne vardır. *Beyaz Lale*, Bulgar vahşetini en iyi yansıtan hikâyelerden biri olması yanında ötekine ilişkin güçlü metaforların yer aldığı bir metindir. Kötülerin, hainle-

¹⁰² Gökalp, “Ötüken Ülkesi”, **Türk Sözü**, I/2 (17 Nisan 1330), s. 11.

¹⁰³ Yusuf Akçura, **Osmanlı Devletinin Dağılıma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1985, s. 15-16.

¹⁰⁴ Ziya Gökalp, “Muharebe Destanı: Karadağ’da”, **Tanin**, Nu: 1466 (10 Teşrinievvel 1912), s. 3.; Fevziye Abdullah Tansel, **a.g.e.**, s. 100 (“Balkanlar Destanı” başlığıyla). Çağdaş Türk ulusçuluğunda da bu metaforun sıklıkla işlendiği görülmektedir. Örneğin, Ozan Arif adlı ülkücü sanatçının 1980’li yılların sonlarında Bulgaristan’da Türklere yapılan zulümler dolayısıyla kaleme aldığı “İhtar” başlıklı şiirindeki metaforların, Türkçülerin 20. yüzyılın başlarında kullandıkları metaforlarla benzerlikler taşıdığı görülmektedir:

Ulan Bulgar... Ulan domuz çobanı!
Seninle belâya kalır bu millet.
Seni bırak, senin babanı,
Senin ciğerini bilir bu millet.

¹⁰⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Hüküm Gecesi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 185.

rin ruhsal ve fiziksel özellikleri arasında bir özdeşlik kuran Ömer Seyfettin'e göre ötekiler, "Türklerin koyunlarında beslediği yılanlar"dır.¹⁰⁶

Tasvirlerinde bazen abartıya kaçan Ömer Seyfettin'in en ilginç hikâyesi, "Tuhaf Bir Zulüm" başlığını taşımaktadır. Söz konusu hikâyede Gospodin Kepazef, bağnaz Türkleri yaşadıkları yerlerden kovmak için Bulgarları domuz beslemeye teşvik etmek gerektiğini ve bu nedenle Türklerin yurtlarını terk edeceğini ileri sürmektedir. Nitekim kendisi Deliorman kaymakamı olduğu sırada bu uygulamayla eğitim seviyesi düşük, bağnaz ve kaderciler olarak nitelendirildiği Türkleri kaçırmayı başarmıştır.¹⁰⁷ "Pis, cılız bir domuz sürüsü önünden cesur ecdadımın, yiğit kan kardeşlerimin, saf milletimin kavukları düşerek, atları arabaları bataklıklara saplanarak, topları tüfekleri, kadınları kızları, çolukları çocukları yollara dökülerek bir çılgın ordusu hâlinde kaçıştıklarını görüyor gibi oluyordum."¹⁰⁸

Ömer Seyfettin'in "tuhaf" diye adlandırdığı hikâyenin tarihsel gerçekliklerle örtüşen yönleri de bulunmaktadır. Arşiv kaynaklarında "canavar" diye adlandırılan domuzlar, gayrimüslimlerin hayvan yetiştiriciliğinde önemli bir yere sahiptir. 1861 yılında yetkili makamlara müracaat eden gayrimüslimler, canavarın koyun gibi sütünden ve yapağısından faydalanılmadığı iddiaları ile verginin düşürülmesini istemiştir. Hükümet, bölge halkının hoşnutluğunu kazanmak için canavar rüsûmu yarı oranda düşürmüştür.¹⁰⁹ Canavar vergisinin düşürülmesi domuz besiciliğindeki oranın artmasına neden olmuş; Müslümanların hayvanları ve tarlaları bu durumdan büyük zarar görmüştür. 1897 tarihinde ağnam resmi 20 para artırılmasına karşılık deve ve "canavar vergisi", ertesi seneye bırakılmıştır.¹¹⁰ 1898 yılında alınan kararda en fazla canavar beslenen yerlerin Manastır, Yanya ve Selanik olduklarına ve burarlardan elde edilen canavar vergisinin azlığına dikkat çekilerek herhangi bir zam yapılmasına gerek duyulmadığını belirtilmiştir.¹¹¹ Buna karşılık koyun vergisinin zamanla arttığı ve Müslümanların gayrimüslimler karşısında mağdur oldukları görülmektedir. Hikâyenin bir başka boyutunu da Türkleri yaşadıkları yerlerden kovmak için Bulgarları domuz beslemeye teşvik etmek ve bu suretle Türklerin yurtlarını terk edeceği konusu teşkil etmektedir. Arşiv kaynakları, bu hususun bir gerçeği yansıttığını göstermektedir. Müslümanları rencide etmek ve galeyana getirmek amacıyla isyancı halkların Müslümanlarca kutsal sayılan mekânlara, çeşmelere ve kamuya açık alanlara domuz eti yahut yağı bıraktığına ilişkin onlarca belge bulunmaktadır. Nitekim Nigâr Hanım da bir şiirinde Müslümanlarca kutsal sayılan yerleri canavarların istilâ etmesinden yakınmaktadır.¹¹² Bu şiirde canavarın hem isyancıları hem de

¹⁰⁶ Abdullah Şengül, "Edebiyatta Ötekilik Meselesi ve Türk Edebiyatında Öteki", **Karadeniz Araştırmaları**, 15 (Güz 2007), s. 107-108.

¹⁰⁷ Ömer Seyfettin, "Tuhaf Bir Zulüm," **Bütün Eserleri: Hikâyeler 3** (haz. Hülya Argunşah), İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007, s. 69-77.

¹⁰⁸ Ömer Seyfettin, **a.g.m.**, s. 77.

¹⁰⁹ **BOA. A. MKT. UM, 499/73; BOA. A. MKT. UM, 499/74; BOA. A. MKT. UM, 487/70.**

¹¹⁰ **BOA. MV, 93/73.**

¹¹¹ **BOA. MV, 96/46.**

¹¹² "Rumeli kanlar içinde kaldı,
Her cihetden bize düşman saldı
O güzel yerleri bir bir aldı

domuzu ifade ettiği açıktır. 1897 Osmanlı-Yunan Harbinden itibaren isyancıların sistemli bir şekilde uygulandığı görülen bu durum, Müslümanlarla gayrimüslimler arasında çatışmalara neden olmuş; Osmanlı hükümetince askeri tedbirler alınmıştır.

İncelenmesi gereken bir diğer husus da, savaş boyunca gelişen öztanımlamalardır. Tarihsel verilere dayanan ulusal kimlik bilinci, etik ya da emik tanımların içeriğini de belirler. Devletlerarası savaşlar, siyasal ve toplumsal felaketler karşısında etnik yahut ulusal uyanış, güçlü bir direnç kaynağı olarak ortaya çıkar. Savaşların uzaması, ortak kader etrafında yoğunlaşmayı ve böylece katastrofik yenilgiyi engelleyerek devletin ve etnik topluluk bağlarının güçlenmesini sağlar. Böylece etnik topluluk içindeki ortak duygudaşlık, sınıflar arası ve dayanışmacı mitlerle güçlendirilir ve belirginleştirilir. Siyasal birlik hezimetten, bozgunun zarar gördüğünde uluslaşmanın temel unsurları olan mit ve semboller daha sık işlenerek süreklilik sağlanmaya çalışılır. Bu açıdan mit üretimi savaştan daha anlamlı bir çabadır. “Savaş sırasında seferberlik ve propaganda kısa ömürlüdür, ama bu süreçte işlenen destanlar, mitler, şiirler ve hikâyeler zaferlerin ve yenilgilerin yapabileceğinden daha etkili dayanışma ajanları yaratabilir. Savaşlar toplumsal kaynaşmayı artırmayabilir, aksine topluluğun çözülmesinin katalizörü bile olabilir, fakat kahramanlığa ve direnişe ilişkin mitler ve efsaneler uzun vadede zayıflayan dayanışma duygusunu güçlendirip düşmüş ruhları canlandırabilir.”¹¹³ Türkçü aydınlar, bir ulusun ancak ulusçu duygularla silahlandıktan sonra mücadeleye, bunun neticesi olarak da hayatta yer tutmaya hak kazanacağını iddia etmişlerdir. Bunun için öncelikle etnik kimliğin, bir diğer ifadeyle Türkün yeniden tanımlanması gerekmektedir.¹¹⁴ Nitekim savaşın yarattığı kaotik ortamda siyasal ve toplumsal koşullar, ulusçu aydınları tarihe öykünerek bir ulusal kimlik yaratmaya, Türk’ü dinsel ve imperial kimlik dışında kültür, dil ve vatan gibi laik içerikli kavramlar etrafında yeniden tanımlamaya sevk etmiştir.

Türkçü metinlerde en fazla işlenen konu, Türk kimliğinin, kozmopolitliği taçlandıran imparatorluk tarafından unutturulması veya ihmal edilmesidir. Gerçekte bu husus yalnız Türk aydınların değil Balkanlarda ortaya çıkan ulus devletlerin de sıklıkla kullandığı argümanlar arasında yer almaktadır. Balkanlardaki ulusçuluklar, ulusal kimliklerini ve benliklerini unutturmakla suçladıkları Osmanlıları, tuhaf bir biçimde kendilerini Türkleştirmekle itham ederler. Balkan ve Türk ulusçuluğunun bu ortak yakınmaları gerçekte anakronik bir bakışı yansıtmaktadır. Ulusçu yakınmalar, *idée imperium*’u algılamaktan uzaktır. Ulusal kimlik tanımları modern bir kavramdır ve kültür yahut vatandaşlık ile açıklanır. Kültür, ulusçu düşüncenin ürettiği bir kavramdır. İmparatorluklar ulusal kültürler değil, imparatorluğa özgü üst kültürler yaratırlar ve etnik kültürlere bütünü bir parçası olduğu sürece yaşama şansı verirler. Yatay ilişkilere olanak tanımayan imparatorluklar, üst kültürü tehdit etmediği sürece yerel kültürlerin yaşamasına göz yummuşlardır. Üstelik ulusçu eleştirilerin

Koşalım ahd ile istirdâda

O harîme canavarlar daldı”

Nigâr bint-i Osman, **Elhân-ı Vatan**, İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 1332, s. 14-15.

¹¹³ Anthony D. Smith, **a.g.e.**, s. 66-68.

¹¹⁴ “İntikam Duygusu”, **Büyük Duygu**, I/2 (16 Mart 1329). *Bugünkü Türk gençleri dedelerinin takip etmeyi unuttuğu yoldan gidecekler, Türk ve Türklük duygusunu gideceklerdir.* “Türklük Duygusu”, **Büyük Duygu**, I/5 (1 Cemaziyelahir 1331), s. 66.

ihmal ettiği bir diğer husus imperial kimliğin, egemenliğindeki topluluklar gibi değişken ve akışkan olduğu gerçeğidir. Başlangıçta imparatorluğun merkezini teşkil eden yapılar, siyasal ve toplumsal gelişmeler karşısında periferiye dönüşebilir. Bu durumda imparatorluk kendini yeniden tanımlama ihtiyacı hissedebilir. Ulusal yahut etnik farklılıkların ne olduğuna, azınlığın nasıl tanımlanacağına son kertede imparatorluklar karar verir. Dolayısıyla imparatorluk, böl ve yönet mantığıyla hareket eden bir iktidar aracıdır.¹¹⁵ Kimi ulusalcı söylemde Osmanlı üst kültürüne ve millet sistemine yönelik eleştiriler, imparatorluğun pragmatik kaygılarla parçalardan müteşekkil bir küll olmayı arzu ettiği stratejisine yöneliktir. Ulusçu akımlar, yeni kimlik inşasına öncelikle imperial üst kimlikleri ve bu kimliğin unsurlarını yıkmakla başlarlar. Ulusçuluğun bir kültür savaşı ve yeni kültür inşâ etme çabasına dönüşmesinin altında kozmopolit nitelikteki imperial kimliğin aşındırılması yatmaktadır. Kozmopolit kimliğe karşılık otantik olduğu varsayılan etnik kimlikler dil, tarih, folklor gibi araçlarla yeniden canlandırılmaya çalışılır. İmparatorlukların bağrında yeşeren ulusçulukların hepsinde rastlanılan bu çaba, üst kültürü, yerel ve etnik kimlikleri yok eden en büyük tehditlerden biri olarak görülür. Bu nedenle “öteki” tehditler karşısında mücadele edilmesi gereken bir diğer düşman da üst kültür ve kimliklerdir.

Ulusal kimlik arayışı, kültürel ulusçulukların oluşumunda üç dönemin olduğuna dikkat çeken Miroslav Hroch'un *A Aşaması* olarak nitelendirdiği “akademik ilgi dönemi”nin temel sorunlarından biridir.¹¹⁶ Bu aşamada kimlik arayışı henüz siyasal bir nitelik kazanmamıştır. Akademik ilginin siyasallaşması, ulusal canlanışın ve ilginin kaotik ortamda bir propaganda malzemesine dönüşmesiyle bir diğer deyişle ulusal ajitasyonla mümkündür. Bu da örgütlü bir yapıyı gerektirir. Nitekim II. Meşrutiyet'in ilanını müteakip Türkçü yayın ve örgütlenmeler hız kazanmış, 19. yüzyıldan miras alınan ve sürdürülen akademik ilgi, özellikle Balkan savaşlarıyla birlikte siyasal kimlik tasarımı için temel malzemesine dönüşmüştür. B Aşamasını teşkil eden “vatanperverlik ajitasyonu dönemi”ni, C Aşaması olarak nitelendirilen ulusal hareketlerin kitleselleşmesi takip etmektedir k, bu sürecin nihaî sonucu olarak ulus-devlet modelinde Türkiye Cumhuriyeti ortaya çıkmıştır.

Hroch'un *A Aşaması*, ulusun ve ulusçuluğun doğuşunda tarih, dil ve kültür çalışmalarına ağırlık verildiği bir döneme denk düşmektedir. Batı'da 18. yüzyılın ortalarından itibaren dil ve ulus arasındaki ilişkilerin gittikçe belirgin hâle geldiği, tek kral, tek inanç ve tek hukuk (*un roi, une foi, une loi*) üçlüsüne tek dilin eklenmesi fikrinin ağırlık kazandığı görülmektedir. 1768'de, İspanya kralı Carlos III, ülkesinde tek dil ve tek para sistemi olmasını gerektiğini ilan etmiştir.¹¹⁷ Bu gelişmeler uluslaşmanın ve ulusal kimlik icadının da belirleyici unsurlarından biri olmuştur. Johann Gottfried von Herder (1744-1803), ulusları dil grupları ve ulusçuluğu ise dilsel hareket olarak tanımlamıştır. Daha da ileri giderek, dilin ilk sosyal

¹¹⁵ Herfried Münkler, **İmparatorluklar: Eski Roma'dan ABD'ye Dünya Egemenliğinin Mantığı** (çev. Z. Aksu Yılmaz), İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 32.

¹¹⁶ Miroslav Hroch, **Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations** (trans. Ben Fowkes), New York: Columbia University Press, s. 22-24.

¹¹⁷ Peter Burke, **Languages and Communities in Early Modern Europe**, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 163-164.

bağ, insanlar arasındaki iletişim, işbirliği ve bu nedenle tabii büyümenin biricik aracı olduğunu ileri sürmüştür. Toplumlar biyolojik, coğrafi ve psikolojik vb. gibi çeşitli faktörlerin ürünü olmasına rağmen iletişim ile bir araya gelmektedirler. İnsanlar dil ile düşünür ve eylemde bulunur; bu nedenle dil aslında sosyal eylem ve iletişimin temel aracı ve pekiştiricisidir.¹¹⁸ Ona göre dil, bir grubun kolektif tecrübesini ifade eder; her sahanın kendi ağırlık merkezi olduğu gibi her ulusun da, huzurlu olduğu bir iç dünyası vardır ve bu dünyayı anlaşılır kılacak tek şey dildir. Herder'in dil yaklaşımı ve onun kültürel ulus anlayışı, bilhassa Doğu Avrupa'da, ulus ve ulusçuluk söylemlerini etkilemiştir. Ulusların temel malzemesi olarak dil esas alınmış ve bu husus, ulusçu hareketlerin de beslendiği temel bir referans olmuştur. Herder'in ulusu dil vasıtasıyla, özellikle konuşulan dil ile bir araya gelmiş toplum olarak tanımlanması şöhret kazanmıştır. Bunun yanında o egemen ulusların sadece kılıçla değil aynı zamanda işlenmiş bir dil ile egemenliklerini sürdüreceklerini iddia etmiştir. Herder'in müridi Johann Gottlieb Fichte, her nerede farklı bir dil varsa, orada aynı zamanda kendi meselelerini ve kendilerini idare etme hakkı olan farklı bir ulusun var olduğunu ileri sürmüştür.¹¹⁹

Diğer Balkan ulusçulukları gibi Türkçülük tarihinde de ulusal ve otantik bir öz arayışı vardır. Türk ulusçuluğunun ve ulusal kimliğin oluşumunda da Hroch'un iddia ettiği dönemlerin yaşandığını ileri sürmek mümkündür. Ulusal kimlik arayışı başlangıçta "lisân-ı Türkî", Türk tarihi ve folkloru üzerinden yürümüştür. Türk dili ile ilgili en dikkate değer yazılar, *Kâmûs-ı Türkî* ve *Kâmûsu'l-alâm* gibi önemli çalışmalar kaleme alan Şemseddin Sâmî'ye aittir. Türk dilinin gelişimi ve sadeleşmesi ile ilgili fikirleri, Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan Türkçü söylemin özünü oluşturmaktadır. Sâmî'nin Türkçe ile ilgili görüşleri, Alman *kulturation*'dan önemli izler taşımaktadır. Herder ve Fichte gibi dili ulusun temel ölçütü olarak değerlendiren Sâmî, dil ile tesis edilecek *bütün-Türklük* fikrinin öncülerindedir. *Lisân-ı Türkî* adlı makalesinde Osmanlıların konuştuğu dilin Osmanlıca değil Türkçe olduğunu savunmuştur. Ona göre Osmanlı tabiri tıpkı Avusturyalı gibi siyasal içeriklidir. Avusturyalı unvanı bu devletin egemenliğinde bulunan ulusları ve bilhassa ümmet-i hâkimesi olan Avusturya Almanlarını anlatmaktadır. Gerçekte Avusturyalılar Alman ırkındandır. Bunun gibi devletin kurucusundan adını alan Osmanlı da devletin adı olmakla birlikte bir ulusun adını ve dilini ifade edemez. Osmanlı Devleti'ni kuran millet-i hâkimenin adı Türk ve konuştukları dil Türkçedir. Anadolu köylülerini ve cahil halkı anlatmak için kullanılan Türk ismi, Adriyatik sahillerinden Çin sınırlarına ve Sibirya'ya kadar uzanan, iftihar edilecek büyük bir ulusun adıdır. Bu nedenle "Memâlik-i Osmaniyye'de söylenen lisânların cümlesine elsine-i Osmaniyye denilmek câiz olabilirse de, bunların yerine ve husûsiyle ekseriyet-i efrâdı bu memâlikin hâricinde olup, bu devletin te'essüsünden çok daha eski bulunan bir lisâna *lisân-ı Osmanî* denilmek tarihe ve ensâb-ı elsineye asla tevâfuk etmez."¹²⁰ Batı'da Osmanlı ülkesini anlatmak için Türkistan manasında Türkiye kavramının kullanıldığına

¹¹⁸ Johann Gottfried von Herder, **Philosophical Writings**, (trans. Michael N. Forster), Cambridge: Cambridge University Press, 2002, s. 50.

¹¹⁹ Fichte, **Addresses to the German Nation** (ed. Gregory Moore), Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. XXIV-XXVII.

¹²⁰ Şemseddin Sâmî, "Lisân-ı Türkî (Osmanî)", **Hafta**, Nu: 12 (10 zilhicce 1298), s. 177.

dikkat çeken Sâmî, ayrıca Orta Asya'da da bir Türkistan'ın varlığından bahsetmektedir. Üstelik burada yaşayanlar Anadolu Türkçesine yakın Çağatayca adı verilen bir dili konuşmaktadırlar. Sâmî'ye göre bu ifade de yanlıştır. Çünkü Çağatay da tıpkı Osmanlı gibi bir hanedanın adıdır. Bu nedenle ikisi arasındaki farkı ifade etmek için Anadolu Türkçesine "Türkî-i garbî", Orta Asya'da konuşulan Türkçeye ise "Türkî-i şarkî" adı verilmelidir. Orta Asya'nın cengâverleri Anadolu'ya gelip dilleri Arapça ve Farsçanın etkisinde kalmış olmasına karşılık şarkî Türkçe özgünlüğünü korumuştur. Bu nedenle Anadolu Türkçesi ıslâh edilmek isteniyorsa, dildeki Arapça ve Farsça kelimeler yerine Anadolu'nun çeşitli yerlerinde varlığını koruyan Doğu Türkçesine ait kelimeler alınmalıdır. Böylece, "İsân-ı aslîmiz olan şark Türkçesinin bizce metrûk ve mechûl olan kelimelerini uyandırarak, onları kabûl ve isti'mâle çalışmaklığımız" gerekmektedir.¹²¹

Türk'ün yeni anlam manzumesiyle ortaya çıkışı, Yeni Osmanlıların Tanzimat'a duyulan bir tepkinin unsuru olarak geliştirdikleri siyasal tasarımın ürünü ise de Teselya Savaşı bu sürecin en önemli noktalarında birini oluşturmaktadır. Daha önceki dönemlerde "göçebe, kaba, köylü" anlamları yüklenen Türk, o yıllarda henüz yeni çözümlenen Orhun yazıtları sayesinde uluslaşma sürecinin en etkin kavramlarından biri olarak aydınların rağbet ettikleri araçların başında gelmiştir.¹²² Mehmed Emin (Yurdakul)'in "Cenge Giderken" adlı şiiri, bu anlam değişimini yansıması bakımından gerek dönemin aydınları gerek çağdaş edebiyat tarihçilerince bir dönüm noktası olarak kabul edilir. "Ben bir Türküm dinim, cinsim uludur" diye başlayan şiir, Türklük bilincinin uyanışında önemli rol oynamıştır. Bununla birlikte Türklük kavramı etrafında yeniden inşâ edilmek istenen ulus fikri, Balkan savaşları ile birlikte daha belirgin biçimde seslendirilmeye başlanmıştır. Zira kozmopolitliğin ifadesi olarak görülen Osmanlılık, söz konusu savaşla derin bir yara almış ve geçerliliğini yitirmiştir. Bu nedenle vatan ve hanedan etrafında yaratılmak istenen Osmanlılık kimliğine karşı Türk kimliği önem kazanmıştır. Türklerin şimdiye kadar hiç bir ideale sahip olmaması, bütün felaketlerin kaynağıdır. Kılıçzâde Hakkı, Balkan hezimetinin nedenleri arasında "bir gâye-i millînin adem-i mevcudiyeti"ni ve "hissiyât-ı milliyyenin henüz inkişaf edememesi"ni sıralamaktadır. Ona göre bir Türk askeri ulus denilince birşey anlamaz. Çünkü onu anlamak yakın zamanlara kadar kendisi için yasaktır.¹²³ Dikkat edilirse bu feryadın Osmanlı aydınlarında ortak olduğu, varoluşsal bir kaygı olarak entelektüel çabaları beslediği ileri sürülebilir. Nitekim şu sözler yaşadığı toplumda kendi konumunu arayan ve tespit etmek isteyen Türk'ün endişesini yansıtmaktadır: "Bu memlekette zavallı Türklerin talii nedir? Beslediği, mevcudiyetlerini muhafaza ettiği kavimlerden bile tahkir görmek mi? Bu memlekette her kavim medholunur, necîb diye tavsif edilir, yalnız Türk ihmal edilir. Buna da tahammül edeceğiz. Fakat başka kavimleri methetmek için mutlaka Türk'ü tahkir ve tezyif mi emmeli?"¹²⁴ Bu nedenle idealden yoksun ulusa vazifesini bildirmek, bu ülkede diğer uyruklara

¹²¹ Şemseddin Sâmî, **a.g.m.**, s. 180.

¹²² Tuncer Baykara, **Türk Adının Anlamı**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1998, s. 59-61.

¹²³ Kılıçzâde Hakkı, "Neden Mağlup Olduk", **İctihad**, IV/59 (21 Maer 1329), s. 1292. ; a.g.m., **İctihad**, Nu: 56 (28 Şubat 1328), s. 1244

¹²⁴ "Zavallı Türk! Sen Her Vakit Tahkir Olunacaksın", **Senîn**, V/42-1435 (7 Eylül 1912

rehber olması gereken Türklüğün varlığını diriltmek için bir Türk ideali izlemek gerekir.¹²⁵ Türkçü aydınlara göre kimliğini ve benliğini yitiren bir ulus tarih sahnesinden çekilmiş demektir. Giderek ulusal kimliklerini kaybeden Türkler de buna bağlı olarak ülkelerini, bağımsızlıklarını hatta yaşama şanslarını kaybetmektedir. Bu durum devam ettiği takdirde büsbütün haritadan silinme ihtimali vardır. “Büyük Turan’ın necip evlatları olan Türkler, istikballerini milliyet kandilleriyle alevlendirmeseler, o karanlık yollarda nursuz ve ziyasız sendelerken ayaklarıyla inkıraz uçurumlarına sürüklenmiş olacaklardır.”¹²⁶

Yukarıda da ifade edildiği üzere, Hroch’un *A Aşaması* olarak adlandırdığı akademik ilginin, Türk ulusçuluğu için kabaca 19. yüzyılın ortaları ile 1908 yılları arasına tekabül ettiğini ileri sürmek mümkündür. Bu tarihten sonra Meşrutiyet’in sağladığı özgür ortamda Türkçülüğün giderek siyasallaştığı, aydınların kitleleri ulusal bir kimlik etrafında seferber etmek gibi amaçlar taşıdığı görülmektedir. Akademik ve yarı-siyasal nitelikteki *Türk Derneği*, *Genç Kalemler* ve *Türk Ocağı* gibi Türkçü örgütlenmelerle başlayan süreç Balkan savaşları ile farklı bir boyut kazanarak kimlik tasarımının ve ulus-devlet oluşumun başat araçlarından birine dönüşmüştür. *A Aşaması*’nda oluşturulan Türk tanımlamaları esas alınmakla birlikte *B Aşaması* yeni oluşumlara göre bu tanıma esnetmiş yahut keskinleştirmiştir. İmparatorluğun Rumeli topraklarının elinden çıkması, Anadolu ve Türkistan eksenli bir Türk tanımını da beraberinde getirmiştir. Devletin siyasal geleceğinden ve varlığını sürdürmesinden şüphe duyan Türkçüler, ulusun geleceğini güvence altına almak gerektiğini ve imperial kimliğin anlamını yitirdiğini ileri sürmüşlerdir. Bu süreçte Osmanlılık fikrinden uzaklaşarak Türkler arasında ulusal bilinci geliştirmeye çalışmışlardır. Yusuf Akçura, “Ferden ve içtimaen ölmek, ölmeye azmetmek, siyaseten tekrar iktisab-ı hayat olunabileceğine kavî bir delildir. Ferdin ve içtimaen yaşayan bir millet, zayı olmuş istiklalini er geç bulup kazanacaktır. Bütün siyasî Türklük için bir *ba’su ba’de’l-mevt* haktır... Devlet-i Osmaniyye’nin siyasî istikbalini büsbütün karanlık görerek yalnız şahsını ve ailesini kurtarmak kaygısına düşenlere: Osmanlı Devleti’nin başına Allah göstermesin, bir kaza gelse bile, Türk milleti baki kalacaktır; o milletin devam-ı hayatını, terakki ve teâlisini ve sonra tekrar iktisab-ı istiklalini temin için olsun, şimdiden çalışmamız lâzım gelir..” sözleriyle bu çabayı açıklamaktadır.¹²⁷

Türklük sahasını dikenlerden, çalılardan temizlemek ve böylece yeni bir Türk uygarlığı yaratmak isteyen Türkçüler¹²⁸, kozmopolit imparatorluğu, ulusal kültürün kaybedilmesindeki en önemli etkenlerden biri olarak görmüş ve otantik niteliklerini muhafaza ettiği düşünülen İslâm öncesi tarihe ve Orta Asya Türk tarihine öykünerek yeni bir kimlik yaratmayı hedeflemişlerdir. Hesaplaşılması gereken bir diğer önemli unsur da ümmetçiliktir. Türkler ulusal bilince sahip en eski kavimlerden biri olmakla birlikte İslâm’ı kabul etmelerinden sonra yaşadıkları siyasal, dinsel (mezhep) ve coğrafyaya özgü ayrılıklar nedeniyle ulusal bilinçlerini yitirmişlerdir. Birbirlerinden habersiz ve aynı ulusa mensup olduklarının

¹²⁵ “Millet İçin İdeal”, *Büyük Duygu*, I/15 (7 Ağustos 1329), s. 241-242.

¹²⁶ “Milliyet”, *Büyük Duygu*, I/1 (2 Mart 1329), s. 1-2.

¹²⁷ TY, “Matbuat: Ba’su Ba’de’l-mevt”, *Türk Yurdu*, II/10-34 (Şubat 1328), s. 316-318.

¹²⁸ Kâzım Nami, “Yeni Hayata Doğru 1”, *Türk Yurdu*, II/2-26 (1 Teşrinisani 1328), s. 44.

bilincinde olmadan kavgaya tutuşmuşlardır. Osmanlı tarihlerinde tahkir edilen Cengiz ve Timur gerçekte Türk hükümdarları olmasına karşılık, tarihin öznesi olamamışlardır. Bütün bunların nedeni etnik bilince sahip olmamaktır:

“Türk kadar temessüle, şerâit-i muhiyyeye tabiiyyet etmeye meyyal başka bir kavim yoktur. Türk muhitinin esiridir. O kadar ki kendini, kendi şeref-i kavmiyyesini, haysiyyet-i tarihiyyesini, edebiyat, lisan ve hatta an’anât-ı milliyyesini bile unutuvermeye hazırdır. Şu hakikat bütün tarihimiz bütün safahatı ile ispat ediyor: Türkler İran medeniyetinin âmil ve sâni’i oldukları hâlde âdât-ı kavmiyye ve lisan-ı millîlerinin unutarak bütün kalpleri ile Fars âdât ve lisanına kapıldılar. Yine Türkler Abbasilerin intihatat ve izmihlalleri zamanında İslâmiyet’in imdadına yetişerek İslâmiyet’i maddeten tahlis etmekle beraber manen de İslâm medeniyetinin müceddidi oldukları zaman Arap ve Bizans âdât ve tarz-ı maişetine o kadar kapılıyorlar ki kendi an’anât-ı kavmiyyeleri tamamiyle metruk kalıyor.”¹²⁹

Modernleşme tasavvuru ile birlikte yeni bir çehre kazanan imperal Osmanlı kimliğinin Balkan Savaşları sırasında anlamını yitirmesi, Osmanlı aydınlarını Türk ve İslâm kimliklerine yöneltmiştir. Osmanlılığın yerine ikame edilmek istenen dinsel ve ulusal kimlik tasarımları 1912-1913 yıllarında yoğunluk kazanmıştır. İslâmcı ve Türkçü ideolojilerin dile getirdiği yeni kimlik tasarımları bu dönemde rekabet hâlinindedir. İslâmcılara göre Balkanlarda yaşanan felaketlerin nedeni ulusçuluk fikridir. Körü körüne Avrupa’ya öykünerek ortaya atılan ulus fikri yüzünden Türkler kendi ayaklarıyla tuzağa düşmüşlerdir. “İşte bu felâketlere bizim tefrikalarımızın, henüz mâdâr-ı inkılâbın bir tıfl-ı şîr-hârı olduğumuzu unutarak sanki asr-dîde bir hayat-ı hürriyet ve meşrutiyet içinde tekemmül etmiş gibi körü körüne Avrupa’ya takliden fırkalar teşkiline, millet içinde milliyetler, komiteler, unsuriyetler icadına kalkışmamız” neden olmuştur.¹³⁰ Onlara göre din ve millet aynı manaya gelen kelimelerdir. Çünkü milletleri yaratan dindir. “Milletler akvâm ve anâsırdan mürekkeptir. İnsanın kavmiyet ve unsuriyeti ne olursa olsun iman ettiği dinin milletindedir.” Din Allaha, millet peygambere mensuptur. Çünkü insanları hak dine davet eden ve onlardan bir millet yaratan peygamberdir.¹³¹ Mehmed Fahreddin, ulusçuluk davasına kalkışanların dinden ayrılmış olacaklarını ileri sürmüştür. Klasik İslâm mantığına başvuran Fahreddin, “İslâm’da millet dinden ibaret olunca herhangi bir unsur-ı İslâm tarafından dermeyeran olunacak milliyet davası, o milletten ve binâenaleyh o dinden ayrılmak demek olmaz mı? Millet-i İslâmiyye ya vardır, ya yoktur. Varsa onu teşkil eden anâsır-ı muhtelifeden her biri kavmiyetine müstakil birer milliyete mâhiyet-i muhayyilesi verince millet-i İslâmiyye nerede kalır” iddiasında bulunmaktadır.¹³² Fahreddin, Turancılık fikrini de dine göre yorumlar ve mahkûm eder.

¹²⁹ Ahmed Agayef, “Türk Âlemi I”, **Türk Yurdu**, I/1 (24 Teşrinisani 1327), s. 15.

¹³⁰ Mehmed Fahreddin, “Son Darbe Karşısında Milliyet Kavgaları 1”, **Sebilürreşâd**, XI/274 (28 Teşrinisani 1329), s. 210.

¹³¹ Mehmed Fahreddin, “Son Darbe Karşısında Milliyet Kavgaları 2”, **Sebilürreşâd**, XI/277 (19 Kanunievvel 1329), s. 262.

¹³² Mehmed Fahreddin, “Müslümanlıkta Bir Millet Var 1”, **Sebilürreşâd**, XI/279 (2 Kanunısani 1329), s. 298.

Tanrının birliğine inanan, peygamberi yürekten seven, Kur'an'a hürmetkâr Müslüman bir Türk'e, göğsünde haç bulunan bir Macarı gösterip "sen şu haçlı Macar Türkünü mü seversin yoksa Müslüman Arabı mı" diye sorulacak olsa şüphesiz Müslüman Arap cevabı alınacaktır. Macarlar, Bulgarlar, "Türklüklerine daha salibi der-ağuş ettikleri zaman veda etmişlerdir."¹³³ İslâmcılar tarafından Türk ulusçuluğu fikrine yöneltilen en eleştirel yazı Babanzâde Ahmed Naim'e aittir. "İslâm'da Dava-yı Kavmiyyet" başlıklı makalede, Meşrutiyet ile birlikte zuhur eden ulusçuluk fikrinin bir ölüm-kalım sorunu haline getirilmesine karşı çıkmıştır.¹³⁴ Halis Türkçü ve Türkçü-İslâmcı ayrımı yapan Ahmed Naim halis Türkçülerin yeni bir mefkûre yaratarak eski geleneklerle bağlarını kesmek, buna karşılık nev-zuhur gelenekler icat ederek yeni bir iman, kavim ve yeni bir ulus yaratmak istediklerini ileri sürmüştür. Savundukları şeyin dinsizlik olduğunu iddia ederek halis Türkçülerle tartışmayı gereksiz bulan Ahmed Naim, Türkçü ve İslâmcı mefkûrelerin her ikisinden de vazgeçmeyenleri muhatap almaktadır. Onlar, Türk ve İslâm unsurları birarada tutmayı amaçlamakta ve Türklüğün İslâm camiasını güçlendireceğine inanmaktadırlar. Dinsel imanın yanına bir de ulusal iman ikame etmeye çalışan Türkçü-İslâmcıları uyaran Ahmed Naim, onların Türkü bundan sonra enerjisini kaybettirecek maceralara salıp dünya ve ahiret saadetini düşünmeyecek hale getirmelerini doğru bulmaz.

Rusya'dan gelen Türkçü aydınlarda İslâm'ın bir ulusal din olarak algılandığına ilişkin izlere rastlamak mümkündür. Ahmet Ağaoğlu, İslâmiyet'in Türklerin etnik ve ulusal dini (din-i millîsi ve kavmîsi) olduğunu, İslâm'ı zorla değil galip sıfatıyla kabul ettiklerini, asırlardır bu dinin bayraktarlığını yaptıklarını ve din uğruna dillerini, edebiyatlarını, etnik varlıklarını unuttuklarını ileri sürmüştür.¹³⁵ İslâmcıların eleştirilerine en tutarlı cevabı Ziya Gökalp vermiştir. O, dinsel kimliği İslâmcıların iddia ettiğinin aksine müstakil bir kimlik olarak değerlendirilmez. Din, Türk kimliğinin tamamlayıcısıdır. İslâmcıların dini kimlik tasarımının temel unsuru ve dini milletin müteradifi olarak değerlendirmelerine karşılık Türkçüler, onu dil, müşterek tarih, kültür gibi ulusun bileşenlerinden biri, belki de dilden sonra ikinci temel bileşeni olarak görürler. Bu nedenle Ziya Gökalp, İslâm beynelmilliyetçiliğini savunan Türkçülerin ulus denilince Türk'ü anlattıklarını ileri sürmüştür. Türklük, kozmopolitliğe karşı İslâm'ın ve Osmanlılığın gerçek istinatgâhıdır. Gökalp'e göre Balkan Savaşları, Avrupa vicdanının Hıristiyan vicdanından başka bir şey olmadığını kanıtlamıştır. Eğer Türklerin vicdanları da incelenirse görülür ki, bir Türk kızını bir Arap'la, bir Arnavut'la, bir Kürt'le yahut bir Çerkes'le evlendirebilir fakat ırk yakınlığı olduğu varsayılan bir Finlandiyalı, Macar, Moğol veya Tunguz'un kızını Müslüman yapmadan almaz. Balkan Savaşlarında Türklere yardım edenler Turanî kavimler değil Müslüman halklar olmuştur. Bu nedenle Türkler dil olarak Ural-Altay ailesinden olmakla birlikte İslâm milletine mensupturlar. Türklük şuuru da beraberinde İslâmî bilinçlenmeyi getirmiştir:

¹³³ Mehmed Fahreddin, "Müslümanlıkta Bir Millet Var 2", **Sebilürreşâd**, XI/279 (16 Kanunısani 1329), s. 324.

¹³⁴ Ahmed Naim, "İslâm'da Dava-yı Kavmiyyet", **Sebilürreşâd**, XII/293 (10 Nisan 1330), s. 114-128.

¹³⁵ Ahmed Agayef, "İslâm'da Dava-yı Kavmiyyet", **Türk Yurdu**, VI/11-71 (24 Temmuz 1330), s. 342.

“Beşeriyât’a göre, aynı teşrihî enmuzece mensup kavimler bir ırk ise içtimaiyata göre de bir dine mensup milletler beynelmilliyettir. Türk lisanı da, Türk kavmi gibi, İslâm ailesine girdikten sonra hurûf ve ıstılahça İslâmî bir şekil aldı. O halde beynelmilliyet ruhunu ibda eden âmîl, kitap ve dolayısıyla dindir. Binaenaleyh Türklük ile İslâmlık, biri milliyet diğeri beynelmilliyet mahiyetlerinde oldukları için aralarında asla taarruz yoktur, Türk mütefekkirleri, Türklüğü inkâr ederek beyne'l-edyan bir Osmanlılık tasavvur ettikleri zaman İslâmlaşmak ihtiyacını duymuyorlardı. Hâlbuki Türkleşmek mefkûresi doğar doğmaz İslâmlaşmak ihtiyacı da hissedilmeğe başladı.”¹³⁶

Türkçülerin bu dönemde *vekâleten ulusçuluk* olarak adlandırılabilir bir anlayışı benimsedikleri de görülmektedir. Söz konusu ulusçuluk, belirli bir devletin vatandaşları olan bir etnik azınlıkla diğer devletlerdeki etnik toplulukların güçlü duygusal dayanışma bağları hissettiği durumlarda ortaya çıkar.¹³⁷ Rus egemenliğindeki Türklere yönelik vekaleten ulusçuluğun bir diğer boyutunu da sömürgeci devletlerin boyunduruğunda yaşayan Müslüman halklar oluşturmaktadır. Ulusal uyanışla birlikte onun ayrılmaz bir parçasını tekil eden dinsel uyanış, Türklerin mensup olduğu ümmetle beynelmilliyetin de tayinini sağlayacak, Türklerin birleşmesi İslâm vahdeti ve Osmanlılığın bütünlüğünü de güvenceye alacaktır. Amaçları “muasır bir İslâm Türklüğü” olan Türklerin ulus mefkûresi dışında bir de ümmet mefkûrelerinin ve programlarının bulunması gerekmektedir. Buna göre bütün Müslüman uluslarda ortak olan Arap alfabesini korumak, bilimsel terimleri ortak hale getirmek, müşterek bir terbiyenin yaratılması için çalışmak, İslâm halklarının cemaat teşkilatları arasında kalıcı bir irtibat sağlamak ve İslâm ümmetinin sembolü olan “hilâl”in kutsiyetinin korunması gerekmektedir. Bu program Türkcülüğün aynı zamanda İslâmcılık olduğunu göstermektedir. “Yalnız Türkçüler, *İslâm ümmetçisi* olmak suretiyle kendilerini *İslâm milliyetçilerinden* ayırt ederler.”¹³⁸ Arap ayrılıkçı ulusalcı hareketlerin henüz yeterince gün yüzüne çıkmadığı dönemlerde dile getirilen bu düşüncenin bilhassa Osmanlı kökenli Türkçülerde baskın olduğunu ileri sürmek mümkündür.

Balkan savaşları dönemini yansıtan ulusal edebiyat ürünleri, siyasal ve toplumsal olaylarla iç içe geçmiştir. Gerçekte bu dönemin yazınsal ürünlerini, Miroslav Hroch’un ulusal ajitasyon kavramı ışığında okumak mümkündür. Her yazınsal ürün bir kimlik tasarımı ve ulusal bilinç uyandırma kaygısı taşımaktadır. Özellikle savaş dönemine rastlayan ürünler, ruhsal bir çöküntünün ve yeniden doğuş arayışının sancıları içindedir. Edebiyatçı ve özellikle edebiyat tarihçisi kimliği ile bilinen Süleyman Şehâbeddin, Balkan Savaşları dönemi başına ilişkin değerlendirmesinde sanat eserine kıymet veren şeyin ahenk, hayal yahut kural olmadığını, edebiyatta kelimenin ikinci derecede kaldığını söylerken aynı kaygılara sahiptir. Ona göre esere değer katan şey taşıdığı ruh ve heyecan-ı bediidir. Bireyin duygu

¹³⁶ Ziya Gökalp, “Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak 1”, **Türk Yurdu**, II/11-35 (Mart 1329), s. 336.

¹³⁷ Anthony D. Smith, **a.g.e.**, s. 197.

¹³⁸ Ziya Gökalp, “Türkleşmek, İslâmlaşmak Muasırlaşmak 5”, **Türk Yurdu**, IV/22-46 (8 Ağustos 1329), s. (ss. 753-760)

dünyasına seslenmeyen, hissedilmeyen eser, konusu ne kadar ahlâkî ve toplumsal, ne kadar yüksek olursa olsun arzu ettiği etkiyi yaratamayacağı gibi aksi sonuçlar da doğurabilir. Doğulu toplumların ani heyecanları, intikamları, aşkları, imanları, kinleri vardır. “Kahhâr tahassüsâtı” yoktur. Balkan savaşları insanları etkilemiş ise de kalıcı bir etki yaratamamıştır. Kinlerin ve aşkların istikrarsızlığı, vatanperver basını sanata, düşünmeye sevk etmemekte ve bu nedenle arzu edilen etkiyi yaratamamaktadır:

“Balkan tarihi başladığı tarihten itibaren bizde sahifeler değil, ciltler teşkil edecek manzumeler yazıldı, gazetelerin sütunları bunlarla doldu. Fakat bugün bunlardan hiçbiri -birkaç istisnadan sarf-ı nazarla- yaşayamadı. Kalb-i millette, dimâğ-ı kâri’inde yer tutmadı. Niçin?... Çünkü sun’iydiler, çünkü taklit addediyor, çünkü mesâha-i tahassüsataki vüs’at ve mesafeleri mahdut idi. Bunlara bakınız, hepsinde hemen hemen aynı sözleri, aynı fikirleri bulursunuz. Hepsisi de kuvveti, hayatı ancak kelimelerden, veznin âhenginden ahz u iktibas ediyorlar.”¹³⁹

Süleyman Şehâbeddin’e göre büyük şeyleri büyük kinler veya büyük aşklar doğurur. Vatanperverlik içeren eserler yazmadan önce kini ve aşkı öğretmek gerekmektedir. Aksi halde yapaylıktan kurtulmak olanaksızdır. Aka Gündüz’ün, dönemin aydınlarına yönelik feryadı da bu açıdan anlamlıdır: “Millet muhabbetini, iki kafiyenin kuyruğunda arayan şairler! Kurtarmak için feryat ediniz! Millet muhabbetini, uydurma bir masalın serlevhasında kovalayan edipler, kurtarmak için haykırınız!”¹⁴⁰ Bu haykırış ancak geçmişe, tarihin karanlık sayfalarına dönerek ulusa yeni bir hayat hamlesi katacak ulusçu tarih yazımıyla mümkündür.

IV. Ulusçu Tarih Yazımının Doğuşu

Yeni doğmakta olan ulus devletler ve ulusçuluklar, geçmişe referansla meşruiyet kazanırken tarih dil, edebiyat, folklor gibi dallarla birlikte yeni toplum projesinin sacayaklarından birini teşkil etmiştir. Özellikle Almanya’da doğan yeni tarihçilik sadece bilgi ile yetinmemiş; tarihsel gelişmeyi algılamak ve anlamak için olayların önemini ve sürekliliğini de öğrenmeye çabalamıştır. Bu, ulusçuluk ve romantizmin birleştiği Napolyon savaşları çağının genel özelliğidir. Romantik akımın etkisiyle şanlı geçmişe duyulan ilgi, antik ve ortaçağ çalışmalarını güdülemiştir. Ulusçuluğun bunu nasıl başardığı, tarihi ne şekilde yorumladığı tartışmalıdır. Ulusçular tarihi keyfi mi, geleneklere öykünerek mi yoksa kayıtlı bir geçmiş ışığında mı yazmışlardır bu bir muammadır. Ancak ne şekilde olursa olsun tarihi amaçlarına uygun biçimde budamış ve ulusal bilinci güçlendirecek anlamlı pasajları daha yoğun bir biçimde işlemeyi uygun bulmuşlardır. Bunların çoğunluğunu kahramanlık, yükseliş yahut ulus için ibret verici olacak katastrofik çöküş mitleri oluşturmuştur. Geçmişin konjonktürel inşasında tarih yeniden yorumlanmıştır. Bu dönemde tarih çifte fonksiyon üstlenmiş; bir yandan topluluğu zamanda ve mekânda konumlandırırken diğer yandan gelecek için ahlaki

¹³⁹ Süleyman Şahâbeddin, “Vatanperverâne Matbuat”, **Büyük Duygu**, I/7 (23 Mayıs 1329), s. 99-100.

¹⁴⁰ Aka Gündüz, “Türk’ün Beyaz Katili”, **Türk Sözü**, I/12 (26 Haziran 1330), s. 91.

tasarılar sunarak ulusal bilinci oluşturan bir ideolojik araca dönüşmüştür. Ulusu idealleştirilen bir geçmiş ile tanımlanma, birlik duygusunun yerleşmesini sağlamış; geçmişten çıkarılan tasarımlarla ulusun yeniden yükselişinin sağlanacağı düşünülmüştür:

*Eyvah, yazık!..Bir kitap yok Türk hissiyle yazılsın
Okudukça sonun olan o fikirler açılsın!
Bir tarih yok, Türklük nedir etrafıyla göstereyin.
O hakikat levhasıyla varlığımız yükselsin!¹⁴¹*

Ulus inşası sürecinde tarihin ve doğanın kullanımıyla bilinçsiz kalabalıklara kimlik ve aidiyet duygusu kazandırılmak istenmiştir. Böylece muhayyel cemaatin birleşmesi ve bir ulusa dönüşmesi amaçlanmıştır. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için sembolik bir çerçeveye ihtiyaç vardır. Uluslar varolmak ve güçlü olmak için geçmişi yeniden yorumlamak zorundadır. Tarih yeniden yorumlanırken geçmiş, sosyal çevreleri kuşatacak, ulusu zaman ve mekânda konumlandırarak ve geleceğini yönlendirebilecek kudrette olmalıdır. Bu anlamda, tarih ulusal kaderin ön koşuludur, ölümsüzlüğün güvencesidir, sonraki kuşaklar için derstir. Ulusun bekasını sağlamak için, mitler, tarihsel anılar ve semboller sürekli yenilenmeli ve sürekli yeniden anlatılmalıdır. Ulus, tarihin her kuşağı aracılığıyla sürekli olarak yenilenmesi ve yeniden anlatılması anlamına gelmektedir.¹⁴²

Uluslaşma süreci yaşamış her ülkede olduğu gibi ulusal tarihler, hem biçim hem de içerik olarak evrimcidir. Her tarih yorumu insan ve toplumun doğasında bulunan doğuş, gelişme, olgunlaşma, gerileme ve yeniden doğuş gibi süreçleri içermek zorundadır. Bu süreçlerden herhangi birinin eksikliği, ihtilafı yorumlara yol açabileceği gibi seslendiği toplum tarafından inandırıcı bulunmayıp reddedilebilir. Böyle bir tarih anlatımının döngüsel olmaktan ziyade doğrusal olması gerekir. Birleşik bir geçmişin yaratılması ancak bu sayede mümkündür. Doğuş, kurtuluş ve altın çağ mitleri etnik köken, ulusun neş'et ettiği mekân, kurucu atalar gibi kimliğin en belirleyici hususiyetleri sayılabilecek temel kimlik göstergeleridir. Ancak böyle bir yorum, zaruri olarak olgunlaşma, gerileme, çöküş ve yeniden doğuş mitleri de içermek zorundadır. Ulusun geçmişinin yeniden inşası için gerekli olan bu unsurlar topluluğun amaçlarını, ülkülerini belirler. Bunun yanında çöküş mitleri bozulma, esaret ya da dâhilî bedhahlar, ulusun doğrusal tarihinden bir sapma, bir diğer ifadeyle ihanet olarak görülür. Ulusun doğuşunu, yükselişini saptayan sayısız kahramanlar kadar çöküşüne, gerileyişine yahut boyunduruk altına girişine neden olan hainler de tarih arenasında yerlerini alırlar. Ulus açısından değerlendirildiğinde tarih, erdemlilerle erdemsizlerin mücadele alanıdır. "Ulusçuların kendi kendilerini oluşturmasında ihtiyaç duyulan erdemlerin somutlaştırılması, kahramanların sunumuyla mümkündür. Bu husus her ulusçuluğun tipik özelliğidir. Kahraman imgesi askeri yiğitliği, cömertliği, ölçülülüğü, kendini adamayı, sabrı, sadakati, bunlardan da öte vatanperverliği içerir. Bunların tümü, bir kahramanın cevheri olan soyluluk niteliğini oluşturur."¹⁴³

¹⁴¹ Osman Oğuz, "Türk Gençlerine", **Türk Yurdu**, I/4 (29 Kanunievvel 1329), s. 101.

¹⁴² Anthony D. Smith, **Ulusların Etnik Kökeni**, s. 265.

¹⁴³ Anthony D. Smith, **a.g.e.**, s. 254.

Tarih, topluluğu zamanda ve mekânda konumlandırmanın ötesinde aynı zamanda bir özgüven kaynağıdır. Bilhassa topluluğun yaşadığı kriz ve katastrofik süreçlerde tarih, ulusçularca ona yüklenen fonksiyonu itibariyle şanlı geçmiş ve bu geçmişte ataların“ülkü” uğruna mücadeleleri gibi söylemler sayesinde ulusal bilincin gelişmesinde önemli rol oynar. Tarihten seçilen kahramanlık, doğuş, yükseliş yahut çöküş mitleri, ulusal kimliğin oluşumunda geçmişe referansla arzu edilen birey ve toplum tipinin kurgulanmasında aracı rol oynarlar. Türk tarihçiliği de bu açıdan özgün bir örnek olarak değerlendirilebilir. Devletin izlediği politikalara paralel olarak tarih anlayışında meydana gelen değişimler bu bakımdan ilginç örnekler sunmaktadır. Tarihin bir propaganda malzemesine dönüşmesi de modernleşmeyle birlikte hız kazanmış ve 19. yüzyılda yeni kimlik tasarımlarının aracına dönüşmüştür. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışı ile birlikte ona yönelik karşıt propagandayı, *Takvim-i Vekayi* kadar dönemin resmî tarihçisi Sahaflarşeyhizâde Mehmed Esad Efendi'nin *Üss-i Zafer* adlı eserinde de görmek mümkündür.¹⁴⁴

Tanzimat döneminde tarihin kazandığı “ideolojik” içeriğin belirleyicisi her şeyden önce Osmanlılık siyaseti olmuştur. Devletin dağılışını önlemek için din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin siyasal ve tüzel haklar bakımından eşit bir toplum yaratılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Osmanlılık siyasetinin en önemli figürü, bütün unsurları birleştireceğine inanılan, “Müslümanların halifesi ve gayrimüslimlerin padişahı” şeklinde formüleleştirilen Osmanlı hanedanı olmuştur. Ahmed Midhat Efendi'nin II. Abdülhamid'in emriyle yazdığı *Üss-i İnkılâb* adlı eseri Osmanlılık siyasetinin tarih anlayışını yansıtmaya bakımdan anlamlıdır. Midhat Efendi, söz konusu eserle Osmanlı saltanatının “üss-i esâsının nasıl bir uhuvvet-i siyâsiyye ve kavânin-i kat'iyye üzerine inşâ” edildiğini ve sonradan bu esasın nasıl bozulduğunu göstermek amacındadır.¹⁴⁵ Din ve ırka dayanan ulus yerine ortak iradeye dayanan bir ulus anlayışı, Ahmed Midhat'ın eserinin ana temasıdır. Bu ortak iradenin tezâhürü de “Osmanlılık” kimliğidir.

Tarihin ideolojik bir aygıtı dönüştüğü bu dönemde Ahmed Vefik Paşa'nın *Fezleke-i Tarih-i Osmanî* adlı eseri ile Süleyman Hüsnü Paşa'nın *Tarih-i Âlem* adlı eserlerinde Türkçülüğün ilk tarihsel ürünleri sayılabilir. *Tarih-i Âlem*'in “tarihçilik ve tarih yazımına, tarih bilgisi ve yöntemi yönünden katkısı olduğunu söylemek güç ise de Türk ulusçuluğu üzerinde derin izler bırakmıştır.”¹⁴⁶ Bu dönemde Türklerin İslâm öncesi tarihlerinden bahseden çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Oysa 19. yüzyıla kadar İslâm öncesi Türk yahut Müslüman olmamış Türklerin tarihi hakkında yeterince bilgi yoktur. Türklerin antik tarihlerine duyulan ilgi, Batı'da gelişen Türkoloji çalışmalarından güçlü bir biçimde etkilenilmiştir.¹⁴⁷

¹⁴⁴ İlber Ortaylı, “Osmanlı Tarihyazıcılığının Evrimi Üstüne Düşünceler”, *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi* (ed. Sevil Atauz), Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1986, s. 421.

¹⁴⁵ Ahmed Midhat, *Üss-i İnkılâb: Kırım Muhârebesinden Cülûs-ı Hümâyûna Kadar*, Kısım-1 evvel, İstanbul: Takvîmhâne-i Âmire, 1294, s. 6.

¹⁴⁶ İlber Ortaylı, *a.g.m.*, s. 428.

¹⁴⁷ Mükrimin Halil Yinanç, “Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik”, *Tanzimat I*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999, s. 585.

Eski Türklerin tarihine ilişkin çalışmaların özünü Batı'daki Türkoloji araştırmaları oluşturmaktadır. Avrupa'daki Türkoloji araştırmaları Türk aydınlarınca ilgiyle karşılanmış ve bilhassa II. Meşrutiyet yıllarında Türkçülük fikrinin siyaset sahnesine girişiyle kimlik tasarımlarında önemli işlevler üstlenmişlerdir. Joseph de Guignes'in *Historie generale des Huns, des Turcs, des Mongols, etc* (1756-1758), Leon Cahun'un *Introduction a l'histoire de l'Asie* (1896) adlı eserleri Türk aydınlarınca en fazla rağbet edilen eserler arasındadır. Türklerin *Touro-Aryan* bir ırka dayandığını ve Avrupa halklarıyla akraba olduğunu iddia eden Mustafa Celaleddin Paşanın *Les Turcs Anciens et Modernes* (1869) başlıklı kitabı da Türk ulusçuluğunu derinden etkilemiştir. Orta Asya'ya seyahatler düzenleyen Arminius Vámbéry'nin hatıratı ve incelemeleri, Osmanlı Türklerinin Türkistan'a ilgi duymalarında etkili olmuştur. Macaristan'da ulusal kimlik arayışları çerçevesinde ortaya çıkan Turan fikri, Rusya'dan gelen Türk aydınların etkisiyle Osmanlı coğrafyasında da yeşermeye başlamıştır. Necip Asım'ın büyük oranda Cahun'un eserinden faydalanarak kaleme aldığı *Türk Tarihi* adlı eseri, Türkçülük tarihi için yeni bir süreci başlatmıştır. Bunun yanında Cahun'un Türkçeye *Gök Bayrak* (Gök Sancak adlı neşirleri de vardır) diye çevrilen, Türk ve Moğolların aynı ırka mensup gösterildiği *La Bannière bleue* (basım tarihi 1877) adlı romanı da Türkçülük fikrinde önemli bir yere sahiptir.¹⁴⁸ Balkan savaşları sırasında Türkçeye çevrilen bu romanın, ulusal romantizm üzerindeki etkileri ayrı bir incelemenin konusudur. Ancak söz konusu dönemde kaleme alınan hikâyeler ve şiirlerin *Gök Sancak*'tan büyük ölçüde yararlandığı görülmektedir. *Gök Bayrak* ve *Türk Tarihi*, "Türkçülüğün sivil, asker ve gençler arasında daha çok yayılmasında, pantürkizme dönüşmesini ve bir ideoloji olarak siyasal platforma çıkmasını sağlayan romantik fikir ortamının oluşmasında" birinci derecede rol oynamıştır.¹⁴⁹

1892'de Orhun Abidelerinin okunuşu, Türk tarihçiliğine ve ulusal kimlik arayışına yeni bir anlam katmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Balkan Savaşları sırasında Türkçü kalemlerin eski Türk tarihine ait atıflarının yoğunluğunu anlamak mümkündür. Okunuşunun üzerinden yaklaşık 20 yıl geçmiş Orhun Abideleri'nin ulusal bilinç oluşturmak amacıyla güçlü bir araca dönüştürüldüğü görülmektedir. Demirkaya mahlaslı bir Türkçü tarafından kaleme alınan makaledeki telmihlerde büyük ölçüde abidelerden yararlanılmıştır.¹⁵⁰ Söz konusu makalede ulusa ilişkin doğuş, soy, kurtuluş; çöküş ve yeniden doğuş mitlerinin ustaca kullanıldığı dikkat çekmektedir:

"Gençler, yiğitler... Üze Türk tanrısı asra yağız yer kılındıkta kişiöglü üze-
sizin ceddiniz hakan olurdu. Gençler, yiğitler... Türk bütünü yok olma-
sın..diri ve bütün (bodun) olsun diye üze Türk tanrısı atanız İlderiş Kağan ile
ananız İlbilge Hatun'u tepesinden tutup yukarı götürmüştü. Gençler yiğitler...

¹⁴⁸ Léon Cahun, *La Bannière Bleue: Aventures D'un Musulman D'un Chrétien Et D'un Païen À L'époque Des Croisades Et De La Conquête Mongole*, Paris: Hachette, 1877. Çevrisi için bk. Léon Cahun, *Gök Bayrak* (çev. Gâlib Bahtiyar), İstanbul: Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı, 1329.

¹⁴⁹ Nejat Kaymaz, "Türkçü Tarih Görüşü", *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Ankara: Türk tarih Kurumu Basımevi, 1972, s.439.

¹⁵⁰ Demirkaya, "Türk Gençlerine İman Lazımdır", *Büyük Duygu*, I/ 3 (30 Mart 1329), s. 42-43.

Babanız kağan yirmi yedi eriyle çıktı..Duyulunca dağdakiler şehirdekiler derlenip yetmiş kişi oldular. Hayat istediler. Tanrı güç verdi. Babanız kağanın askeri kurt oldu, düşmanı koyun oldu. Arttılar, taştilar..kavimlere hâkim oldular. Ced-diniz töresince cihana nizam koydular.”

Yukarıdaki doğuş mitini, dayanışmanın ve birlikteliğin yitirildiği çöküş ve yeniden doğuş mitleri takip eder. Yazar, “Türklüğün adı anılmıyor, Türkleri soran bulunmuyordu” sözleriyle yazıtları referans almakla birlikte gerçekte kendi zamanından yakını: “Yalnız hayatı kutlulayan tanrı kendisi, millî hayat için candan baştan geçen Türklerini kolundan tuttu.. Tanrıdaki bizi bağırna bastı, bize hayat emzirdi... Millî hayat aşkıyla çarpan yürekler, vücutlarımıza öc özünü almış kanlar dağıtıyordu. Günler gitti, aylar soldu, yıllar geçti. Yiğitler..yeller düzeldi, başlar dikildi, kollar kabardı kardeşler.. İller düzeldi, gözler süzüldü, sesler yüceldi civanlar.. Devletlik bir millet idim..şanlı devletim hani?.. Hakanlık bir bodun idim ulu hakanım hani?.. Oğuz beyleri bodun işitin!. Yüce gök çökmedi, aşağı yer göçmedi! Türk bütünü, senin töreni devletini kim dağıttı?..” Demirkaya’ya göre bütün bunların nedeni ulusu unutmaktan kaynaklanmaktadır. Tek çözüm ise ulusa sarılmaktır. Bozkurt’un to-runları, Alanguya’nın yavruları Türklüğe sarılmalı ve hayata iman etmelidir. Böylece diğer kavimler, ölümün münkiri olan Türkler önünde diz çökecektir. Kaygıya, telaşa gerek yoktur. O tarihin en eski uluslarından biridir. Bu nedenle yaşamak hakkı Türklerindir.

Benzer temaları işleyen bir başka makale de Fuat Köprülü’ye aittir. Balkan ordusunun Çatalca önlerine geldiği sırada kaleme aldığı “Ümid ve Azim” adlı yazıda Bergson felsefesine atıfla “hayat hamlesini” yeni bir dirilişin başlangıcı kabul eden Köprülü, bunu Orhun Abideleri’ndeki tarihsel sesleniş ile ilişkilendirir. Hayatı çepeçevre kuşatan felaketler karşısında tarihin derinliklerinden gelen kutlu hitap, Türk ulusuna ve gençliğine yeni bir hayat kazandıracak; düşmanlarını kahredecektir:

“Göğsümüzün, bileklerimizizin, dimağımızın metanetini uğradığımız musibetler oranında artıralım, ümitsizliği, kalbimizdeki o karanlık düşünceleri terk ederek nefsimize güvenelim ve sarsılmaz bir iman ile söyleyelim ki Türklük, düşmanlarından mutlaka intikam alacaktır... Asırlarca evvel gelen fedakâr, büyük bir Türk hakanının taştan sütunlar üzerinde hâlâ kazılı ve canlı duran bu ulu sözleri, mukaddes Türklüğün şimdiye kadar ne fedakâr, ne milliyetperver kişiler yetiştirdiğini, hükümdarın bile milletin şan ve şerefinden başka bir şeyi düşünmediğini ispat ediyor. Sen ey Türk genci, düşmanın mahvetmek istediği mukaddes, şerefli milletini kurtarmak ve bir gün ondan mutlak intikam almak istersen, yorgunluk ve ümitsizlik dakikalarında gözlerini kapa ve ecdadının ölümlü Asya sahralarından, Altaylardan kopup gelen o hiddetli ve kutsal sesini dinle: Türk milleti için gece uyumadım; gündüz rahat etmedim, ölünceye kadar çalıştım!...”¹⁵¹

¹⁵¹ Köprülüzâde Mehmed Fuad, “Ümid ve Azim”, **Türk Yurdu**, II/8-32 (24 Kanunısani 1328), s. 240-247.

Tarihin ulusal bilinç oluşturmada güçlü bir araca dönüşmesi aynı zamanda egemenliğin meşrulaştırılması ile de ilişkilendirilmiştir. Türklerin en eski dönemden itibaren yeryüzünde medeniyet ve nizam yayıcı bir fonksiyonları olduğunu ileri süren Türkçüler, bunu tarihe dayandırarak ispatlamaya çalışmışlardır. Klasik dönemin dinsel, modernleşme döneminin hanedana dayalı tarih anlayışlarının aksine bu dönemde tarihin etnik kimlikle özdeşleştirildiği görülmektedir. Böylece tarihle “Türk ırkının kanında toplanan zerreler, her yeri birer cihan halk edecek kadar kuvvetli, yaşatıcı ve diriltici” bir dinamizm kazanmaktadır.¹⁵² Nitekim aşağıdaki cümleler, Türkçülerce tarihe yüklenen anlamı göstermesi bakımından anlamlıdır:

“İşte tarih..İşte semâ-yı beşeriyetin mavi ve saf safhası..Eğer dikkatle bakacak olursak görürüz ki o semânın en karanlık yerlerini nurlandıran, en ücra köşelerine bir uçmak rengi serpen, en büyük gecelerini sabahlara, seherlere, şafaklara boğan bu güneş, olsa olsa ancak tufandan sonra evladiyla beraber Asya’ya yayılan Yafes’in nesli, Türk milletidir. Türk milletinin, sair milletler ancak birer peyki olabilirler. Bütün ziyaların menbaı, bütün harikaların mâderi, bütün milletlerin güneşi ancak o ve ancak Türktür. Bunu ben söylemiyorum. Bunu tarih, semâ-yı beşeriyetin mavi ve saf safhası o söylüyor.”¹⁵³

Eski Türk tarihine göndermeler, söz konusu tarihten seçilen kavramlar ve metaforlar şiir ve hikâyelerde de sıklıkla kullanılmıştır. Dikkat çeken husus İslâmcı dergi ve gazetelerde yayınlanan manzum ve mensur yazılarda İslam tarihinin büyük savaşlarına ve kahramanlarına göndermeler yapılmasına, dinsel sembollerin yoğunluğuna karşılık Türkçü yayınlarda “Altın ordu, Oğuz, İlhan, Türklük, Türk’ün tanrısı, Turan, töre” gibi etnik tarihle ilişkili ulusal sembollerin bolluğudur. Eski çağlar, “Turan evladının sarsar-ı şecaat ve besâletiyile taciz edilmiş hayret-âver bir karn sakladığı vekâyi’-i dehrin en ciddiyet-bahş, harika-nümâ misallerini de hâmil”dir.¹⁵⁴ Bir bakıma ulusun genetik kodları, şiirsel anlatılara konu olan geçmiş çağlarda ve özellikle idealleştirilen altın çağlarda yatmaktadır. İslâmcılar, tarihin etnik kimlik üzerinden bir kimlik tasarımına dönüştürülmesini, İslâm öncesi sembollerin ve metaforların kullanılmasını şiddetle eleştirmişlerdir. Babanzâde Ahmed Naim, dil ve edebiyat çalışmalarını, milletin bilimsel ve edimsel gücünü attırmayı kutsal bir ödev olarak görmesine karşılık bunun bir “sınır”ı olduğunu ileri sürmüştür. Bu çabaları sınırın ötesine taşıyarak cahiliyet davasına kalkışmamak, neseple ve ecdatla övünmemek, Türk tarihini İslâm tarihinden ayırmamak gerekir. İslâm öncesi tarihe öykünerek Gündüz, Uyanık, Gök Bey gibi tuhaf isimler benimsemeyi eleştirir. Ona göre, ancak İslâm’ın tespit ettiği sınırlar içinde “Müslüman Türkler”e hizmet edilebilir:

“... Türk an’anâtı diye bünyân-ı İslâmı yıkmaya çalışmış bir takım müşriklere taabbüdü menetmek, vaftiz isimlerine benzeyen i’lâm-ı acîbeden vazgeçmek, Ergenekonları bir daha tazelemeye tevbe-i nasûh ile tevbe etmek, Türk ve müslüman yahut müslüman ve Türk tabirleri gibi manâ-yı tegâyürü ibhâm eden

¹⁵² Dündar Alp, “Şerefli Duygum”, **Büyük Duygu**, I/5 (25 Nisan 1329), s. 74-75.

¹⁵³ “En Büyük Noksan”, **Büyük Duygu**, I/9 (20 Haziran 1329), s. 130.

¹⁵⁴ Tayyar Rahmi, “Mazide Turan Tahtı”, **Büyük Duygu**, I/2 (16 Mart 1329), s. 29.

kabîh atıflardan sarfınazar eylemek, hâsılı ayrılık şemmesini bahşedecek her türlü etvâr ve harekâtdan mücânebet etmek şartıyla şer'-i Muhammedînin çizdiği daire-i selâmet ve saadet dairesi içinde Türkler için istediğiniz kadar çalışınız. Türkleri istediğiniz kadar irşad ediniz. Yalnız dikkat ediniz ki irşadâtınız, hizmetleriniz Türklük namına değil, müslümanlık namına olsun. Türkler hitabına bedel daima müslümanlar hitabını isti'mâl ediniz."¹⁵⁵

Ma'rifet-i kavmiyye (conscience nationale) adıyla ulusal şuurun Türklerde de uyanması gerektiğini iddia eden Türkçüler, İslâmcıların yukarıda kısaca özetlenen fikirlerine karşı çıkmış "Türk cibilliyetine uygun" bir tarihin ve kahraman kültürünün yaratılmasını arzulamışlardır. Onlara göre bir ulusa kendisini tanıttıran o ulusun yetiştirmiş olduğu yazarlar, şairler, fikir adamlarıdır. Ulusun ülkülerini, ütopyalarını, ideallerini belirleyen, maddî ve manevî güçlerini belirli bir yöne sevk eden onlardır. Basit, göçebe hayatına özgü sadeliğe alışkın, atından, kılıcından, çadırının keçesinden, sığırının sütünden başka bir şey bilmeyen mert, saf, bâkir adamlar İslâmiyeti kabullerinin ardından Farslıların yozlaşmış medeniyetini kabul etmişler, ulusal kimliklerini unutmuşlar ve Türklüğü tahkire başlamışlardır.¹⁵⁶ Yusuf Akçura, ulusal tarihine yabancıların gözüyle bakan ve onu tahkir eden tavrı şiddetle eleştirir. Osmanlı'ya pek çok zararı dokunan Napolyon'a, Katerina'ya "büyük" demekten çekinmeyen zihniyet Timur'u, Cengiz'i fitneci kan dökücü gibi sıfatlarla anmaktadır. Cengiz'in kopardığı fitne veya Timur'un döktüğü kan, Büyük İskender'inkinden ya da Ramses'inkinden daha çok değildir. "Hayır, efendiler, bin defa hayır! Kendi büyüklerimizi mütemadiyen tahkir ve tel'in edegelmemizin sebebi, onların hakikaten tahkir ve tel'ine müstehak olmalarından değil, asla değil, ancak onları başkalarının gözüyle görmemizden, başkalarının beyniyle anlamamızdandır... Cengiz'e fitne-engîz, Timur'a pür-şûr dedirten, etrâk-ı bî-idrâklık, Tatar'ı hunharlık ile vassettiren sebep budur..." Türkleri ve Türklerin tarihini olduğu gibi görmek için yabancıların gözlüğünü kırıp atmalı, tarihe "öz Türk gözlüğüyle" bakmalıdır.¹⁵⁷

Jön Türk gazetesi müdürü Celâl Nuri, ulusal kültürün ve geçmişin canlandırılmasına yönelik çabayı, Türk âleminin, ulusunun birliğini bilfiil ortaya koyacağı için coşkuyla alkışlamıştır. Buna karşılık Midhat Cemal, Akçura'ya hitaben yazdığı mektupta, çöküş nedenlerini geçmişte aramaya karşı çıkmış; "biz de şartlarını sâliklerine cemetmiş bir romantizm bile mevcut olmadan sembolizmin mâverâ-yı hâsidât-ı edebden tevellüt etmesini" tuhaf bulmuştur.¹⁵⁸ Soru gerçekte oldukça anlamlıdır. Akçura, romantizm ve sembolizm arasındaki ilişkiyi, edebiyattan anlamadığını söyleyerek geçiştirir. Ancaksöz konusu sorunun gerçek muhatabı, sembolizm ve romantizm ile ulusal bir ruh yaratmaya çalışan aydınlardır. Akçura, sosyoloji temelli tarihçiliğinde materyalist bir yaklaşım benimseyip nesnel ölçülerle hareket

¹⁵⁵ Ahmed Naim, **a.g.m.**, s. 118.

¹⁵⁶ Ahmed Agayef, "Türk Alemleri 1", **Türk Yurdu**, I/1 (24 Teşrinisani 1327), s. 17.; "Türk Alemleri 2", **Türk Yurdu**, I/2 (1 Kanunievvel 1327), s. 36-37.

¹⁵⁷ Yusuf Akçura, "Tarih ve Âsâr-ı Atika: Müverrih Lèon Cahun ve Muallim Barthold'a Göre Cengiz Han", **Türk Yurdu**, I/1 (24 Teşrinisani 1327), s. 17-18.

¹⁵⁸ Midhat Cemal, "Mektuplar ve Cevaplarımız: Akçuraoğlu Yusuf Beyefendi'ye", **Türk Yurdu**, I/3 (15 Kanunievvel 1327), s. 84-86.

etmeye, ekonomi ve toplumsal yönleri vurgulamaya azami özen göstermiştir. O, ulusçuluğun teorisini olmaktan ziyade stratejisini belirlemiş, bu nedenle siyasal ve toplumsal teorilerle uğraşmamıştır.¹⁵⁹ Siyaset içinde önemli bir yer tuttuğuna inandığı ve bilim olarak kabul etmediği tarihi marjinal faydasıyla değerlendirmiştir.

Türkçülüğün romantik yönü daha ziyade Osmanlı kökenli aydınlar arasında yaygındır. Kültür üzerinden kimlik inşâ etmek isteyen romantik tarihçilik idealizmle farklı bir dil ve yöntem benimseyerek ve geçmişe öykünerek bir ulus inşâ etmeyi amaçlamıştır. Gökalp'in objektif ve ulusal tarihçilik ayrımı bu açıdan anlamlıdır. Amacı kitleleri yönlendirmek olan ulusal tarih, geleceğe yönelik tasarımlar içeren pedagojik nitelikte değer yüklü bir tarihtir. Ona göre, objektif tarihçilik insanlığın hafızası, ulusal tarih ise ulusun vicdanıdır. Objektif tarihte sosyolojinin önemli bir yer tuttuğuna inanan Gökalp, onu bilimsel tarih olarak nitelendirmiş buna karşılık serbest metotlara sahip ulusal tarihin objektif tarihçilikle karışmaması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁶⁰ Ne var ki kendisinin bu sınırlara ne kadar uyduğu tartışmalıdır. İki tarih yazıcılığı arasında bir tercih yapmamış; bilimsel metotları daha ziyade romantik tarih yazımı için bir araç olarak kullanmıştır. Halkın ulusal kimlik ve bilinç kazanabilmesi için ikisini de gerekli görmekle birlikte Gökalp'in idealizmden beslenen tarihçiliği derinlikli değildir. Aslında o, "içtimaî idealizm uğruna fikirlerini çevresine yaymaya tevessül etmiştir. Tarih anlayışının felsefi temellerini atmakla avunmayarak vardığı neticeleri benimsetmeye yönelmiştir. Şiir, daha doğrusu manzume tarzına o maksatla rağbet etmiştir."¹⁶¹

Gökalp, Türkçülüğü ulusun hayatında şuursuz bir biçimde var olan ulusal hayatı şuurlu hale getirmek biçiminde tarif etmiştir. Ulusal bilinç, 19. yüzyılın ortalarında tarih, dil ve edebiyat çalışmalarına yaslanarak İkinci Meşrutiyet döneminde bir düşünce akımına dönüşmüş; Balkan Savaşları ile başlayan süreçte de siyasallaşmıştır.¹⁶² Bu süreçte ulusal ajitasyonun malzemesini oluşturan tarih, romantik bir çerçevede dillendirilerek kitlelerde ulusal bilinç uyandırılmaya çalışılmıştır. Ulusal bir ülkünün gerekliliğine inanan Gökalp, Türkçülüğün esas davasının bir teori inşâ etmek olduğunu ileri sürmüştür. Felsefeyi, tarihi ve toplumsal bilimlerini kendine rehber alan Türkçüler, eski kültürü teşrih masasına yatırarak onu sonradan kazandığı yapmacık unsurlardan temizlemeli, kökleri halkta bulunan ulusal ve otantik kültürü ortaya çıkarmalıdır. Bu nedenle Türkçülerin romantik bir sanat ve klâsik bir edebiyat taraftarı olduğunu ileri süren Gökalp'e göre Türkçülük ilimde üç devreden geçmiştir: Felsefi Türkçülük, tarih Türkçülüğü ve sosyolojik Türkçülük. "Felsefe Türkçülüğü, Türkçülüğe muhteşem bir istikbal tasavvur ederken tarih Türkçülüğü, Türkçülüğün mazideki ihtişamını arıyordu. İçtimaîyat Türkçülüğü ise, Türkçülüğün istikbalini mazisinden çıkarmaya uğraşıyor..."¹⁶³ Romantik tarihçiliğin bu üç sacayağını bünyesinde toplayacak kişi, Gökalp'in Tür-

¹⁵⁹ François Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 137.

¹⁶⁰ Büşra Eranlı Behar, **İktidar ve Tarih: Türkiye'de Resmî tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)**, İstanbul: AFA Yayınları, 1992, s. 76-77.

¹⁶¹ Necati Akder, "Ziya Gökalp'in Tarih Anlayışının Felsefi Temelleri", **Türk Kültürü**, 12 (Ekim 1963), s. 17.

¹⁶² Mustafa Oral, **Türkiye'de Romantik Tarihçilik (1910-1940)**, Ankara: Asil Yayın, 2006, s. 83.

¹⁶³ Ruşen Eşref, **Diyorlar ki**, İstanbul: Kanaat matbaası, 1334, s. 215.

koloji sahasının büyük bilgin ve âlimi, eserleriyle Tükçülüğü aydınlattı diye sunduğu Fuad Köprülü olmuştur. 1940'ta yayınladığı bir yazısında Köprülü, romantik tarih yazıcılığının ulusal bilinci uyandırmadaki rolüne dikkat çekmiştir: “Bu romantik telakki, millî tarih tetkiklerine karşı umumî bir alaka uyandırmak ve umumî tarih içinde Türklerin rolünü araştırmaya sevk etmek itibariyle, psikolojik bir hamle yaratmıştır. Beni otuz sene evvel, millî tarih araştırmalarına sevk eden... ve maddî ve manevî her türlü manialara karşı bu yoldan ayırmayan biricik âmilin de, bu psikolojik hamle olduğunu itiraf etmeliyim...”¹⁶⁴

Kitlelere ulusal ruhu ve bilinci aşılacak romantik tarih eserlerinin dili, anlatımı ve yöntemi de bu dönemde bir propaganda unsuru olarak kullanılmıştır. Tarih, geçmişi grammerde canlandırır. Bilimsel tarihçiliğe karşılık inşâ edici bir rolü benimseyen romantik tarihçilik, tarihsel gerçekliği, ulusu bir diğer ifadeyle özneyi tanımlayan, onu zaman ve mekânda konumlandıran nesneye dönüştürürler. Bu da tarihsel gerçekliğin ulusal amaçlar uğruna yeniden yorumlanması yahut icat edilmesi demektir. Çağdaş söylemler ve ihtiyaçlar geçmişin karanlık sayfalarına taşınarak retrospektif bir bakışla bugün anlamlandırılmaya çalışılır. Kimliği oluşturması tasavvur edilen değer ve ahlâk manzumeleri geçmişin karanlık sayfalarında icat edilerek bugüne taşınır. Dolayısıyla ulusal kimlik, çağdaş tarihçinin geçmişte inşâ ettiği değerler ve kahramanlar ile biçimlenir. Kimim, nereden geldim, bugünkü çöküşün kaynakları nelerdir gibi sorulara geçmişin yeniden kurgulanmasıyla cevap aranır.

*Ey tarihin feneri, sen bizlere ışık ver
Kurtarıcı nurunu şimşek gibi parıldat
Gözümüzü kör eden karanlığı aydınlat
Neredeyiz? Nereye gideceğiz?.. Yol göster*¹⁶⁵

Popüler nitelikteki eserlerde bu tür kurgular daha belirgindir. Akademik nitelikte olmayan eserler, sözlü kültürün bir yansıması olarak mev'ize ve menkıbe geleneğini sürdürürler. Anlatımları daha samimidir ve özne, genellikle birinci tekil yahut birinci çoğul şahıs ekiyle ifade edilir. Tarihe ilişkin nitelemelerde kimliği tanımlayıcı ve birleştirici unsur olarak zamir de ötekini dışarıda bırakacak “benim” ve “bizim” biçimlerinde ifade edilir. Böylece anılan zamirler ulusal geçmişi “anımsatıcı” rol oynarlar. “Biz” bir iftihar kaynağı olabildiği gibi kimi zaman toplumları seferber etmek ve belirli bir grubun acı tecrübelerden ders çıkarmak amacıyla muhatabını uyarıcı nitelikte de kullanılmaktadır. Bazen uyarıcı nitelikte doğrudan kişi yahut muayyen bir topluluk dikkate alınarak vurguyu daha canlı kılmak amacıyla “sen” de kullanılabilir. Dikkat çekici husus bu tür uyarıların bilhassa felaket ve çöküş zamanlarında kitleleri uyarmak, onu tarihsel misyonuna yöneltmek amacıyla kullanılmış olmasıdır. Ulusal bilinç ancak “sen” ve “ben/biz”in tarih düzleminde aktifleştirilerek ötekini pasifleştirilmesi ve tarih dışına itilmesiyle yaratılabilir:

“Kardeş; sen Türk'sün, ulu ve şerefli bir kavimsin... senin ataların bir zamanlar dünyayı titretmişlerdir. Türk bayrağı önünde hakanlar çökmüş, Türk hakanının buyruğuna milletler baş eğmişlerdi. Fakat bugün kardeş, bugün Türk-

¹⁶⁴ aktaran Mustafa Oral, *a.g.e.*, s. 119-120.

¹⁶⁵ Mehmed Emin, “Nifak”, *Türk Yurdu*, I/24 (4 Teşrinievvel 1328), s. 733.

lük karanlıklar içindedir, senden ışık bekliyor. Türklük hastadır, dermanını sen vereceksin. Dedelerinin yastık yerine kılıca yaslanarak kazandığı mübarek topraklar üzerinde çünkü uşaklarımızın kirli bayrakları dalgalanıyor, onları sen parçalayacaksın. Ölmüş kavmi sen diriltecek, yoksul kavmi sen zengin edecek, çıplak kavmi sen giydireceksin.”¹⁶⁶

Ulusçu tarih yazımına göre öteki, tarihin aktif unsuru değil, geçmişte ataların temsil ettiği kahramanlık ve erdemlerin unutulması yahut yozlaşması ile neş’et eden “kimera”lardır. Egemen etnik topluluğun içinde yalıtılmış bir biçimde yaşayan nesne konumundaki grup, bu yozlaşma sürecinde onu yıkmaya ve ulusal benliğini kemirmeye başlayan unsurlar olarak ortaya çıkar. Ulusçu anlatım, bu tür tehdit anlarında tarihe yönelmeyi, seçkininci tavırla ataların ve kahramanların erdemlerinden yararlanarak yeni bir ruh ve bilinç yaratmayı salık verir. Tarih yalnız bir övünç kaynağı değil aynı zamanda kitleleri seferber edecek, ona yeni bir kimlik kazandıracak araca dönüşür. Tarihten seçilen kahramanlara ilişkin modern kültler, gerçekte bir kimlik kodu olarak uluslaşma sürecinde ulusun yapısını ve yönünü belirlemek için kullanılırlar. Tarihin kullanımı büyük insanların erdemidir. Kahramanların önemini, onun soyut erdemlerine duyulan bağlılıklardan değil, modernlerin yeniden başarmayı umduğu, onun ve özdeşleştirildiği şeylerin ilham ve yön önerdiği topluluğun geçmişteki başarılarının altın çağına bir örnek oluşturmasından kaynaklanır. Tarih aynasından kendimize bakarak uğursuz kaderin prangalarından kendimizi özgürleştirebiliriz.¹⁶⁷ Türkçü yazarların ve şairlerin tarihten seçtiği kahramanlar, tarihin yeniden yorumlanmasında tercih ettikleri kavramlar, metaforlar bu açıdan ilginç örnekler sunmakta ve yeniden değerlendirilmeyi hak etmektedir. Bunları basit romantik hülyalar olarak görmek yersizdir. Uluslaşma sürecindeki topluluğa, tarih aracılığıyla yeni bir kimlik kazandırmak amacındaki bu çabalarda, uzak geçmişi yeniden canlandırmak ve Türk kimliğini yeniden tanımlamak başlıca etkenlerdir. Akçura, daha 1904 yılında kaleme aldığı “Üç Tarz-ı Siyaset” adlı makalesinde Türklük bilincinin oluşması için yalnız Osmanlı tarihinin değil İslâm öncesi ve Orta Asya Türklüğünün de dikkate alınması gerektiğini salık verir: “Türk için Türklüğün mazi-i askerî, siyasî ve zekâ’îsi yalnız Hüdavendigârlardan, Fatihlerden, Selimlerden, İbn-i Kemâllerden, Nefîlerden, Bâkîlerden, Evliya Çelebilerden, Kemâllerden teşekkül ediyor. Oğuzlara, Cengizlere, Timurlara, Uluğ Beylere, Farâbîlere, İbn-i Sinâlara, Teftazanî ve Nevaîlere kadar varmıyor.”¹⁶⁸ İslâm öncesi ideolojik anıların canlandırılmasına yönelik bu çaba, çok uluslu bir yapı olan Osmanlı İmparatorluğu içinde Türklerin konumunu tespit etmek, üstünlüklerini göstermek, ulusal bilinç yaratmak gibi amaçlar taşımaktadır. Türkiye Cumhuriyeti de laik nitelikte bir ulus devlet kurarken İslâm öncesi kültürel kodlara dayanma ihtiyacı hissetmiş ve bunu kimlik politikalarının esası haline getirmiştir.

Karanlık geçmişin yeniden aydınlatılması her şeyden önce uluslaşmanın güdüleyici bir unsuru olarak işlev görmüştür. Bilhassa Oğuz Kağan miti, yeni kimlik tasarımının en güçlü motiflerinden biri olmuştur. Nitekim Ziya Gökalp, Türkçülüğün üç büyük ülküsü ol-

¹⁶⁶ Rıdvan Nâfiz, **Küçük Türk Tarihi**, İstanbul: İkdam Matbaası, 1329, s. 6.

¹⁶⁷ Anthony D. Smith, **Ulusların Etnik Kökeni**, s. 250.

¹⁶⁸ Yusuf Akçura, “Üç Tarz-ı Siyaset 3”, **Türk**, Nu: 27 (22 Nisan 1320).

duğunu ve Oğuzculuğun bir ideoloji olarak kültürece birleşmesi mümkün olan Türk birliğini ifade ettiğini yazmaktadır.¹⁶⁹ “Turan” başlıklı şiirinde o dönemde ilim için müphem olan Oğuz Kağan’ı damarlarındaki kanda ve kalbinde bütün vuzuhuyla bilindiğini, Turan ülküsüne giden yolun ancak bu sayede mümkün olabileceği düşüncesindedir:

*Nabızlarımda vuran duygular ki, tarihin
Nabızlarımda evet, çünkü ilm için müphem
Kalan Oğuz Han’ı kalbim tanır tamamıyla
Damarlarımda yaşar şanü ihtişamıyla
Oğuz Han, işte budur gönlümü eden mülhem:
Vatan ne Türkiye’dir Türklere, ne Türkistan
Vatan, büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan¹⁷⁰*

Ulusçu düşünce açısından tarih, ulusun yeniden dirilişini sağlayacak dinamikleri içinde barındıran, atalardan tevarüs edilen erdem ve kahramanlıklarla dolu bir *ulusal storage*’dir. Yeniden doğuş, Turan gibi büyük ülküler ancak tarih aracılığıyla gerçekleşebilir. Türk birliği gibi siyasal yahut kültürel içerikli “pan” hareketi de meşrulaştıran tarihtir:

“İşitiyor musun?... Bak ataların ne diyor: Türk oğlu!..Senin bir vazifen, büyük, pek büyük bir vazifen var... kollarının kuvvetini, damarlarının kanını, ruhunun ateşini hep o vazifeni yapmak için sarf etmelisin: dile ve bütün varlığınla uğraş ki, Türklük yine dünyaya buyursun, Türk bayrağı her şeyin üzerinde yükselsin, Türk vatani kurtulsun... Türk vatani... Fakat bu yalnız Türkiye değildir... Hayır arslanoğlu!..Türkiye sana pek küçük gelir..Türk vatani, Türk ayağının bastığı, Türk dilinin söylendiği Türk mezarının bulunduğu yerlerdir..Türk vatani, Turan denen o geniş ülkedir ki tarih Türklüğü oraya bağlamıştır. Evet..dinle ve bütün varlığınla uğraş ki, orası yine Türklüğün olsun!”¹⁷¹

Yaralı bilinç ortamının ürettiği tarih anlayışını yansıtan bu ifadelere, dönemin yazınsal ürünlerinde sıklıkla rastlanmaktadır. Başlangıçta kaybedilen toprakları geri almak, incinen ulusal onur ve gururu yeniden kazanmak gibi amaçlarla şekillenen tarih anlatıları, Almanlarda olduğu gibi “yitik vatan” sendromu ile birlikte tarihe öykünerek etnik ve kültürel birlikteliği ifade eden daha geniş bir coğrafi vatan için de araç olarak kullanılmıştır:

*Oğuz Han’ın hakkı vardı: Han, handan doğuran
Nice büyük ülkelerde evlatları taht kuran
Asya’nın şark tarafı oldu Türk’ün beşiği
Garb tarafı ise şanlı Âl-i Osman eşiği¹⁷²*

Belirtmek gerekir ki, bu arayış içinde Ziya Gökalp ve çevresi ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Gökalp’in hamasî yazınsal ürünlerinde dile getirilen Kızılelma, akademik nitelikteki yazılarında ve makalelerinde daha ziyade bilimsel bir üslupla anlatılır. Ancak bu iki türü birbirinden ayırmak, onun düşüncelerini anlamak açısından sorunlu olabilir. Gökalp’e göre

¹⁶⁹ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1339, s. 22-26.

¹⁷⁰ Fevziye Abdullah Tansel, **a.g.e.**, s. 5.

¹⁷¹ Rıdvan Nâfiz, **a.g.e.**, s. 7.

¹⁷² Ali Ulvi, “Türk Soyü”, **Türk Yurdu**, I/21 (23 Ağustos 1328), s. 635.

“yeni hayat”ın yaratılması için öncelikle Türklüğe özgü kurumların geleneklerini ve gelişim süreçlerini incelemek gerekir. Türk edebiyatı ne Âşık Paşa ne de Nevâyî ile başlar. Edebiyatın kaynağını yazıtlarda, ciran derilerinde, halk koşmalarında, masallarda, destanlarda aramak gerekir. Ulusal yazın konularını, istiare zeminlerini Türk hayatından, toplumsal yapıdan, destanlardan ve menkıbelerden almalıdır. Töreler, yasalar ve tüzüklerin incelenmesiyle Türk hukukunun tarihi diriltilmelidir. “Türklüğün kelimelerde, mesellerde, masallarda izleri kalmış bir millî mefkûresi vardır ki bunu bu dağınık enkaz arasından bulup çıkarmak ve bunda mündemiç olan kavmî *mâ-ba'dettarih'i* keşfetmek en büyük vazifemizdir... Asrın fûnûn ve felsefesini, âliyât ve usûliyyâtını millî ve dinî ananelerimizi izah ettiğimiz surette aşılabilir ve mezcedersek muasır bir İslâm-Türk medeniyeti hâsıl olacaktır. Ve işte halk ruhunun Kızıl Elma diye aradığı bu mev'ut vatanına vasıl olduğumuz zamandır ki hakiki manasıyla harsen hür ve medeniyyeten müstakil olacağız.”¹⁷³

Romantik tarihçilik, geçmişin “ihtişamlı” sayfalarından otantik Türk kültürünü bulmaya ve altın çağ miti ile gelecek tasavvuru yaratmaya çalışırken Oğuz Han'a, Cengiz Han'a ve Timur'a öykünen bir Türk birliği projesinin doğmasına da zemin hazırlamıştır. Yitik vatan karşısında tarihin karanlık sayfalarından çıkarılan Turan, yeni bir yaşam alanı, Türklük bilincini besleyen müphem bir ideoloji ve coğrafya olarak dönemin yazınsal ürünlerinde en sık işlenen konulardan birini teşkil etmiştir.

V. Imperial Vatandan Muhayyel Vatan'a Ulusal Vatanın Biçimlenişi

Osmanlı vatanı yahut *imperial vatan*'ın Tanzimat ile birlikte devlet politikası hâline gelen Osmanlılık siyasetiyle doğrudan ilişkisi vardır. Ulusçuluk hareketlerinin yaşandığı bir çağda, farklı etnik ve dinsel toplulukları bünyesinde barındıran imparatorluk, hanedan ve ortak tarih etrafında yeni bir kimlik yaratmak istemiş ve bu kimliğin en güçlü bileşeni *Osmanlı vatanı* olmuştur. Toplumsal dayanışmanın ve farklı dinsel-etnik temeldeki grupların birlikteliğini sağlayacak en önemli araç olarak görülen vatan birliğinin, Tanzimat'ın tesis etmeye çalıştığı Osmanlı milletine ideolojik bir payanda görevi görmesi arzulanmıştır. Bu kavram devletin olduğu kadar aydınların da savunduğu temel değerler arasındadır. Vatan, yalnız Osmanlı milleti kimliği etrafında farklı unsurları bir araya getirmek için değil aynı zamanda sosyal eşitsizlikleri aşacak ve ortadan kaldıracak, toplumsal dayanışmayı sağlayacak bir araç olarak sunulmuştur. Mezhep ve meşrebi insanların kardeşliği üzerine kurulu bir toplumda hiçbir fert, “hanedân-ı vatan” içinde kimseyi maişetten mahrum edemez.¹⁷⁴ Vatanın toplumsal seferberlik ve kimikleşme için bir araç olduğuna ilişkin düşünceleri Yeni Osmanlılarda daha açık bir biçimde görmek mümkündür. Ali Suavi bir makalesinde hükûmetin tek başına memleketi yenileştirmesinin mümkün olmadığını ileri sürmektedir. Bu amaçla halk da vatan ve ulus sevgisiyle seferber edilmelidir: “Devlet-i Aliyye dahi memleketini tecdîd etmek istese bile bunu yalnız edemez. Âmmenin hubb-ı vatan ve millet gay-

¹⁷³ Ziya Gökalp, “Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak 3: An'ane ve Kaide”, **Türk Yurdu**, III/15-39 (2 Mayıs 1329), s.483.

¹⁷⁴ **Tasvîr-i Efkâr**, Nu: 408 (15 Temmuz 1283).

retleriyle olacak muâvenetlerine muhtaçtır.”¹⁷⁵ İhyâ-yı vatan adı verilen bu anlayışla, ülkenin siyasal, toplumsal ve ekonomik açılardan ıslahını meşrutiyetin ilânı, meclislerin küşâdı ve halkın da siyasete katılımıyla topyekûn bir seferberlik olarak görülmektedir.

19. yüzyılda İslâm ülkelerinde ulusçuluk fikrinin doğuşunda vatan ve vatanperverlik fikri önemli bir yere sahiptir. Kişinin yaşadığı çevreden ülkeye doğru anlam genişlemesine uğrayan vatan kavramı, geniş İslâm coğrafyasında ulusçuluğun ilk ifadesi olmuştur. Bu nedenle ulusçuluk düşüncesinin İslâm toplumlarında öncelikle *hubb-i vatan* kavramıyla karşılık bulduğunu ileri sürmek mümkündür. “Daha anasının karnına yeni düşmüş çocuk gibi küçücük”¹⁷⁶ olan vatan kavramının siyasallaşması ve kitlelere yayılmasında en mühim rol hiç kuşkusuz Nâmık Kemâl’e aittir. Kemâl, İslâmî gelenek ve modern Batılı düşünceyi te’lif ederek vatan kavramının yerleşmesinde en önemli uğraşmayı vermiş ve diğer İslâm ülkelerinde de onun geliştirmiş olduğu vatan anlayışı etkili olmuştur. Vatanın, insan ve toplum hayatının esası olduğunu ileri sürmüş; *hubb-i vatan* duygusunun herkesten ziyade Osmanlılarda gelişmesi gerektiğine inanmıştır. Nâmık Kemâl, söz konusu kavramı geçmişe ve ortak tarihe referansla yorumlamış; din ü devlete yahut bir başka ifade ile padişaha duyulan sadakati vatan ve ulusa duyulan sadakat ve fedakârlığa dönüştürmeye çalışmıştır. Dikkat çeken husus Nâmık Kemâl’in Osmanlı öncesi geçmişe de uzanarak vatani, İslâm tarihi çerçevesinde algılaması ve İslâm ülkelerini yekpare bir biçimde görmesidir. Nitekim bu hususa şiirlerinde daha açık bir biçimde rastlanmaktadır. Kâbe’den Ravza-i Nebî’ye oradan Kerbela ve Meşhed’e uzatan vatan şiiri, onun vatan anlayışının gerçekte dünyayı ikiye ayıran *dârü’l-İslâm* ve *dârü’l-harb* ayrımına uymaktadır.¹⁷⁷ İslâm ülkeleri yekpare bir vatan olarak algılandığı gibi, karşısındaki dünyada yekvücut olarak düşünölmüştür:

Git vatan! Kâ’be’de siyaha bürün!

Bir kolun Ravza-i Nebî’ye uzat!

Birini Kerbelâ’da Meşhed’e at!

Kâinata o hey’etinle görün!

İslâm’daki kanonik toprak anlayışının bir ifadesi olan bu yaklaşım, Osmanlı sultanının sahip olduğu halifelik sıfatıyla birlikte İslâm dünyasını yekpare bir vatan olarak algılanmasına neden olmuştur. Ancak 19. yüzyılda İslâm dünyasının ve Osmanlı İmparatorluğu’nun yaşadığı siyasal ve toplumsal dönüşümler neticesinde söz konusu kavramlar Osmanlı gerçeklerine de uygulanmıştır. İslâm ülkelerinin Batı’nın sömürgesi konumuna düşmesi, neredeyse tek bağımsız ülke kalan Osmanlı İmparatorluğu’nda yeni bir vatan anlayışının doğmasına yol açmıştır. Osmanlı aydınlarının zihniyet dünyasında vatan kavramının ikiye ayrıldığı, *vatan-ı kübrâ* ile ifade edilen ve anlamını dârü’l-İslâm’da bulan bütün İslâm dünyası olmasına karşılık *vatan-ı sügrâ* ile Osmanlı Devleti’nin egemen olduğu toprakların kastedildiği anlaşılmaktadır. Büyük vatan içinde muhtelif küçük vatanlarda yaşan herkesi sadakatin en

¹⁷⁵ “Gazette d’Levant’de Görölen Bir Bendin Tercümesidir”, **Muhbir**, Nu: 21 (11 Şubat 1283).

¹⁷⁶ Nâmık Kemâl, **Vatan yahud Silistre**, s. 27.

¹⁷⁷ Yahya Kemal Taştan, **Türk Milliyetçiliğinin Sembolik Kaynakları (Yeni Osmanlıların Siyasal Söylemleri 1860-1876)**, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 524 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

üst noktası olan Osmanlı vatani etrafında birleştirmenin teorik zemini söz konusu ayrım ile çözülmek istenmiştir. Kemâl, *vatan-ı umûmî*'ye aykırı olmadığı sürece, herkesin kendini *vatan-ı sügrâ* dairesinde özgürce yaşayabileceğini ve böylece ayrılıkların önüne geçilebileceğini savunmuştur.¹⁷⁸ Bu ayrım, Osmanlı egemenliğinde yaşayan toplulukların bütünlüğe aykırı olmadığı sürece özerk yapılar olarak algılanabileceği anlayışını da beraberinde getirmiş; nitekim sonraki dönemlerde Türklerin vatanının neresi olduğu tartışmalarına da yol açmıştır. Ulusal olmaktan ziyade *imperial vatan*'i ifade eden Kemâl'in bu tasviri, Şevket Süreyya Aydemir tarafından Osmanlı Türklerinde vatanın anlamının çok farklı içeriklere sahip olduğu ve gerçek bir anlamının bulunmadığı biçiminde eleştirilmektedir:

“Ordular nerelere kadar uzanmışsa, vatan orasıydı. Vatan, ordularımızın kapsadığı, çevrelediği yerd. Vatan, milli bir anlam değildi. Çünkü bu Osmanlı vatanının birçok parçalarında bazen hatta Türkler bulunmazdı bile. Mesela Yemen’de, Büyük Afrika Sahrasında olduğu gibi. 1860’dan sonra Türkiye’ye vatan anlamını birleştirici bir unsur yahut kavram olarak sokan Namık Kemal’in vatan şiirlerinde bile vatan, ordularımızın çevrelediği topraklardı. Bu topraklar Tuna’dan Kerbelâ’ya, Medine-i Münevvere’ye kadar her yere varıyordu.”¹⁷⁹

Ne var ki, Osmanlı aydınının gözünde gerçek Osmanlı vatani Balkanlardır. 15. Yüzyılda Rumeli’nin fethi ile birlikte bir Balkan ülkesi görünümü alan Osmanlı Devleti’nin ekonomik gücü ve insan sermayesi büyük ölçüde Balkanlara dayanmıştır. Fetih ve istimâlet politikalarıyla Balkanlarda hızla yayılan Osmanlılar, bölgede taht iddiasında bulunanların neredeyse tamamını ortadan kaldırmış; yönetici sınıfa mensup Balkan Hıristiyanlarıyla işbirliği yaparak hâkimiyetlerini sağlayabilmişlerdir. 1402-1413 yılları arasındaki iç savaşın akabinde Osmanlı Devleti, sıkı bir merkezî denetim sistemi, merkezden yönetilen güçlü bir bürokrasi ordu, yine merkezin denetiminde ekonomik bir sistemle siyasal yapıyı yeniden kurmuştur. Bu süreçte sırtını Balkanlara dayayan devlet, 15. yüzyıldan itibaren bir Balkan imparatorluğu görünümünü almıştır. Nitekim Ortodoks kilisesine karşı güttüğü politika ile de imparatorluğun Balkan karakteri güçlenmiştir.¹⁸⁰ 19. Yüzyılın sonlarına kadar bu yapısını koruyan Osmanlı İmparatorluğu, 93 Harbi (1877-1878) ile başlayan ve Balkan Harbi ile sonuçlanan süreçte bir Avrupa ülkesi olmaktan çıkarak Ortadoğu ülkesi kisvesine bürünmüştür. “Balkanların servetinden yoksun kalışının yanı sıra bu toprakların beşerî sermayesini yitirşi Osmanlı için daha da büyük bir kayıp olmuştur. Osmanlı’nın genel okuryazarlık düzeyini yukarı çeken coğrafya her zaman Balkanlar’dır. Dünün yeniçeri ocağı büyük ölçüde Balkanlar’dan devşirilmiştir. Birçok Osmanlı aydını Balkan kökenlidir. İttihat ve Terakki hareketi Balkanlar’da filizlenmiş, güçlenmiştir. Değişik etnik unsurların bileşimi olarak nitelenen Osmanlı kimliği, Araplar bir yana, büyük ölçüde Balkanlar’daki çeşnidir. İmparatorluklara özgü hoşgörü Balkanlar’da uzun yüzyıllar barışı da getirmiş, bu denli renkli bir coğrafya

¹⁷⁸ Yahya Kemal Taştan, *a.g.t.*, s. 524-525.

¹⁷⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam: Mustafa Kemal (1919-1922)*, Cilt 2, İstanbul 2006, s. 398.

¹⁸⁰ Yahya Kemal Taştan, *a.g.m.*, s. 418.

imparatorluk çatısı altında görece bir arada yaşamayı öğretmiştir.”¹⁸¹ Bu nedenle Osmanlı aydınlarının zihniyet dünyasında vatan ile kastedilen daha ziyade Balkanlar olmuştur. Aşık Paşa'nın

*Kişver-i kâfirden iman ehline akub gelür
Kibleye tutmuş yüzün bir müseldandır Tuna*

dizeleri, İslâm toprağı olmuş Balkanların Osmanlılarca nasıl algılandığını göstermesi bakımından anlamlıdır. Nâmık Kemâl de, *Vatan yahut Silistre* adlı ünlü eserinde vatani, Tuna ile özdeşleştirmiştir. Onun aradan kalkmasıyla vatanın dolayısıyla da üzerinde hiçbir insanın yaşayamayacağını ileri sürmüştür. Yaşayan bulunsa bile onlar insan değildir:

“Tuna bizim için âb-ı hayattır. Tuna aradan kalkarsa vatan yaşamaz, vatan yaşamazsa vatanda hiçbir insan yaşamaz... Belki yaşayan bulunur... Evet! Belki bulunabilir. Yok..Yok..Yaşayan bulunur, lâkin insan değildir. İnsan vatanının ayaklar altında çiğnendiğini görürse yaşamaz. (...) Bizim vatanımız Tuna demektir. Çünkü Tuna elden gidince vatan kalmıyor. Tuna kenarının neresini gezer-seniz her karışta içinde babanızın ya kardeşinizin kemiği bulunur... Tuna'nın suyu bulandıkça üzerine çıkan topraklar, muhafazası için ölen vücutların eczasındandır.”¹⁸²

Nâmık Kemâl'in Tuna ile özdeşleştirdiği vatanın izdüşümlerini, Balkan Savaşları sırasında, bu toprakların kaybedilmesiyle yaşanan travmada ve bu coğrafyanın tahassürle anıldığı metinlerde görmek mümkündür. Rabbanî Fehmi'nin “Sıla Hediyesi” adlı hikâyesinde Cuma namazının ardından bir baba ile oğlun Vidin'de Yalı Camii önünden doldurulmuş bir testide Tuna suyunu içmeleri konu edilmektedir. Zemzem kutsiyetiyle içilen Tuna suyu, yirmi beş sene bu suya hasret kalmış bir kimsenin duyduğu derin tahassürü anlatmaktadır.¹⁸³ Söz konusu metafor, Ercüment Ekrem'in kaybedilen eski toprakları geri alma temalı şiirinde de işlenmekte ve eski imperial vatan yeni ulusal vatanla birleştirilmeye çalışılmaktadır:

Bir zaman ecdâdımız Viyana'ya yürüdü
Balkanlar'da nice Türk kemikleri çürüdü
Şöhretimiz, şanıımız dünyaları bürüdü
Nasıl meydan okuyor şimdi birkaç türedi
Arş ileri; turalım, haydi Tuna boyunu
Çok zamandır içemedik *Tuna tatlı suyunu!*
Ahd ettik biz bu sefer, Belgrad durağımız
Atina, Filibe, Niş, Çetine uğrağımız
Daim ileri gitsin, mukaddes bayrağımız
Eski hududu bulsun ülkemiz toprağımız
Arş ileri; turalım, haydi Tuna boyunu

¹⁸¹Zafer Toprak, “Cihan Harbi'nin Provası Balkan Harbi”, **Toplumsal Tarih**, XVIII/104 (Ağustos 2002), s. 44-45.

¹⁸²Nâmık Kemâl, **Vatan yahud Silistre**, İstanbul 1307, s. 37-38.

¹⁸³Nesîme Ceyhan, **a.g.e.**, s. 27-30.

Çok zamandır içemedik *Tuna tatlı suyunu!*¹⁸⁴

Balkanlar'ın yitirilmesinin Osmanlı kamuoyunda yarattığı travmanın izleri, Balkan kökenli Türk şairlerinde daha açık bir biçimde görmek mümkündür. Bilhassa Yahya Kemal, bu travmayı ve gerçek vatan olarak nitelendirdiği Balkanlar'a duyduğu tahassürü pek çok şiirde dile getirmiştir. Balkan topraklarının kaybedilmesi Türkçüler arasında bir infiale ve düşmandan kaybedilmiş yerleri geri almak gibi bir söylemin doğuşuna yol açmışsa da bir müddet sonra zoraki bir kabullenışı beraberinde getirmiştir. Yahya Kemâl'in

Ve göz kapaklarının arkasında eski vatan

Bizim diyar olarak kaldı tâ kıyâmete dek

dizeleri bu zoraki kabullenışı yansıtmaktadır. Osmanlı *imperial vatan*ının en önemli bölgelerini teşkil eden Balkanlar'dan vazgeçişin öyküsünü Cevdet Fahri'nin "Veda" adlı yazısında görmek mümkündür. Dinsel ve ulusal sembollerin bolca kullanıldığı bu dikkat çekici yazı, Balkan Savaşları ile birlikte ulusçu düşüncenin ürettiği "*ulusal vatan*"a geçişin sancularıyla doludur. Rumeli'den Anadolu'ya ricatın derin acılarını yansıtan bu metin, epistemolojik çözümlüşün ve imperial vatanın kaybıyla yaşanan ontolojik güvensizliğin izlerini taşımaktadır:

"Ey şu'ûnu, her bir sahifesinde bin güneş gizli, mukaddes kitaplar yazan, senelerden beri dinimi, neslimi ve bunların saadet ve felâketini besleyen sevgili vatan, Rumeli..Elveda, artık senden gidiyoruz.."

Bahtım yıkık, kalbim kırık, ruhum ezik sana geldim..Gözümde yaş, beynimde ateş, dudaklarımda figan ver elini öpeyim, zavallı ninem!..Dinimin parlak nuru, ırkımın keskin kılıcı seni fethederken..bugün senden ayrılacağımızı onlara niçin söylemedin, Rumeli? Niçin artık sen bizim değilsin?..

Kırmızı bayrağımın şanlı gölgeleri dağlarında, ovalarında sönerken, camilerinde hutbeler, minarelerinde tekbirler susarken sen niçin zebun ve mutî'sin.

Girit, Girit..Bir zamanlar senin üzerinde can vermeye gelenlerin hayal-i cenk ve zaferiyle şıpırdayan yangın denizinin..niçin kudurup, köpürüp mavi-beyazı parçalamıyor?.

Rumeli..niçin fırtınaların al bayrağımın indirildiği yerde dalgalanan renkli paçavraları koparmıyor?. Niçin artık bizi ısıtmayan ve aydınlatmayan ocaklarında binlerce volkan patlamıyor; Allah ve insanlık düşmanlarını bu cehennemlerinde niçin yakmıyorsun söyle?..

Yaralı sinende yüz binlerce şehit kımıldanırken bunların başucunda kadeh kıranlara sen niçin yer veriyorsun; bağçelerini kurutan, sularını bulandıran kirli çizmeleri seni acıtmıyor mu?..

Hayâl-âmîz göllere bakan kayaların, şimdi nâkûs ıslıklarına karışarak akan zembemeli derelerin niçin sakın ve lâkayd?. Meriç nerede, Vardar ne oldu?..

Artık isyan et, Rumeli..Tufanların kurudu mu? İşte gözlerimden..Yangınların karardı mı? Aç kalbimi..Zelzelelerin uyuştu mu? Dinle ruhu-

¹⁸⁴ Ercümen Ekrem, "Edebî Sahifeler: Harb Şarkısı", **Senîn**, Nu: 1345-56 (16 Teşrinievvel 1328).

mu..Yıldırımların söndü mü? Al beynimden..Ve eğer öyle ise, büyük Allah'a yalvar. Sendeki kıyametini ta'cıl etsin...

Minarelerde son ezan akisleri, camilerde son hutbe zemzemeleri..Diri kalan sabilerimiz, saklı duran genç kızlarımızla..Harp ve felaketten yıpranan bayrağımızla sana elveda..

Sevgili vatan, Rumeli, büyük meydanlarını boyayan, derelerini dolduran şehit kanları..Sana son bir ceri'a-i tesliyet olsun..Hakanlarımızın, sultanlarımızın yeşil türbeleri, daha kanlı sakallarını bitirmeyen ihtiyarların hazin mezarları, daha perişan saçları çürümeyen genç kızlarımızın hacle-i idamları, ilk kelimesini söyleyemeyen sabilerin kızıl beşikleri..hepsi sana emanet..

Hâniya, şu yeşil dağın çiçekli sırtlarında..neslimizin in'ikâsât-ı cenk ve zaferini kaydeden ihtiyar yok mu, tarih..onu sinene bas ve çürütme..Sana emanet ediyoruz..İrkımın büyük, pek büyük bir bayram gününde sönmemiş ışığı ve hararetiyle onu senden isteyeceğiz.

Elveda Rumeli..renksiz ve sessiz akşamların garip gölgeleri sana inerken ıssız bir köşede belki bir ezan okunur..onu dinle, bizden onda haber var..

Hazin ve melûl gecelerde mavi bulutlar arasında titreyen kamere bak: onda bizi göreceksin...

Gülgün bayrağımızı özlersen olgun bir sonbahar akşamına söyle: ufuklarında kızaran şafakla, semasında beliren hilalden sana onu göstereceğin...

Güneşi bekleyen bir bahar seherinde..deredeki çalılıkta hasta bir bülbül, belki bir şeyler inler; sen de dinler ve ağlarsın: mersiyelerimiz pek mi yanık?...

Bahtım yıkık, kalbim kırık, ruhum ezik sana geldim..Gözümde yaş, ağlıyorum; beynimde ateş, yanıyorum; dudaklarımda figan, çırpınıyorum..Ver elini öpeyim, ayağına yüzümü süreyim, zavallı ninem!..

Üzerinde yaptığımız cenkleri, kazandığımız zaferleri; bayrağımızı şişiren rüzgârlarını, kılıcımızın pırıltısız işleyen ziyalarını, toplarımızın tarakalarını ezberleyen sükûtu bize helal et...

Ey camilerimizin kubbelerini yıldızlayan güneş..onlara salîb dikildi sen karar artık..

Ey karşiki dağlarda açan kamer, Rumeli'den hilalini kovuyorlar; çekil oradan..

Ey mavi deniz, terânelerin sussun: dimağımıza matem akıyor..

Ey dere kenarlarının yangın söğütlerine, yeşil kırların nazlı çiçeklerine musikiler söyleyen rüzgar..Esmeye, dur; bizi dinle:

Minarelerde son ezan akisleri, camilerde son hutbe zemzemeleri..Diri kalan sabilerimiz, saklı duran kızlarımız, harp ve felaketten yıpranan bayrağımızla bir göçüyoruz.¹⁸⁵

¹⁸⁵ Cevdet Fahri, "Veda", **İctihad**, IV/60 (4 Nisan 1329), s. 1322-1323.

Türklerin Balkanlar'dan göçüşünün ve *imperial vatan* fikrinden vazgeçişinin en açık biçimiyle ifade edildiği bu yazıyı aynı zamanlarda verilen bir dizi konferans ışığında değerlendirmek mümkündür. Balkanların yitilmesiyle vatanı yeniden tanımlama gereği duyan Osmanlı aydınları, onun gerçekte neresi olduğunu sorgulamaya başlamışlardır. Satı Bey, 1913 yılında İstanbul Üniversitesi'nde vatan kavramını işleyen bir dizi konferanslarda, Rumeli'nin ve Edirne şehrinin kaybı nedeniyle yaşanan kargaşa esnasında, Osmanlı vatanının neresi olduğunu tartışmıştır. Ona göre vatan, "Osmanlı bayrağının gölgesi ve Osmanlı Devleti'nin idaresin altında bulunan, Osmanlı tarihinin şanlı ve neketli fasıllarına sahne-i tecelli olan yerler"dir.¹⁸⁶ Sayı Beyin konferansları *Vatan İçin Beş Konferans* adıyla bir kitap hâlinde yayımlanmıştır. Konferanslar şu başlıkları içermektedir:

1. Vatanın fikri
2. Terbiye-i vataniyye
3. Vezâ'if-i vataniyye
4. Müdafaa-i Milliyye
5. Prusya'nın intibâhı ve Fichte'nin nutukları.

Söz konusu konferanslarda Satı Bey, son zamanlarda yaşanan felaketlerin Osmanlılarda vatan sevgisinin ne kadar zayıf olduğunu kanıtladığından yakınmaktadır. Ona göre, her Osmanlı'ya düşen en önemli görev, "evvela kendi zihninde ve kalbinde mevcut olan vatan fikrine ve vatan muhabbetine vuzuh ve kuvvet vermek, sonra da vatandaşlarına kuvvetli ve vâzih bir vatan muhabbeti telkin etmeye çalışmaktır."¹⁸⁷ Vatanı sevmek ve anlamak için yaşanan felaketlerden daha uygun bir zaman yoktur. Osmanlı Devleti'nin öncelikli vazifesi, sahip olduğu ideolojik aygıtları kullanarak halk arasında vatan fikrini güçlendirmek olmalıdır. Alman, Fransız, İsviçre, Japonya gibi muhtelif yerlerdeki vatan ülkülerini ve vatanperverlikleri sıralayan Satı Bey, İmparatorluğun geniş topraklarında yayılmış çok sayıdaki etnik ve dilsel grupları göz önünde bulundurarak Avrupa'yı taklitle oluşturulacak dil ve etnisiteye dayalı bir Osmanlı vatanı inşâ etme çabalarını eleştirir. Osmanlı vatanperverliğini inkar eden Türk, Arap ve Ermeni ulusçulukları da onun hedef tahtasındadır. Bu nedenle özgün bir vatan anlayışı geliştirmek gerekmektedir.

"Vatan'ın mutlak bir manası, vatanperverliğin sabit bir şekli yoktur. Mademki bu manada, bu şekilde memlekette memlekete, zamandan zamana değişmektedir, şu halde demek olur ki bizim için bu hususta etraflı bir tetkik yapmadan herhangi bir memleketi nümüne-i imtisâl ittihaz etmek caiz değildir. Biz, yalnız bir memlekette vatana ne mana verildiğine bakarak hemen bilâte'emmül o manayı kabul etmeye çalışırsak ve o manaya göre bir vatanperverlik vücuda getirmeye çalışırsak pek yanlış ve belki de vatan için pek tehlikeli bir yol tutmuş oluruz. Böyle bir hataya düşmemek, böyle bir tehlikeye maruz olmamak için etraflıca düşünmeliyiz. Evvela vatanperverlik fikir ve hissinin ne gibi unsurlardan teşekkül edebildiğini, bu unsurlardan her birinin ne dereceye kadar zaruri olduğunu etraflıyla tetkik etmeli, bizim hâlimize bu fikir ve hissin

¹⁸⁶ Satı Bey, *Vatan İçin Beş Konferans*, İstanbul: Kader Matbaası, 1329, s. 24.

¹⁸⁷ Satı Bey, *a.g.e.*, s. 3.

ne gibi anâsırdan teşekkül etmesi lâzım geldiğini, ondan sonra tayin etmeliyiz.”¹⁸⁸

İnsanları birbirine bağlayan pek çok bağ vardır. Kan birliği, dil birliği, din birliği, devlette vahdet gibi... Ancak bütün bunlar görecelidir. Satı Bey, Osmanlı devleti ve ortak tarih temelinde kurulacak bir *imperial vatan* önerisindedir. Osmanlı vatanseverliğinin gelişmesi için ulusal hüviyet niteliğinde sıraladığı bayrak, ulusal marş gibi sembollerin, vatanın coğrafyası ve tarihinin öğrenilmesi ve benimsenmesinin gerekliliğini vurgulamıştır. Vatani sevmek için onu tanımak lazımdır. Bunun da yolu duyguya, hayale dayalı tarih ve coğrafyadan geçmektedir. Satı Bey, Renan'ın ulusların hatırlama ve unutmaya yoluyla ortaya çıktıkları savından yola çıkarak anıtların, müzelerin yapılması, tarihsel günlerin ve yıldönümlerinin icat edilmesi gerektiğini savunur.¹⁸⁹ Bu manada söz konusu semboller toplum üzerinde yaratacağı ulusal bilinç ışığında değerlendirilmiş ve pratik faydaları açısından ele alınmıştır. Satı Beyin konferanslarında dikkat çeken husus, yaratılacak Osmanlı vatanının ne olacağına ilişkin karmaşıklığıdır. Irk kavramını bütünüyle reddeden Satı Bey, zaman zaman dini, ortak irade veya tarihi farklı bağlamlarda temel kıstas kabul eder. Etnisite ve dile dayalı Alman menşe'li ulusçuluğu eleştirmesine karşılık vatan bilinci ve sevgisinin gelişmesinde izlediği yöntem onunla aynıdır. Sivil ulusçuluğa ilişkin unsurlar yanında söz konusu konferanslarda militarist ulusçuluğun izleri de dikkat çekmektedir. Satı Bey, vatan bilincinin oluşması için eğitimde vatandaşlık derslerinin ihdas edilmesi gerektiğini savunur. Bunun yanında beden eğitimi, genç dernekleri, askerliğin kutsanması gibi ileri sürdüğü hususları Alman ulusçuluğundan devşirmiştir. Kaybedilmiş topraklar sırasında gelişmiş bu tür bir vatan anlayışı İttihat ve Terakki'nin Osmanlılık fikrinden Türkçülük fikrine dönüşü sırasında şekillenmiştir. Sivil ve militarist ulusçuluklar arasında kalmışlık, vatan tanımına ilişkin muamma, 20. yüzyılda ulusçuluk sorununa çözüm arayan çok uluslu imparatorlukların ortak özelliğidir. Vatan sadakat ve vatanperverlik fikrini geliştirme çabalarına Habsburg İmparatorluğu'nda da rastlanmaktadır. 1848'deki ulusal ayaklanmalara tepki gösteren Habsburg İmparatorluğu eğitim bakanı müsteşarı Josef Alexander Helbert de Satı Bey'e benzer düşünceler ileri sürmüştür. O da, ulusal ayaklanmaların üstesinden gelmek için vatan tarihini öğrenmek ve imperial vatanperverlik duygularını geliştirmek gerektiğini iddia etmiştir.¹⁹⁰ Her iki imperial vatanperverlik fikri de imparatorluk halkları arasında geniş çaplı destek bulmamıştır. Osmanlı ve Habsburg imparatorlukları, kalıcı vatanperverlikler inşa edememiş ve bu nedenle toprak bütünlüklerini sürdürmemişlerdir.

Satı Bey'in imperial vatan fikrini benimsemesinin ve geliştirmek istemesinin temel nedeni, İttihat ve Terakki'nin pragmatik nedenlerden dolayı ideoloji olarak Osmanlıcılığı benimsemiş olmasıdır. İttihat ve Terakki, 1908 yılında iktidara geldiğinde imparatorluk, Libya'dan Yemen'e, Basra'dan Kosova'ya uzanmaktadır. 1906-1907'de gerçekleşen nüfus sayımına göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda 15. 508. 753 Müslüman, 2. 823. 063 Yunan, 1. 031. 668 Ermeni, 761. 530 Bulgar ve 253. 425 Yahudi yaşamaktadır. Böylesine karmaşık, çok

¹⁸⁸ Satı Bey, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁸⁹ Satı Bey, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁹⁰ Behlül Özkan, *From the Abode of Islam to the Turkish Vatan: The Making of a National Homeland in Turkey*, New Haven: Yale University Press, 2012, s. 57.

etnili ve çok dinli bir yapıda İttihatçıların Türk olmayan gruplara karşı ulusçu politikalar ve bir Türkleştirme kampanyası uygulaması, onun için siyasal intihar olacaktır. Oluşumun öncelikli hedefi kendini entelektüel bir cemiyetten diğer partilerle rekabet edebilecek siyasal bir örgüte dönüştürmek olmuş; çeşitli etnik ve dinsel gruplar arasında dengeyi sürdürmek ve imparatorluğun toprak bütünlüğünü korumak için çareler aramıştır. İttihat ve Terakki Partisi, Osmanlıcılığı yalnızca bir retorik olarak değil aynı zamanda idealist bir biçimde de benimsemiştir. İdealist bakış açısına göre, çok etnili bir imparatorlukta ayrılıkçı eğilimleri engellemek için pantürkizm ve panislamizme karşı geçerli bir alternatif olarak görülen ortak vatan, tarih ve dile dayalı bir Osmanlı vatanperverliği gereklidir. Bu politikanın en iyi örneği Osmanlı ordusunun misyon değişikliğinde görmek mümkündür. Dinsel içerikli gaza geleceğini yerini seküler nitelikte vatanperverliğe ve vatan savunmasına bırakmıştır.¹⁹¹

Ancak İttihat ve Terakki'nin iktidara gelişinden kısa bir süre sonra, 1911-1912'de gerçekleşen Trablusgarp savaşıyla imparatorluk, Afrika'daki son bölgesi Libya'yı kaybetmiştir. Balkan savaşlarında imparatorluğun Avrupa'daki toprakları Balkan devletleri tarafından istila edilmiştir. Edirne dışında, Avrupa'daki topraklarının hemen hepsi elinden çıkmış; Balkanların dramatik kaybı, imparatorluk söyleminin bozulmasına yol açmıştır. Söylem teorisi bağlamında bozulma, epistemolojik bir dönüşüme yol açmış; simgelerin, sembollerin meşruluğu ve Osmanlılık fikri tartışılmaya başlanmıştır. Bu kaotik ortamda Türk ulusçuluğu egemen söylem olarak ortaya çıkmış; imperial vatandan ulusal vatana doğru bir dönüşüm yaşanmıştır. Savaş ve toprak kaybının yarattığı *katastrofik* ortamda ontolojik özgüvenin yitilmesi sonucu vatanın yeniden tanımlanması ihtiyacı doğmuştur.

Vatana ilişkin tartışmaların ağırlıklı olarak Türkçülük fikrinde yankı bulduğu görülmektedir. Türkçülere göre Türklerin sahip olduğu ulusal, dinsel ve fiili nitelikte üç tür vatan vardır. Ulusal vatan Türkçe konuşan Müslümanların oturduğu, hudutlarını etnografyanın çizdiği Turan'dır. Dinsel vatan, başka uluslardan Müslümanların oturduğu coğrafya ile Turan'ın toplamını ifade eder. Fiilî vatan ise Osmanlı egemenliğindeki topraklara verilen addır. Her üç vatanın da payitahtı Türk hakanlığının, İslâm halifeliğinin ve Osmanlı padişahlığının merkezi olan İstanbul'dur. Türkçüler öncelikle fiilî vatanda egemenliklerini tesis edecek; ulusal ve dinsel vatanlarını esaretten kurtaracaklardır.¹⁹² Bütün bu çabaları Türklük mefkûresi diye özetlemek mümkündür. Ancak siyasal, toplumsal ve uluslararası gelişmeler, sürekli toprak kaybeden Türkleri bu hadiseler karşısında mevzilenmek ve vatani tanımlamak zorunda bırakmıştır. Yaşanan süreçte, Türklük ve coğrafya ile şekillenen ulusal kimlik kavramı her defasında nicelik ve niteliğini değiştirmiştir.

a. Ontolojik Güvensizlik ve Yeni Vatan Arayışları: Manevî Yurt

Osmanlı İmparatorluğunun 19. yüzyıldan 20. yüzyıla taşıdığı modernleşme çabaları, yeni bir toplumsal ve siyasal yapı yaratırken, buna eşlik eden savaşlar ve toprak kaybı da yeni toplumsal kimliğin oluşumunda etkili olmuştur. Peş peşe alınan mağlubiyetler ve top-

¹⁹¹ Behlül Özkan, *a.g.e.*, s. 53-54.

¹⁹² Ömer Seyfettin, "Mektep Çocuklarında Türklük Mefkûresi", *Bütün Eserleri: Makaleler 1* (haz. Hülya Argunşah), İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001, s. 360-361.

rak kayıpları İmparatorluğun etnik ve dinsel bileşenini yoğun biçimde değiştirmiş bunun yanında ontolojik bir özgüven kaybını da beraberinde getirmiştir. 93 Harbi, Trablusgarp ve Balkan Savaşları, nihayet I. Dünya Savaşı, imparatorluğun çözümlenmesinde önemli süreçler olmasının ötesinde imperial hudutların değişmesine paralel olarak vatan kavramında da bir muğlaklığa yol açmıştır. Nitekim uluslaşma ve ulusal kimlik inşâsının önemli sacayaklarından birini oluşturan vatanın, ulusal sınırlarla örtüşmesi gerektiği fikri Millî Mücadele ile birlikte yerleşmiştir. Türk ulusal kimliği açısından Misak-ı Millî'ye kadar bu süreç temel sorunlardan birini oluşturmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda halk, yaşanan felaketler dolayısıyla bir imparatorluğa mensup olma özgüvenini yitirmiştir. Oysa coğrafyayı uluslaştırmak amacındaki ulusçu ideolojiler, mekânsal ve zihinsel sınırları birleştirmek ve bölmek suretiyle mensubiyet şuuruna dayalı fiziksel sınırlar yaratmakta imperial vatanperverlikten çok daha güçlüdür. "Ulus-devlet paradigması, devletin gücünün meşruluğu için coğrafya üzerinde kurulacak kontrole büyük önem atfeder. Oysa imparatorluk siyasal yapısı, mensuplarını hiyerarşik bir biçimde düzenlendiği heterojen ünitelere dayanır. Ulus, bu hiyerarşik düzeni kaldırarak homojen bir birlik oluşturan insanlara ait popüler egemenlikle konusunda ısrarcıdır. Ulusçuluk kimliğe dayalı coğrafyalar inşa ederek, mensupları için ontolojik bir güven sağlar."¹⁹³ Ufuklarının değişmesi ile birlikte Osmanlı ontolojik bir güvensizliğe ve anlamını yitirmiş bir mekâna/mekânsızlığa mahkûm olmuştur. Tek kurtuluş çaresi ona özgüvenini yeniden temin edecek, ayaklarını yere sağlam basmasını sağlayacak mekânı yeniden tanımlamaktır.

Yeni vatan arayışlarına ilişkin en özgün fikirlerden biri hiç kuşkusuz Mehmet Ali Tevfik'in iler sürdüğü "manevi yurt"tur. Türklerin tek kurtuluş çaresi manevi yurt yaratmak yahut icat etmektir. Ona göre maddî ve manevî olmak üzere iki tür vatan vardır. Maddî vatan, bilinen bir şeye ilgi ile müphem olan şey karşısında hissedilen endişenin karşılığında başka bir şey değildir. Küçük yaştan itibaren insan, gözleriyle tanıdığı ve bellediği ufukları sever. Bu sevgi, ufuklar değiştiğinde bireyi kuşatan ıstırap ile kuvvetlenir. Ancak ulaşımın ve ticaretin gelişmesi, dünyanın her yerinde yabancıların istirahatini sağlayacak kurumlar insanların maddî vatan hakkında besledikleri aşka hanel getirmiş; "insanın rahat ettiği yer vattandır" fikrinin yerleşmesine neden olmuştur.¹⁹⁴

Tevfik Beyeye göre manevî vatan, maddî vatandan farklıdır. Doğduğu toprakları yani maddî vatanı siyasal, ekonomik vb. gibi bir nedenden dolayı sevmeyenlere bile vatanperverlik duygusunu veren manevî vatan fikridir. Manevî vatan, bugün yaşayanların daha önce yaşamışlara ruhen bağlı olmasının ifadesidir. Manevî vatanın asıl unsuru mezarlıklardır. Vatan hakkındaki fikirlere hatıra ve aneler karışır karışmaz o maddî olmaktan çıkarak manevîleşir. Vatanperverlik de şimdi yaşayanların daha önce yaşamışlara ruhen bağlı olmasıdır. Bu bağlılığı sağlayan üç etken vardır: aynı kandan olmak duygusu, belirli bir tarzda ve belirli fikirler ve hisler dairesinde büyütülmüş olmak fikri ve bir de minnet hissi.¹⁹⁵ Mehmet Ali Tevfik'in ileri sürdüğü argümanlar, günümüz ulusçu söyleminde karşılığını *kültürel akıl*

¹⁹³ Behlül Özkan, *a.g.e.*, s. 57-58.

¹⁹⁴ Mehmed Ali Tevfik, "Yeni Hayat: Manevî Yurt", *Genç Kalemler*, Nu: 20 (27 Nisan 1328), s. 178-179.

¹⁹⁵ Mehmed Ali Tevfik, *a.g.m.*, s. 179.

ile bulmaktadır. İnsanın toplumsal vasıtalarla tevarüs ettiği maddî ve manevî unsurlar, zaman-mekân uzamının karşılığı olarak bir ulusun dünyasını ifade eden kültürel akılda karşılık bulmaktadır. Dolayısıyla ulus ve vatan, ancak kültürel akıl adı verilen kavramla anlam kazanmaktadır.¹⁹⁶ Nitekim Tefvik Bey, bir ulusun varlık direği olan vatanperverliğin de kültürel akılla anlam kazanan manevî vatana bağlılıktan ibaret olduğunu ileri sürmektedir. Bu nedenle yaşamak isteyen her ulus, kültürel aklı yansıtan bir manevî yurt yaratmalıdır.

Manevî vatan yaratmada kullanılacak pek çok araç içinde bilhassa din, dil, tarih, ulusal yazın ve ulusal gelenekler önemli bir role sahiptir. Onu yaratmak için tarihin “mefâhir silsilesi” olarak öğretilmesi, vatan için canını feda edenlerin tebcili, askerî erdemlerin övülmesi gerekli koşullar arasındadır. Türkler vatan yaratmak hususunda Avrupa uluslarına göre çok geç kalmışlardır. “Mazinin vâsi bir boşluğu, noksanı karşısında bulunmak onu doldurmaktan imtina için bir sebep değildir. Biz bu noksanı bertaraf edeceğiz. Bir Türk milleti, bir Türk vatani yapacağız! Bu vatanın yaratılması için Türk etnografisinin, coğrafyasının, tarihinin ve Türk mefâhîrinin bilinmesi gerekir. Böylece “her Türk bir ufak taş getirmek suretiyle bu vatan ve milliyet sarayının binasına yardım etmelidir.”¹⁹⁷

Mehmet Ali Tefvik’in vatan tanımı bu dönemde Türkçüler arasında revaçta olan, kültürel ve etnik içeriklere sahip Turan’ın aksine iradî bir ulusçuluğu yansıtmaktadır. Onun ulus tanımında, Alman *kulturation*’undan beslenen Turancılık yerine Renan’ın iradeye dayanan ulus tanımını esas aldığı görülmektedir. Makalesine epigraf olarak Renan’ın “mazide müşterek mefharetlere ve bugün müşterek bir iradeye malik olmak, beraberce büyük işler yapmış bulunmak ve yine bu yolda büyük işler yapmak arzusu beslemek” diye tanımladığı ulus tanımını koymuştur.¹⁹⁸ Bu nedenle Ziya Gökalp’in “efrâdını câmi, ağıârını mâni” mefkûrevî bir vatan diye tanımladığı Turan’ı, Türk vatanının sınırlarını daralttığı için eleştirmiştir: Gökalp’in “Türk vatani, Türklerin oturduğu, Türkçenin konuşulduğu bütün ülkelerdir” tanımını doğru bulmayan Tefvik Bey, “işte bu tarif ki benim bildiğim Türk yurdunu, Türk mâlikânesini küçültüyor ve bundan da feci olarak Türk vatanını her gün bir parça daha tahdit ve tenkis edecek bir mahiyeti haiz bulunuyor!... Büyük ve asil kardeşim, ben buna tahammül edemem. Türk kanının döküldüğü her toprak, Türk vatanının cüzüdür. Her damla kan orada bizim için bir hak tesis etmiştir ve o toprak bizim nazarımızda mukaddestir. İşte benim itikadım!”¹⁹⁹

Selanik’te yayınlanan *Yeni Felsefe Mecmuası*, 16 sayısında bir anket düzenleyerek Türk gençlerine yönelttiği sorularda “Vatanınızı seviyor musunuz? Seviyorsanız niçin? Sevmiyorsanız niçin?” sorusuna da yer vermiş ve gelen cevapları Tefvik Beyle paylaşmıştır. Kırk iki okuyucudan beşi vatanını sevmediğini yazmış bunlardan üçü hiçbir sebep göstermemiştir. Tefvik Beyin özetle verdiği istatistiksel bilgi, Balkan Savaşları sırasında Türk gençlerinin vatandan ne anladığını göstermesi bakımından anlamlıdır. Buna göre söz konusu gençlerin

¹⁹⁶ Nadim Macit, **Türk Milliyetçiliği: Kültürel Akıl İçtihat ve Siyaset**, Ankara: Berikan Yayınevi, 2011, s. 115-117.

¹⁹⁷ Mehmed Ali Tefvik, **a.g.m.**, s. 186.

¹⁹⁸ Mehmed Ali Tefvik, **a.g.m.**, s. 178.

¹⁹⁹ Mehmet Ali Tefvik, **Turanlımın Defteri**, İstanbul: Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı, 1330, s. 38.

vatanlarını sevmelerinin nedenini sayısal verilerle Őu biçimde sıralamak mümkündür:

“Ezelî muhabbet (1), din ve ırkın bekası arzusu (2), menfaat (2), tevellüd edilen yere merbutiyet, çünkü ben insaniyete ancak bu Türk-Müslüman muhiti içinde hizmet edebilirim (1), hürriyet ve istiklâlîm ancak vatanla kaimdir (1), millî ve şahsî izzet-i nefis (3), çünkü ailemin ve benim yurdumuz ve meskenimizdir (1), çünkü vatanımın saadet-i hâlini isterin, bu da sevmekle olur (1), hiss-i tabî-i vicdanî (3), ecdadımın ve benim mevled ve medfenim vatandır (8), çünkü beni yetiştiren odur (11), çünkü benliğimi ihtar ediyor (1), vatan, millettaşlar ve onların içtimaiyat ve saadetlerinin bekası için sevilir (1), çünkü küfrân-ı nimeti kabul etmem (1), çünkü kalbimde vatanıma hiss-i Őükran var (1), çünkü güzeldir (1), rabita-i maddiyye ve maneviyye (1), ecdada ve Türklüğe merbutiyet (1), çünkü felaket içindedir (1), çünkü küçük vatanım büyük vatan içindedir (1), ırkî ve manevî karabet (1), mefâhir-i tarihiyyeye merbutiyet (3).”²⁰⁰

Verilen cevaplardan Türk gençlerinin vatan kavramına bigâne kaldıklarına hükmeden Tevfik Bey, beklediği cevabı ancak üç kişide (mefâhir-i tarihiyye) bulabilmiş ve buna göre gençlerin ancak %7’sinin vatan fikriyle meşbu olduğuna kanaat getirmiştir. Bu da Türkiye’de manevî yurt mefkûresini benimseyenlerin büyük bir kitle arasında yok olmasına neden olacak kadar azdır. Gerçekte verdiği istatistikî bilgilerde Türk ulusçuluğu ve vatan konusunda kamuoyunda *kulturnation* eksenli bir tanımın ağır bastığı anlaşılmaktadır. Bu durum karşısında önerisi “Tagaddi için nasıl gıdaya ihtiyaç varsa vatanperver olmak için de vatana ihtiyaç vardır. Mademki bize vatan olmadığı bu mukaddes vatanın taammüm ettiği bir hakikattir. Bir vatan icat edelim” şeklindedir. Bir ülkede vatanın varlığı oranca az aydın bir sınıfın değil ancak çoğunluğun vatana karşı besleyeceği samimi hislerle ortaya çıkar. Anket memleketin çoğunluğu için bir vatanın olmadığını ortaya koymuştur.²⁰¹ Bereket versin ki, Türkiye için en felaketli yıllar sayılabilecek Balkan Savaşları vatanperverlik konuları için en uygun zamanı doğurmuştur. Memlekete karşı kayıtsız olanları uyandıran savaş, yeni bir yurt yaratma imkânına da zemin hazırlamıştır. Tevfik Bey bir yıl önce Selanik’teki konferansında verdiği sözleri yeniden tekrarlar:

“Vatan, maddî toprak değil, manevî bir mefhumdur ve mefâhir-i tarihiyyeye merbutiyetten ibarettir. Milletimizin ekseriyet-i azîmesi için vatan yoktur ve heyet-i umûmiyyesi itibariyle gençlik de vatansızlıkta kitle ile müşterektir. Gençliği vatanperver yapmak için evvela bir vatan hazırlamalı. Vatan yapmak için mefâhir-i tarihiyyeyi bütün şaşaasıyla meydana çıkarmak, sonra onları bu türab-ı nisyan altından çıkarılan bedî heykelleri vâzi aydınlık meşherlerde, kitaplarda teşhir etmek kâfidir.”²⁰²

Mehmet Ali Tevfik Beyin vatan tanımı dikkatle incelendiğinde onun “alalım düşmandan eski yerleri” tarzında intikamcı bir yaklaşımı benimsediğini ileri sürmek mümkündür.

²⁰⁰ Mehmed Ali Tevfik, “İctima ve Siyaset: Yine Manevî Yurt”, **Türk Yurdu**, II-1/25 (18 Teşri-nievvel 1328), s. 8

²⁰¹ Mehmed Ali Tevfik, **a.g.m.**, s. 9.

²⁰² Mehmed Ali Tevfik, **a.g.m.**, s. 11.

Oysa 1913-1914 yıllarının siyasal ve toplumsal koşulları bunun için elverişli değildir. Balkan Savaşları ile birlikte Osmanlı Avrupa-i Osmanî'deki topraklarının büyük bir kısmını kaybetmiştir ve üstelik bunu geri alacak güce de sahip değildir. Türk ulusçuluğunun önünde iki seçenek vardır. İlk seçenek, elde kalan topraklarla yetinerek Anadolu ve Arap topraklarını içeren yeni bir vatan ve kimlik tesis etmektir. Sait Halim Paşa'nın "Müslümanın vatanı, şeriatın hâkim olduğu yerdir"²⁰³ diye formüleştirdiği bu yeni vatan, Arnavut ve Arap ulusçuluklarının baş göstermesiyle anlamını yitirmiştir. Diğer seçenek ise Rusya'nın egemenliğindeki Türklerin yaşadığı coğrafya ile Anadolu'yu birleştiren büyük bir Türk imparatorluğunun tesisidir. Gerçekte her iki seçenek de Balkanlardaki toprakların kaybı neticesinde ortaya çıkmış; Tevfik Beyin temsil ettiği intikamcı yaklaşıma oranla soruna daha gerçekçi açılardan yaklaşmışlardır. İlk imperial vatandan arta kalan topraklarda savunmacı bir ulusçuluğu ikincisi ise tüm Türkleri birleştirmeye yönelik romantik ve irredantist ulusçuluğu ifade etmektedir.²⁰⁴

Mehmet Ali Tevfik'in yaşanan mekân ile muhayyel mekân arasındaki karmaşıklığı ifade eden bu yaklaşımı, Almanların *verlorene heimat* diye adlandırdıkları "yitik vatan"nın ulusçu bellekte yarattığı travmayı yansıtmaktadır. Imperial vatanın yitirilmesi ve asırlarca Türklerle bir arada yaşayan müslim, gayrimüslim unsurların ulusçuluk hareketleriyle imparatorluktan kopmalarıyla yalnızlaşan Türkler, Türklük ve Türk vatanı gibi kavramlar etrafında kümelenmeye başlamışlardır. Tevfik Bey, Türklük kavramını yalnızlık ve terk edilmişlik hissiyle ilişkilendirir: "Türklük, evvela diğer Müslüman anâsırın kendilerine has bir hayat yaşamaya başlamaları üzerine kalbimizi istilâ eden yalnızlık hissinin, terk edilmiş olmak hicrânının neticesidir."²⁰⁵ 19. ve 20. yüzyıllarda meydana gelen ayrılıkçı ulusçuluk hareketleri neticesi yalnız kalan Türkler, kimliklerinin ne ve vatanlarının neresi olduğunu sorgulamaya başlamışlardır. Nitekim Balkanların yitirilmesiyle yitik vatan, ulusal belleğin gerisine atılmış; yeni bir Türk tarihi ve coğrafyası kurgulanarak edebiyatta Anadolu ve Asya'ya dönüş metaforu daha fazla işlenir olmuştur. Dilin ve kimi zaman dinin kıstas olarak alındığı bu yeni söylem, Anadolu Türklüğü ile Orta Asya Türklüğü arasında bir bağ tesis etmek istemiştir.²⁰⁶ Bu açıdan değerlendirildiğinde Turan'ın, imperial vatanın yitirilmesinin yarattığı travma karşısında Batı'daki "pan" hareketlerden devşirilen, ulusal kimlik yaratmak ve Türklük bilinci oluşturmak amacıyla üretilmiş ideolojik bir araç olduğunu ileri sürmek mümkündür. Denilebilir ki, felaketle neticelenen Balkan Savaşları ile Osmanlılık fikri geçerliliğini yitirirken bu süreçte gelişen Türkçülük fikri, "Turan" adlı muhayyel vatanla kitleleri seferber etmeye ve bir etnik bilinçlenme yaratmaya çalışmıştır.

b. Gideyim Arayayım Turan Nerede?

Imperial vatandan ulusal vatana geçiş sürecinde, Turan fikri önemli bir yere sahiptir. Çok etnili ve dinli bir halita görünümü arz eden Osmanlı vatanı, etnik ve dinsel çağrışımlardan ziyade Osmanlılık ve hanedan etrafında yaratılmak istenen, sadakate dayalı kozmopolit

²⁰³ "Müslümanın Vatanı Şeriatın Hâkim Olduğu Yerdir", **Sebilürreşâd**, XIII/331 (5 Mart 1331).

²⁰⁴ Erol Köroğlu, **a.g.e.**, s. 150-151.

²⁰⁵ Mehmet Ali Tevfik, **Turanlı'nın Defteri**, s. 38.

²⁰⁶ Sezgi Durgun, **Memalik-i Şahane'den Vatan'a**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 93.

bir vatani ifade etmektedir. Oysa Balkan Savaşları öncesinde Osmanlı kamuoyunda duyulan ve savaş sırasında yaygınlık kazanan Turan etnik, dilsel ve yer yer dinsel bir çağrışıma sahiptir. Dönemin ulusçu söyleminin en önemli araçlarından olan “Turan ülküsü”, Balkan Savaşlarının yarattığı kayıplar ile derinleşen travma karşısında sosyal psikolojik ve telafi edici bir rol oynamıştır. Ancak oldukça müphem olan ve dönemin aydınları tarafından farklı biçimlerde algılanan bu kavramın ifade ettiği ülkenin sınırları belli değilse de ulusçu düşüncedeki genel algılama biçimini “dünyadaki tüm Türkleri kapsayan” hayalî bir vatan olarak tanımlamak mümkündür.²⁰⁷

Gerçekte Turan fikri, 19. yüzyılın sonlarında Macaristan’da ortaya çıkmıştır. Söz konusu dönemde Avrupa’da yeni güç dengelerinin oluşması sırasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu güç kaybetmiş, yükselen Pangermanizm ve Panslavizm tehditleriyle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu süreçte kendilerine siyasal ve toplumsal destek arayan Macar ulusçuları, biraz da Hıristiyan Batı dünyasına karşı güvensizliklerinden dolayı yönlerini Doğu’ya dönmüşlerdir. Macaristan’ın Birinci Dünya Savaşı ile topraklarının üçte ikisini Batılı devletlerin onayıyla komşu devletlere kaptırması, başlangıçta düşünsel bir hareket olan Turancılığın siyasallaşmasına yol açmıştır. Macaristan’da 1910 yılında kurulan Turan Cemiyeti, çok geçmeden Osmanlı ve bilhassa Rusya’dan gelen Türk aydınları arasında da revaç bulmuş; 1913’te kurulan Türk Ocakları, Turancılık fikrini benimsemiştir.²⁰⁸

Türkler arasında Turancılık fikrinin revaç bulmasına etki eden nedenler arasında da var oluş kaygısı bulunmaktadır. Gerek Osmanlı aydınları, gerek Rusya’dan gelen Türkçü aydınları Turancılığa sevk eden başlıca etken *Russophobia*’dır. Orta Asya’yı sömürgeleştiren Rusların bölgeye yönelik Ruslaştırma politikaları, Rusya’dan gelen Türk aydınlar arasında bir beka kaygısı yarattığı gibi, Osmanlı aydınları da benzer bir kaygı ile karşılaşmışlardır. 19. yüzyıldan itibaren devletin bekası konusunda en önemli sorunlardan birini Avrupa’nın denge politikasını terk edişi oluşturmuştur. Alman birliğinin kurulması ile İngiltere, Osmanlı’nın toprak bütünlüğünü koruma fikrinden vazgeçmiştir. Bu gelişme Panslavizm ülküsüyle Osmanlı İmparatorluğunu parçalamayı hedefleyen Rusları rahatlatmıştır.²⁰⁹ 9 Haziran 1908’de İngiliz Kralı VII. Edward ile Çar II. Nikola arasında gerçekleşen, tarihte Reval Görüşmeleri olarak bilinen toplantıda, Osmanlı ve Boğazlar sorunu da ele alınmış ve bu gelişme kamuoyunda devletin bekasına yönelik bir tehdit olarak algılanmıştır.²¹⁰ Kimlikleşme sürecinde bu dış tehdit, kültürel ve siyasal birliğin yeniden inşasında güdüleyici bir unsur olmuştur. Osmanlı Devleti’nin ve Türklüğün maruz kaldığı tehditler Türkçüleri, *taarruzî* olarak nitelendirdikleri Turan adlı bir ulusal ülkü (millî mefkûre) yaratmaya sevk etmiştir. Bu açıdan İttihat ve Terakkî’nin “henüz mütevazı bir yazıhane sahibi” bile olmadığı dönemde Pantürkizm’e ilgi duymaları anlamlıdır. 1906 yılında Bahaeddin Şakir ve Doktor Nâzım imzalı bir mektupta mukaddes bir ülkü diye bahsedilen Türk birliğinin sağlanması için kültür ve dil

²⁰⁷ Erol Köroğlu, s. 139.

²⁰⁸ Tarık Demirkan, **Macar Turancıları**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 26-27.

²⁰⁹ Nizam Önen, **İki Turan: Macaristan ve Türkiye’de Turancılık**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 111-112.

²¹⁰ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 448-449.

birliğinin tesis edilmesi, Kafkasya'ya gönderilen mektuplarda okullarda ve basında İstanbul Türkçesinin kullanılması gerektiği vurgulanmaktadır.²¹¹ Bu husus, Rusya'daki ve Rusya'dan gelen Türklerin etkileri ile zayıf bir biçimde de olsa dile getirilen pantürkçülük fikrinin İttihatçılar tarafından yarı siyasal bir biçimde tartışıldığını ve kutsiyet atfedilen bu fikrin entelektüel/stratejik bir *think thank*'den öteye geçmediğini göstermektedir.

Türkler arasında Turancılık fikrini benimseyen ilk kişi Hüseyinzâde Ali'dir. 1892 yılında henüz Tıbbiye öğrencisi iken kaleme aldığı ve 1904 yılında yayımlanmak üzere *Türk* gazetesine gönderdiği şiirinde yer alan

*Sizlersiniz, ey kavm-i Macar bizlere ihvan
Ecdâdımızın müştereken menşei Turan...
Bir dindeyiz biz, hepimiz hak-perestân
Mümkün mü ayursun bizi İncil ile Kur'ân?
Cengizleri titretti şu âfâkî ser-â-ser,
Timurları hükmetti şehen-şâhlara yek-ser,
Fâtiplerine geçti bütün kışver-i Kayser...*

ifadeleri Türkler arasında Turancılığın dile getirildiği ilk yazınsal metindir. Ancak yazarın daha sonraki dizelerini hatırlayamadığı şiir, Türk gazetesinde neşredilmemiştir. Pantürkizm'in manifestosu olarak kabul edilen "Üç Tarz-ı Siyaset"e sütunları arasında yer veren *Türk* gazetesinin söz konusu şiiri yayınlamamasının geçerli bir nedeni var gibidir. Nitekim Yusuf Akçura, "Bu manzumeye göre Hüseyinzâde, yalnız Pantürkizm'e taraftar değil daha geniş olan Panturanizm taraftarı olmak lâzım gelir" sözleriyle bu nedeni açıklar gibidir.²¹² Gerçekte Türk ulusçuları, Macarların Ural-Altay ve Fin-Macar halklarının birliği olarak gördüğü Turancılık fikrine çoğunlukla sıcak bakmamışlar; onu, dilleri ve dinleri bir Türk ittihadı biçiminde değerlendirmişlerdir. Bu nedenle Türk Turancılığını siyasal ve kültürel açıdan Türklerin birliğini amaçlayan bütün Türklük (Pantürkizm) olarak nitelendirmek gerekir.²¹³

Osmanlı aydınları ile Rusya'dan gelen Türkçülerin Turan algılarında kimi farklılıklar bulunmaktadır. Temel farkın din ve ırk bağlamında olduğunu ileri sürmek mümkündür. Irka dayalı tarihsel referanslar ve Tatar kimliği, Osmanlı aydınları için sorunlu konulardır. Osmanlı aydınları Cengiz, Timur gibi toplumsal hafızada derin yaralar açan isimlere sıcak bakmamakta ve Oğuz Han'ı ön plana çıkarmaktadır. Buna karşılık Rusya'dan gelen aydınların Turan referansı Cengiz Han'a dayanmaktadır. Yusuf Akçura, 1912 yılında gerçekleştirdiği bir konferansta Tatarların Türklüğün dışında bırakılmasına şiddetle karşı çıkmıştır. Parçalanmış Türk imparatorluğunu yeniden diriltten Cengiz Han'ın annesine nispetle Türklere Tatar denildiğini ileri süren Akçura, onun ordusunda yer alan unsurların tamamen Türkleştiğini iddia etmiştir. Ona göre Tatar, aslında bilimsel, tarihsel değil, askerlikle ilgili bir terim-

²¹¹ Ahmed Bedevi Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki**, İstanbul: Tan Matbaası, 1948, s. 207-211.

²¹² Yusuf Akçura, **Türk Yılı 1928**(haz. Arslan Tekin-A. Zeki İzgöer), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009, s. 434-435.

²¹³ Nizam Önen, **a.g.e.**, s. 114.

dir. Kafkasya’da yaşayanlar dışında Rusya Müslümanlarının hepsi Türk-Tatar neslindedir. Akçura’nın Pantürkizm’i de ırka müstenit bir Türk-Tatar birliğidir. Ömer Seyfettin’in 1330 tarihinde yayınlanan *Yarınki Turan Devleti* başlıklı risalesinin kapağındaki “Bir devletin tabîî hudutları dağlar ve ırmaklar değildir, isnat ettiği milliyetin lisanî ve dinî sınırlarıdır” ifadesi bu açıdan anlamlıdır. Osmanlı aydınlarının Türklük ve Turancılık anlayışında ırka dayalı anlayış yoktur. Türklük mefkûresini “Asya’da birbirine bitişik olarak yayılmış olan Türk illerini Osmanlı bayrağının gölgesinde toplayarak büyük ve kuvvetli bir ilhanlık teşkil etmek” biçiminde tanımlayan Ömer Seyfettin, ırk kavramına dayalı ulusçuluğu eleştirir. Ona göre Türk derken ırk ve kan cihetlerini derin derin araştırmamak gerekir. Bir ferдин Türk olması için Türkçe konuşması, Müslüman olması, Türk terbiye ve örfünün içinde yaşaması kâfidir.”²¹⁴ Gökalp de Tatarları ne Türk ne de Moğol kabul eder. Üstelik ırk kavramının zoolojiye ait bir terim olduğunu ileri sürer. Etnik temelde bir ulusçuluk da onun reddettiği kavramlar arasındadır. Gökalp’e göre ulus, dince, ahlâkça ve güzellik bakımından müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış bireylerden oluşan bir topluluktur. Türk köylüsü bunu “dili dilime uyan, dini dinime uyan” biçiminde tarif etmektedir.²¹⁵ Rusya’dan gelen Türkçü aydınlarla Osmanlı aydınlarının ulusa yükledikleri anlam dünyasının farklılığı, pantürkçü/Turancı fikirlerini ve toplum projelerini de etkilemiştir.

Osmanlı İmparatorluğunda bütün Türklük fikrini siyasal zemine taşıyan ilk kişi Yusuf Akçura’dır. Rus sömürge ve yayılcılığı karşısında Rusya’daki Türkler arasında reaksiyoner bir tepki olarak ortaya çıkan Türk birliği fikrini, Osmanlı realpolitik’i açısından değerlendiren Akçura Osmanlılık, ittifak-ı İslâm düşüncelerinin imparatorluk koşulları için uygun olmadığını ve ırka dayalı Türk siyasal ulusu yaratmak gerektiğini ileri sürmüştür. Onun laik temeldeki bu yaklaşımı, din ve ulusçuluğu birlikte değerlendiren Rusya’daki Türkçüler için de yenidir. Akçura, ırka müstenit yeni siyasal kimliğe ve pantürkçülüğe, devletin dış politikasında işlevsel bir rol biçerek bunun en uygun strateji olduğunu iddia etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun sahip olduğu sınırların korunmasını önemsemeyen Akçura, ulusçuluğun bütün etnik gruplara yayılacağı gerçeğiyle buna engel olunamayacağına inanmıştır. Irka dayalı laik kimlik önerisi, Osmanlı sınırları içindeki ve dışındaki Türkleri birleştirecek yeni bir siyasi oluşumun habercisi olmuştur. Böylece o, gayrimüslimleri ve etnik açıdan Türk olmayan Müslümanları yeni siyasal oluşumun dışında bırakmış; İslâm mantığını aşan yeni bir paradigma önermiştir. Ancak onun ırk kavramında Batı’da ortaya çıkan fizyolojik ve saf kan anlayışlar yerine ortak kültürel ve etnik mirasın esas alındığını belirtmek gerekir.²¹⁶ Bu siyasal birliği sağlayacak ise en büyük ve uygar Türk topluluğu olan Osmanlı İmparatorluğu’dur. Akçura, Türk etnik birliğinin tesisıyla yeni sınırlar içinde kalacak müslim ve gayrimüslim unsurların bu sıkı bağ karşısında Türkleşeceklerine inanmış gibidir.²¹⁷ Bu nedenle onda Turan fikrinden ziyade Pantürkizm düşüncesi ağır basmakta, zaman zaman Türklerin

²¹⁴ Ömer Seyfettin, “Yarınki Turan Devleti”, **Bütün Eserleri: Makaleler 1** (haz. Hülya Argunşah), İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001, s. 325.

²¹⁵ Ziya Gökalp, **a.g.e.**, s. 20.

²¹⁶ Günay Göksu Özdoğan, **Turan’dan Bozkurt’a: Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)**, s. 70-71.

²¹⁷ Yusuf Akçura, “Üç Tarz-ı Siyaset 3”, **Türk**, Nu: 27 (22 Nisan 1320).

etnik birliğini anlatmak için Turanî terimini kullanmaktadır. Ancak söz konusu terim onun için yalnızca Ural-Altay ve Fin-Ugor kökenli dilleri konuşan halkların atayurdunu ifade etmektedir. Bu haliyle kavram hiçbir romantik ve metaforik anlam içermemektedir. Akçura'nın Turancılığı, "daha çok, Osmanlı Devleti'nin gücünü arttırmak üzere uygulanabilir bir siyasal strateji arayışı içinde olan siyaset tarihçisinin düşünsel ürünüydü ve neredeyse bir faydacının maliyet-fayda analizine dayanıyordu."²¹⁸ 1914 Şubat'ında *A Cél*'de yayımlanan bir makalesinde Akçura, Macar ve Türklerin kardeşliğini vurgulamış; her iki ulusu da Turanî halkların ulusal bilince erişmiş batıdaki ucları olarak tanımlamış ve bu nedenle diğer Turanî kavimlere karşı önemli yükümlülükleri olduğunu iddia etmiştir. Bu nedenle Macarlar ve Osmanlılar birbirlerine bağlanmalı ve birbirlerini tanımalıydılar. Turan halkları arasında ortak yükümlülükler, kültür ve ekonomi alanlarıyla sınırlıdır. Osmanlılar gerek dil ve gerek din bakımından diğer Türk halklarına yakındır. Dolayısıyla onun başlıca yükümlüğü kültürel alandadır. Buna karşılık zengin ve daha gelişmiş olan Macarların temel ödevi de ekonomik konulardır. Gerçekte Turan da kültürel ve ekonomik yaşamda var olma isteğinin ifadesidir.²¹⁹

Soğukkanlı bir kuramcı olan Akçura'nın pragmatik Turancılığına karşılık aşkın ve romantik Turan ülküsünü yazınsal ürünlerle kitlelere yayan en önemli isim Ziya Gökalp olmuştur. Bu nedenle Turan fikrinin tarihsel gelişimini Ziya Gökalp'in düşünsel çizgisi izleğinde takip etmek mümkündür. 1911 yılında Genç kalemlerde yayımlanan ve

*Vatan ne Türkiye'dir Türklere, ne Türkistan;
Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan!*

dizeleriyle kamuoyunda yankı bulan şiirini kaleme almadan iki sene öncesine kadar Osmanlılık fikrini savunan Gökalp, Turan fikrine muarızdır. Eski Türk hakanlığını teşebbüse çalışmaktan bir sonuç çıkmayacağına inanmış; Osmanlıların eski Türk hakanlarının yeni bir sülalesi olmak iddiasıyla ortaya atılmadıklarını, Selçukluların varisi oldukları halde ulusal tarihlerini ona da bağlamadıklarını, yeni bir hayata başlamak için eski bağları tamamen kırmak gerektiğini, zamanlarının genç insanları olmak için geçmişi bütün gelenekleriyle reddederek bakışlarını geleceğe çevirdiklerini iddia etmiştir: "... Türk hakanı Turan namı verilen ve Türk dilinin söylendiği bütün ülkeleri baştanbaşa çevreleyen gayet geniş bir memleket-i muhayyilenin hükümdar-ı manevîsi demektir. Böyle tarihî ve azametli bir unvana iddia-yı mâlikiyetle ortaya atılan sâhib-i zuhûr bir hanedan o memleket-i mecâziyyeyi bir mâlikâne-i hakikî haline getirmek ve o hâkimiyet-i maneviyyeyi bir hükümet-i maddiyye ve fiiliyye haline ifrâğ etmek için cihangirâne fütuhât icrasına teşebbüs eylemek mecburiyetinde kalacaktı." Oysa Osmanlılar Türkistan'dan pek uzak düşmüşler; zaman ve mekândan ziyade sahip oldukları özgün deha onları, kan kardeşi olmayan çeşitli ırklardan bir "enmûzec-i millî" yaratma ülküsüne sevk etmiştir.²²⁰ Gerçek Osmanlılar *amalgam* (hadde-i istifâ) sayesinde Türk ırkının da dâhil olduğu mevcut ırklardan yeni ve yüce bir tarihsel ulus yaratmışlardır. Bu nedenle Osmanlı tipi, Türk tipinden bütünüyle farklıdır. Türk kalan-

²¹⁸ Günay Göksu Özdoğan, *a.g.e.*, s. 72-73.

²¹⁹ Nizam Önen, *a.g.e.*, s. 339-341.

²²⁰ Ziya Gökalp, "Türklük ve Osmanlılık", *Makaleler 1* (haz. Şevket Beysanoğlu), İstanbul: Kültür Bakanlığı, 1976, s. 54-55.

lar Osmanlı olamadığı gibi Osmanlı olanlar da artık Türk değildiler. Devletin egemen unsuru Türkler değil Osmanlılardır. “Türk tarihine ait bir Türk kavmi, bir Turan ülkesi var ise de, Osmanlılar bu tabirleri ilm-i müstehâsât-ı ictimai istilahâtından addederler. Türk namı, Osmanlı terkiib-i millîsinin en mühim unsurunun ismi olduğu için şâyeste-i tevkîrdir. Fakat bu da muhakkaktır ki Osmanlı demek Türk demek değildir.”²²¹ Ona göre Osmanlı, farklı etnik grupları bir potada birleştiren “Şark’ın Amerikası”dır.

Gökalp’in düşünsel gelişimini, millî mefkûre olarak algıladığı Türkçülük ve Turancılık fikrini benimseyişinin *yitik vatan* ve *lebensraum* ile ilişkisi vardır. Turan, Türklerin mefkûrevî vatanıdır. Alman ulusçuluğundan ödünçlenen *yitik vatan* ve *lebensraum*, Türkçülerin ulusal bilincini ve yayılmacı politikaları şekillendirmiştir. Mefkûreler yayılmacı ve saldırgan olmak zorundadır. Nitekim Ömer Seyfettin, “bir cemaatin mefkûresi diğer cemaate göre şüphesiz taarruzîdir. Tedafû bir mefkûre hatta tahayyül bile olamaz” sözleriyle bu gerçeği vurgulamaktadır.²²² Aralarında kimi farklar bulunmakla birlikte Türkçülerin ileri sürdükleri Turan mefkûresini *yitik vatan* ve *lebensraum* kavramları ışığında okumak mümkündür. Kabaca “yaşanabilecek alan”ı ifade eden *lebensraum*, 19. yüzyılda Almanların ulusal ideolojilerini besleyen emperyal argümanlar arasında yer alır. 20. Yüzyıl Alman ve İtalyan pan hareketleri de *lebensraum*’dan (İtalyanca: spazio vitale) beslenmişlerdir. Kavram, Carl Ritter’in organik devlet düşüncesinden etkilenen Friedrich Ratzel tarafından Alman birliğinin tesisi sırasında geliştirilmiştir. Organik devlet, varlığını ve egemenliğini ancak topraklar üzerinde yayılarak, fiziksel olarak büyümesi ile sürdürebilir. Bu onun için biyolojik bir gereksinimdir. *Lebensraum*, insan topluluğunun ikamet ettiği, onun varlığı için gerekli olan yaşam koşullarını veren coğrafi alandır. Bu alan devlet kavramı ile sıkı bir ilişki içindedir. *Lebensraum*, devletin egemenliğinin uzandığı her yerde oluşturduğu yaşam alanıdır; ne kadar çok yere uzanırsa devletin o kadar beslenip güçleneceği varsayılmaktadır. Bu nedenle 19. Yüzyılda devletin yayılmacı ve kolonyal politikalarını meşrulaştırmak için sıkça başvurulan bir kavram olmuştur.²²³ Weltpolitik karşıtı muhafazakâr bir emperyalizmi ifade eden *lebensraum*, *yitik vatan* karşısında yayılmacı politikaların esasını teşkil etmiştir.

Alman romantizminde, geçmişte ortak hayat içinde gelişen manevi bir olgunluğun kök saldığı *yitik vatan* fikri mevcuttur. Onun yitirilmesi ile yozlaşma ortaya çıkmıştır. İnsanlar, düşmanca ayrımlar kaosuna saplanmış, topluluk mensuplarının ruhsal birliği yok edilmiş, her biri ayrı bir parça biçiminde düzenlenerek bütünle olan derin ilişkisini yitirmiştir. İnsanları bir bütün içinde yeniden birleştirme çabaları şimdiye kadar sadece mekanik bir birlik yaratabilmiştir. Oysa bu yozlaşmayı artırmış; iç ve dış ilişkilerdeki canlı ve renkli çeşitliliği yok etmiştir. Romantik düşünceye göre, kayıp birlik, dış araçlarla geri alınamaz. O, bireyin manevi ihtiyaçları ile şekillenir ve ona gereksinimin artmasıyla aşamalı bir biçimde olgunlaşır. Romantikler, insanların ruhunda, devlet hafızasında eski döneme ait kemâl fikrinin uyumakta olduğuna kesin bir biçimde inanmaktadırlar. Bu fikir, ancak unutulmuş manevî kaynakların yeniden özgür bırakılmasıyla canlanabilir. Bu nedenle romantikler, şimdiye kadar geçmiş çağların mistik günbatımının derinliğinde saklı kaynakları aramaya çalış-

²²¹ Ziya Gökalp, **a.g.m.**, s. 56-57.

²²² Ömer Seyfettin, **a.g.m.**, s. 323.

²²³ Sezgi Durgun, **a.g.e.**, s. 32-33.

mişler; tarihi, yaratıcı gücü ortaya çıkaracak bir ifşa aracı olarak kullanmışlardır. Mekânın şiirsel bir dille dile getirildiği romantik düşünce, özel bir dil oluşturarak doğanın içinde gizlendiğine inandığı tarih aygıtıyla yitik vatani yeniden keşfe çıkmıştır.²²⁴

Başlangıçta Osmanlı imperial vatanına karşı sonsuz bir güven duyan Gökalp'in Türklerin vatanını yeniden tanımlama çabaları, siyasal ve toplumsal gelişmelerle birlikte sürekli değişim içindedir. Ne var ki, onun en tutarlı vatan tanımı muhayyel olarak nitelendirdiği Turan'dır. Sınırları zaman zaman değişmekle birlikte, Çarlık Rusya'nın yıkılması ve I. Dünya Savaşı'nın Türkler aleyhine sonuçlanacağına anlaşılması arasını kapsayan kısa süre dışında Turan siyasal bir ülküye dönüştürülmemiştir. Turan manzumesi, ulusun felaketli zamanlarında Osmanlılık ve İslamcılık fikrinin zararlarını önlemek iddiasıyla gençlik için bir kurtarıcı mefkûre sunmak amacıyla tasarlanmıştır. Gökalp, Turan şiirini bu mefkûrenin ilk kıvılcımı olarak değerlendirmekte ve sonradan bu manzumedeki esasları açıklamaya çalıştığını yazmaktadır.²²⁵ Döneminde oldukça etkili ve ulusçu duyguları besleyen Turan manzumesinde vatanın etnik bir sınırla örülü olduğu görülür. Gökalp'in vatanında Turanî kavim olarak adlandırılan Macarlar, Moğollar ve Finler yer almaz. Turan sınırının dışında bırakılmalarının başlıca nedeni farklı bir dine mensup olmalarıdır. Ona göre Trablusgarp ve Balkan savaşları sırasında Türklerin yardımına koşanlar Moğollar, Macarlar ve Finliler değil Müslüman toplumlar olmuştur. Bu nedenle Ural Altay ailesine mensup olmakla birlikte Türkler, bir İslâm ulusudur.²²⁶ Yukarıda anıldığı gibi Ömer Seyfettin de Türklerin ulusal, dinsel ve fiilî olmak üzere üç vatani olduğuna işaret ederek, Turan'ı ulusal vatan, dârü'l-islâm'ı dinsel, devletin egemenliğindeki toprakları ise fiilî vatan biçiminde sıralamaktadır. Türklerin hepsi Müslümandır; Türklüğü sevmek İslâm'ı sevmek demektir. Türkçülerin, Turan'ı İslâm vatanının mütemmim bir cüzü olarak değerlendirdikleri ileri sürmek mümkündür. Bu nedenle onlar, din ile ulus arasında bir fark görmez; dinin ruh, ulusun ise vücut olduğuna inanırlar. Vücut sağlam olursa ruh da rahat eder. Ömer Seyfettin'e göre Turan'ın kurulması, bir diğer ifadeyle Türk birliğinin sağlanmasıyla 100 milyonluk taze bir kuvvet kazanacak İslâm dünyası da kurtulacaktır.²²⁷

Ziya Gökalp'in özellikle Millî Mücadele dönemi öncesi hikâyelerinde ve şiirlerinde Turan metaforunun güçlü bir biçimde işlendiği görülmektedir. Kızılelma adlı ütopyik şiiri bu açıdan anlamlıdır. Kızılelma'nın her ne kadar şimdilik masal olduğunu yazsa da bir gün gerçekleşebileceği ihtimalini göz önünde bulundurur. Bunun için kültürel ve dilsel birlik, eğitim şarttır. Söz konusu şiirde Paris'te eğitim almış Ay Hanım adlı bir Azerbaycanlı kadının şiirsel hikâyesi anlatılmaktadır. Babası Han soyundan olan Ay Hanım'ın annesi de Kırgız Konrad (Kongrat) boyundandır. Gökalp'in hikâyelerinde ve şiirlerinde Türk birliğini vurgulamak için muhtelif Türk boylarına mensup kimselerin bir aile teşkil ettikleri görülmektedir.

²²⁴ Rudolf Rocker, **Nationalismus und Kultur**, Münster: Bibliothek Thèleme, 1999, s. 210.

²²⁵ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları** (haz. Mehmet Kaplan), İstanbul: MEB Devlet Kitapları, 1970, s. 14 (Eserin 1920 tarihli ilk baskısında bu ifadeler yoktur).

²²⁶ Ziya Gökalp, "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak 1", **Türk Yurdu**, II/35 (7 Mart 1329), s. 335-336.

²²⁷ Ömer Seyfettin, "Mektep Çocuklarında Türklük Mefkûresi", s. 360.

Türkün ulusal benliğini ve bilincini koruması için soy olarak da saf olması gerekir.²²⁸ Annesi ve babası ölen Ay Hanım, tahsilini tamamladıktan sonra Turan'da mektepler açmak için yurduna döner. Yeni eğitim yöntemlerini benimseyen, kızlar ve erkekler için "İstikbal Beşiği" adıyla iki ayrı okul yaptıran Ay Hanım, bir yandan da Şark'ı tanımak arzusundadır. Ona göre halk bahçe, aydınlar ise bahçivandır. Ağacın yeşermesi için önce budamak sonra aşı yapmak gerekir. Ay Hanım'ın düşünceleri, Ceditçilerin düşünceleriyle uyum içindedir. Gaspıralı İsmail'in öncülüğünde Orta Asya'ya yayılan ceditizm, *usûl-i cedit* adını verdiği yeni yöntemle Türk halkları arasında birliği sağlayacak en önemli araç olarak Türkçeye büyük önem vermiş; her harfe denk gelen bir sesle okuma yazma eğitimine yeni bir soluk getirmiştir. Ceditçilik, geleneksel öğrenme metotlarına karşılık yeni modern yöntemleri getiren, geniş anlamda modernizmle İslâm'ı uzlaştırmaya çalışan bir harekettir.²²⁹ Gökalp'in kültürel birlik olarak tanımladığı Turan'ın en önemli aracı dildir ve bu açıdan ceditizm işlevsel bir mahiyeti haizdir. Hikâye, Ay Hanım'ın bir kır gezisinde gördüğü İstanbullu genç ressam Turgut'un Kızılelma'yı arayışı ile devam etmektedir. Rüyasını Sadettin Molla'ya yorumlatan Turgut, ondan Kızılelma'nın Türklerin vaat edilmiş ülkesi olduğunu öğrenir. Türkler bu uğurda Hind'e, Çin'e, Mısır'a ve Rum'a kadar girmişler fakat bu meçhul ülkeye yaklaşmamışlardır. Çünkü bu vaat edilmiş ülke dışarıda var olan bir ülke değildir:

Kızılelma yok mu? Şüphesiz vardır;

Fakat onun semti başka diyardır...

Zemini mefkûre, seması hayâl...

Bir gün gerçek, fakat şimdi masal...

Türk medeniyeti taklitsiz, sâfi...

Doğmadıkça bu yurt kalacak hafî...²³⁰

Türkler maddî olarak pek çok yeri fethetmişlerse de aslında manen fethedilmişlerdir. Dilini, dinini, töresini unutmuş; kılıcı ve kalemiyle başka ulusları yükselterek onlara tarih ve yurt yaratmıştır. Türklüğü taklitten kurtaracak yegâne çare sosyal bir yurt ve ulusal tarihtir. Ay Hanım bu sözlerden çok etkilenmiştir. Turan'a ulaşmak için İsviçre'de Lozan yakınlarında *Kızılelma* adlı bir Türk köyü inşâ eden Ay Hanım, burayı aslında Türklüğe meşale olacak bir Ergenekon olarak görmektedir.

²²⁸ Ülker ve Aydın adlı şiirde bir Tat'la evlenen Kayı boyundan bir babanın öz Türk yavrularını terk edişi ve nihayet "Türk'ün Tanrısı"nın onlara sahip çıkışı, Tat eşten yani yabancından olan üvey kardeş Zeynep'in kötü huyu anlatılmaktadır:

"Biz öz Türk'üz, bak sen Aydın, ben Ülker,

Türk Tanrısı öz ilini esirger.

Zeynep gibi annen değil Tat senin,

Hiç soyuna karışmamış yad senin.

Unutmadım, annem derdi: Bak kızım,

Baban Kayı ilden, ben de Kırgız'ım." Fevziye Abdullah Tansel, *a.g.e.*, s. 26.

²²⁹ Adeb Khalid, *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia*, Berkeley: University of California Press, 1998.

²³⁰ Fevziye Abdullah Tansel, *a.g.e.*, s. 13.

*Hekim, şair, edip, sanatkâr, tacir
Hepsi bu beşikten yetişip bir bir*

*Kimisi Kaşgar'a, kimi Altay'a
Kimisi Kazan'a, kimi Konya'ya,*

*Her biri giderek bir oynağına
Götürsün od, ışık Türk ocağına²³¹*

Lozan yakınlarında bir beldenin yeni Ergenekon olarak seçilmesi anlamlıdır. İsviçre, başlangıçtan beri Yeni Osmanlılar muhalefetine en etkin ve işlevli yayın merkezlerinden biri olmuştur. Burada yaşayan Jön Türklere yönelik bir tertibin ortaya çıkması üzerine İsviçre basını muhaliflere sahip çıkmış ve Sultan'a karşı mücadelelerinde onları desteklemiştir.²³² Gökalp de söz konusu şiirde Türk ülkelerinde siyasal özgürlüğün yokluğundan ve lafta kalmasından yakınmaktadır. Türk yurtlarından getirilen çocuklar yeni Âdem ve Havvalar olmak üzere bu özgürlük ortamında yeni yöntemlerle yetiştirilmektedir. Ancak şiir birden bire Turgut ile Ay Hanım'ın aşk hikâyesine döner ve bu minyatür Turan'da yapılan evlilikle son bulur. Anlaşılan ülkü bir aşka kurban edilmiş yahut bu mesut evlilikten doğan çocuklara Kızılelma ülküsünün aşılması amaçlanmıştır. Bunu daha sonra kaleme aldığı hikâyemsi şiirlerinde görmek mümkündür. Ancak Kızılelma şiirinin Balkan Savaşları öncesinde yazıldığı unutulmamalıdır. Mehmed Reşad'ın Rumeli seyahati sırasında I. Murad'ın kabrini ziyaret etmesi dolayısıyla yazılan şiirde Kızılelma'nın "diyâr-ı küfür"den Türk topraklarına taşındığı görülmektedir. Nitekim bu şiiri takip eden Meşhed'e Doğru ile minyatür Turan, Anadolu'ya nakledilmiştir. Artık Balkanlar, patlamaya hazır bir volkandır. Gökalp'in bu süreçte yaptığı yurt ile il ayrımı dikkat çekmektedir:

*Türk ilinin bu ebedî nöbetçisi diyor ki:
Anadolu Türk yurdudur, karşı yaka Türk ili,
Siz asılsız türediler değılsiniz, sizdeki
Kanlar taşır hakanlardan kalma Büyük emel'i*

*Ruhunuzda bu gün kendi kendinizi tanıyan
Turan benim yurdum diyen birisi var: Oğuz Han...²³³*

Trablusgarp Savaşı (1911) sırasında yazılan "Altun Yurt" şiirinde tarih ve egemenliğe dayalı bir vatan anlayışı vardır. İtalyanların Trablusgarp'ı işgaline meclis ve kamuoyunda yeterince ilgi gösterilmemesi, bu *de facto* durumun kabullenilmesi karşısında Gökalp, Türk'ün ayak bastığı her yeri ana vatanın bir parçası olarak değerlendirmiştir. Bütün Türkler bir ulus ve ordudur. Türkler birleşecek; Şark'a ve Garb'a yürüyerek tüm ülkeleri metbu kılacaktır. Bu orduya katılmayanlar, kaçanlar Türk "yasa"sına göre alçaktır.²³⁴ Gökalp'in batıya

²³¹ Fevziye Abdullah Tansel, *a.g.e.*, s. 18.

²³² Muammer Göçmen, *İsviçre'de Jön Türk Basını*, İstanbul: Kitabevi, 1995, s. 14.

²³³ Fevziye Abdullah Tansel, *a.g.e.*, s. 81.

²³⁴ "Ey oymaklar, alaylar, birleşelim, Türk bir soy
Olduğunu herkese, her tarafa anlatsın,
Hangi millet, hangi bey, hangi oymak, hangi boy
Baş eğmezse, başını mızrak patlatsın.

öyküen muasırlaşma anlayışına karşılık ulusal bilinç ve vatan anlayışının temelinde duygusal yön ağır basmaktadır. Alman *kulturnation*'unda olduğu gibi tarih, dil ve duygu ön plandadır. Türklük bilincinin gelişmesi için altın çağların hatırasını kalbinden silmemek gerekir.

*Ey Türklüğün düşmanı, kitaplara göz gezdir:
Fârâbîler kimlerdir, Uluğ Beyler kimlerdir?*

*Kimlerdendir unutmaya büyük İbn Sinâlar,
Kimlerdendir unutmaya kahraman Attilâlar...
(...)*

*Türk hiç geriye gitmez, Türk irtica'ı bilmez,
Lâkin büyük kalbinden altın devri silmez!²³⁵*

Afrika'daki toprakların kaybıyla artık Türk kendine dönmüştür. Evinin yemişi erikle elma dururken komşunun bağından hurma almasına gerek yoktur.²³⁶ Balkan Savaşları sırasında yazdığı "Cenk Türküsü" adlı şiirde Gökalp, *öz yurt* ifadesini kullanmaktadır. Gerçekte bu *öz yurt*, Trablusgarp Savaşı'ndan sonra sürekli değişime uğramış; siyasal ve toplumsal gelişmelere bağlı olarak yeniden tanımlanmıştır. Turan, Osmanlı egemenliğindeki topraklarla Orta Asya'dır. Onun bir cüzünü oluşturan Balkanlar, işgal altındadır. Domuz çobanlarının işgal ettiği Tanrı'nın ülkesi Turan'ın bu parçası geri alınmalıdır:

*Demiş ki: Nereye girmişse Hilâl,
Orası Turan'dır onu geri al
Domuz çobanları olamaz kral,
Tanrı'nın ülkesi: Turan içinde²³⁷*

Yine savaş sırasında kaleme alınan Altun Destan, Turan coğrafyasında yaşanan kaotik ortamı, başıboşluğu ve ümitsizliği yansıtmaktadır. Gökalp'in en güzel lirik şiirlerinden biri olan destanda ölüm temi ağırlıklı unsurlardan biridir. Şiirde toplumsal gerçekliği gözler önüne sermekte, nerede sorusuyla bir çıkış, yeniden diriliş yolu aramaktadır. Uzak bir ses "Turan nerede?" diye sormaktadır. Yüce Türk Tanrısından bir yalvaç dileyen Gökalp, ulusal akla erişecek Türk'ün yeniden yeni bir Turfan yaratacağına inanır. Türk ulusu birleşecek, Tanrı Dağı'nda kurultay toplanacak ve Altundağ'da otağını kuran İlhan, Türk'ün öcünü alacaktır. Gökalp için artık Turan, dini ve dili bir Türklerin yaşadığı topraklar ile tarihsel mekânlardır. Yüz milyon Türk Turan'da onu beklemektedir. Yurt yabancıların eline geçince yeni bir Ergenekon ortaya çıkmıştır. Bir Börteçine çıkararak sönmüş meşaleyi yeniden alevlendirecektir. Ergenekon yeni bir doğuşun habercisidir:

*Börteçine kurdun adı,
Ergenekon yurdun adı;*

Türk bir millet, bir ordu, katılmayan kaçaktır,

Yasa'mızda yazılı: Harpten kaçan alçaktır!" Fevziye Abdullah Tansel, **a.g.e.**, s. 78.

²³⁵ Fevziye Abdullah Tansel, **a.g.e.**, s. 276.

²³⁶ Fevziye Abdullah Tansel, **a.g.e.**, s. 64.

²³⁷ Fevziye Abdullah Tansel, **a.g.e.**, s. 100.

*Dört yüz sene durdun hadi,
Çık, ey yüz bin mızrağımız!*²³⁸

Gökalp'in savaş yıllarında geliştirdiği mefkûre kavramı, Turan ülküsüne yeni bir anlam katmıştır. Ona göre uluslar, büyük felaketlerle karşılaştıklarında kamunun ruhunda bir ulusal şahsiyet ortaya çıkar ve bütün kalplerde onu yaşatmak duygusu belirir. Bu sırada bireyler kendi özgürlüklerini değil ulusun bağımsızlığını düşünür. Bu duygu ve düşünce “millî mefkûre”yi yaratır. Buhranlı zamanlar, ülkülerin hilkat günleridir. Bir ulus tehlikede olduğu zaman onu fertler değil ulusun kendisi savunur. Bir ulusun buhranlı hassasiyetinden doğan gerçek ülküler geleceğin yaratıcısıdır. Bu nedenle felaket zamanındaki ulusal buhran, toplumsal bir Cibrildir ki, halka bir ulus ruhu verir. Bu ruhla ulus ne olduğunu, nereden geldiğini, nereye gideceğini, nasıl bir tarihsel misyonu olduğunu anlamaya başlar.²³⁹ Gökalp'in geliştirdiği mefkûre kavramı aslında mutedil bir Turancılığın da öncüsüdür. Turan'ın payitahtını Akkurum'da ararken yönünü birdenbire İstanbul'a çevirir. O yalnızca Osmanlı Türklerinin değil, Türk hakanlığının da *ordu kenti* ve bu nedenle bütün Türklerin *kıblegâhi*'dir. İslâm halifesinin makarrı olan İstanbul, millî i'câzden başka dinsel bir kutsiyete de sahiptir. İstanbul Türkçesinin bütün Türklerin ulusal dili olması gerekir. Türkçülüğün gayesi ortak bir Türk kültürü yaratmaktır. Tatarcılık fikrini reddeden Gökalp'e göre Turan, “Türklerin efrâdını câmi' ve ağyârını mâni' olan mefkûrevî vatanıdır.”²⁴⁰

Balkanların kaybedilmesiyle Osmanlılık ve imperial vatan artık geçerliliğini yitirmiştir. Anadolu ve Arap topraklarına sıkışan Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları daralmış ve bünyesinde neredeyse yalnızca Müslümanlar kalmıştır. Artık Gökalp'in yeni formülünde iki tür vatan vardır: *ümme vatanı* ve *ulus vatanı*. Osmanlı devleti, Müslüman uluslara dayanan bir İslâm devletidir. Osmanlılığa dayanak oluşturan iki büyük unsur Türkler ve Araplardır. Bu nedene Osmanlı Devleti'ne “Türk-Arap” devleti demek mümkündür. Onun yeni formülasyonunda vatan artık devlet yerine ulusla ve ümmetle tanımlanmaktadır. Mekânın şerefi oturandandır:

“Bu ülke maddî tabiatı itibariyle [mukaddes] değildir. Mutlaka bu kudsiyeti mukaddes bir mevcudiyetten alıyor. Bu mukaddes mevcudiyet ne olabilir? Devlet mi?... Devlet de kendi kendine kaim bir kudret değildir, bu da kuvvetini milletle ümmetten alıyor: *şerefü'l-mekân bi'l-mekân*. O halde mukaddes mevcudiyet olarak yalnız bu iki şey var: milletle ümmet. Mukaddes şen'iyetler iki olunca bunların timsali yahut karargâhı olan vatan da iki olmak lâzım gelir: ümmetin vatanı, milletin vatanı.”²⁴¹

²³⁸ Fevziye Abdullah Tansel, **a.g.e.**, s. 91.

²³⁹ Ziya Gökalp, “Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak 7: Mefkûre”, **Türk Yurdu**, V/8-56 (26 Kanunievvel 1329), s. 1088-1093. “Felaket ve mağlubiyet zamanlarında gaflet uykusuna dalmış millet birden uyanır. Bütün fertleri bir emel etrafında toplanırlar, hepsinin kalbi bir heyecan ile çarpar. İşte bu umumî ve mukaddes heyecandan *millî mefkûre* doğar.” Ömer Seyfettin, **a.g.m.**, s. 353.

²⁴⁰ Ziya Gökalp, “Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak 8: Türk Milleti ve Turan”, **Türk Yurdu**, VI/2-62 (20 Mart 1330), s. 42.

²⁴¹ Ziya Gökalp, “İçtimaiyat: Millet ve Vatan”, **Türk Yurdu**, VI/6-66 (15 Mayıs 1330), s. 166.

Gökalp'e göre bütün Müslüman ulusların sevgili yurdu olan bir İslâm vatanı vardır. Bunun yanında Türklerin Turan adlı ulusal bir vatanı daha bulunmaktadır. Osmanlı ülkesi, İslâm vatanının bağımsız kalmış bir cüz'üdür. Bunun Türklerle meskûn bölümü aynı zamanda Turan'ın da bir parçasını oluşturmaktadır. Araplarla meskûn diğer bölgeler ise büyük Arap vatanının bir cüzünü teşkil etmektedir. Türklerin Türk yurdunu yahut Turan'ı özel bir aşkla benimsemeleri, ne Osmanlı adlı küçük İslâm vatanını ne de büyük İslâm vatanını unutmalarını gerektirmez.²⁴² Bu formülasyon, Gökalp'in Arap ayrılıkçı hareketler karşısındaki endişesiyle şekillenmiştir. I. Dünya Savaşı ile birlikte Gökalp'in ruhundaki Turan yine coşkun bir biçimde tahassürle anılmaya başlar. Türkiye Almanya'nın müttefiki olarak savaşa girmiştir. "Millet" adlı şiirinde Rusların ve Çinlerin böldüğü Türk illerinin bir diğer ifadeyle iç ve dış illerin birleşme vakti gelmiştir. Kültürel birlik yerini siyasal bir Turan'a terk etmiştir. Türkler birleşecek, tek kültüre sahip gerçek bir ulus olarak siyasal paydaşları da ortadan kaldıracak ve tek bir devlet yapacaklardır:

*Her ülkede Türk bir devlet yapacak;
Fakat bunlar birleşecek nihayet...
Hep bir dille aynı dine tapacak,
Olacak tek harsa mâlik bir millet!*

*Ey Türkoğlu, artık ne ben, ne sen, ne o, bir şey yok!..
Uluslar yok, uruklar yok, ancak Büyük Turan var..
Siyasette şirk olmaz, ayrıca Han ve Bey yok..
Türk ruhunda yalnız bir il, yalnız bir tek İlhan var...²⁴³*

Savaşın başlamasıyla Turan ülküsü yeniden canlanmıştır. Çanakkale'de yeniden şahlanan Türk ruhu, düşmanı yenmiş ve Rusya'da Çarlık rejimi yıkılmıştır. Gökalp bu gelişmeleri "düşmanın ülkesi viran olacak! Türkiye büyüyüp Turan olacak!" diye coşkuyla karşılamıştır. Çanakkale adıyla kaleme aldığı şiirde

*Artık Turan hayal değil,
Hakikate döndü bu gün
Türk bilecek yalnız bir dil,
Bizim için bu bir düğün²⁴⁴*

diye Rusya'nın parçalanmasını, Turan için yeni bir dönüm noktası olarak değerlendirir. Moskofun yaptıkları yanına kâr kalmayacaktır. Nemçeli, Alman ve Türk birleşip Galiçya'ya, oradan Sivastopol'e, Kırım'a, Nogay'a, Kazak'a yürüyecekler; Türklüğü kurtaracaklardır. Bu amaçla Türk ordusu, Kafkasya'ya özgürlük umutlarıyla sonu büyük bir hüsrarla sonuçlanacak uzun bir yolculuğa çıkmıştır. Bahar günlerinde ulu dağların üzerinde Türklere yol gösteren Börteçine'nin rehberliğini beklemeden aceleyle Turan'a yürümek isteyen Türk ordusunun önünü çetin dağlar ve soğuklar kesmiş; yüzlerce asker Moskof yüzü görmeden soğuktan donmuştur.

Gerek Osmanlı aydınları gerek Rusya'dan gelen Türkçüler, coşkun ve romantik duy-

²⁴² Ziya Gökalp, **a.g.m.**, s. 166.

²⁴³ Fevziye Abdullah Tansel, **a.g.e.**, s. 114.

²⁴⁴ Fevziye Abdullah Tansel, **a.g.e.**, s. 286.

gularını kabartan heyecanlı anlar dışında Turan'ı siyasal bir birlik olarak düşünmemişlerdir. Böyle bir irrasyonel potansiyel bulunmakla birlikte Turan onlar için kültürel birliğin ötesine geçmemiştir. İrredantist ve siyasal içerikli Turan fikri, İttihatçı ideologlar safında yer alan Munis Tekinalp (Moiz Kohen) tarafından ileri sürülmüştür. *Yeni Cengizlik* fikrini ortaya atan Tekinalp, devrin ırk devri olduğunu, ulus düşüncesi modasının geçtiğini, demir ve ateşle Türk ırkına müstenit bir "Türk düvel-i müttehidesi"nin kurulması gerektiğini savunmuştur. Ona göre bir ulusun birliği, bağımsızlığı ancak kılıç ve kalemle sağlanabilir. Bu cihad-ı millî karşısında her Türk silahlanarak mevkiini almak zorundadır. Türkler, Turan yolunda kılıç kuvvetini, kılıçlarını henüz bellerinden çıkarmamış Cenubî Turan halkları arasında bulacaktır. "Garptan Şarka, Osmanlıdan Kaşgarlıya, bütün Cenubî Turan, kılıcı belinde yaşıyor. Turan altın ordusu, burada son hat müdafaasındadır. Ve maksat onu oradan bir mukabil taarruza kaldırmaktır."²⁴⁵ İrredantizminin Türkler için siyasal ve toplumsal bir zorunluluk olduğuna inanan Tekinalp, bunun sanıldığı gibi fetihçi bir hırs taşımadığını, bereketli Anadolu topraklarının bugünkü nüfusun üç katını besleyecek potansiyele sahip olduğunu iddia eder. Osmanlı Türkleri gerçekte manevî bir yenilenmeye muhtaçtır. Savaşçılık, girişimcilik gibi ulusal özelliklerinin pek çoğunu yitiren Osmanlı Türkleri, atayurtlarında bu niteliklere sahip kardeşlerini bulacak ve unuttukları hasletlerine yeniden kavuşacaklardır. Bunun dışındaki kalan birçok iyi ve faydalı hasletler ise diğer Türklerden ziyade Osmanlı Türklerinde bulunmaktadır. Türklerin Turan çatısı altında toplanmalarıyla bu hasletler birleşerek uluslararası arenada güçlü bir ulus oluşacaktır.²⁴⁶ Yabancıların boyunduruğu altında yaşayan Türk halklarının tek umudu Osmanlı'dır. İstanbul'dan Yarkent'e uzanan saff-ı harbin her ordusu, kendine ait bir hedefe sahiptir. Savaş'a hazır bu ordu, başbuğunu beklemektedir.

I. Dünya Savaşının Osmanlıların aleyhine sonuçlanacağına inananlar, Turan ihtirasının yol açtığı felaketlerden Türkçüleri sorumlu tutarak Türkiyecilik fikrini dillendirmeye başlamışlardır. Aşağıda görüleceği gibi, Türkçüler bu fikre şiddetle karşı çıkmışlardır. Ancak bütün Türklük düşüncesini sürdüren Ziya Gökalp'in Türkiyecilik fikrini önemseydiği ve bu gelişmeler karşısında daha mutedil bir tavır takındığı görülmektedir. Ona göre "Türkiyecilik kat'iyen ihmali caiz olmayan mübrem bir vazifedir." Vatancılık olarak da adlandırdığı bu düşünceyi dikkate alan Gökalp, Yeni Osmanlıların, Tevfik Fikretlerin gerçekte Türkiyeciliği savunduğunu iddia etmiştir. Ancak Türkiye dışında yaşayan aynı dili konuşan ve aynı dine inanan Türkler de vardır. Bunların ihmali Türkçüler için büyük bir hatadır. Sanılanın aksine Türkçüler, siyasal bir birlikten yana değildir. Yalnızca diğer Türk ülkelerinin tam bağımsızlığını arzulamaktadırlar. Bu nedenle onlara "medeniyet götürecekt muallimlerin, mühendislerin, doktorların değil, hürriyet ve istiklal götürecekt gönüllü zabitlerin, askerlerin gitmesi vaciptir. Millettaşlarımıza yüksek bir medeniyet götüremezsek, hiç olmazsa onlara Çanakka- le müdafaasını temin eden ordu teşkilatını götürebiliriz."²⁴⁷ Türkçülüğün peygamberi kabul edilen Gökalp'in bu önerisi, Erkân-ı Harbiye Nazırı Başkumandan İsmail Enver Paşa'yı tecrübeleriyle birlikte Türkistan'a Turan Devleti kurmaya sevk etmiş; ancak "Turan ordularının

²⁴⁵ aktaran Jacob M. Landau, **Tekinalp: Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 170-175.

²⁴⁶ Jacob M. Landau, **a.g.e.**, s. 224-225.

²⁴⁷ Ziya Gökalp, "Türkçülük ve Türkiyecilik", **Yeni Mecmua**, II/51 (4 Temmuz 1918), s. 482.

başbuğu” Enver Paşa’nın demir parçasıyla ölmesi sonucunda Turan devleti de uzunca bir süre Çeğen topraklarına gömülmüştür.

I. Dünya Savaşının sonunda ve Millî Mücadele yıllarında Gökalp formülünü yeniden gözden geçirmek ihtiyacı duymuştur. Irksal, etnik, teritoryal, vatandaşlık, dinsel ve bireysel bütün ulusçuluk türlerini reddetmiş; onu terbiyede, kültürde diğer bir ifadeyle duygularda ortaklık biçiminde tanımlamıştır. Buna göre ulus, “dilce, dince, ahlâkça ve güzellik duygusu bakımından müşterek olan, aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bir topluluktur.” Zamanında dedeleri Türkiye’ye gelip yerleşen bir Arnavut yahut Arap, Türk ülküsü için çalışıyorsa o, Türk ulusundan sayılmalıdır. Mutluluk ve felaket zamanlarında Türklere ayrılmayanları ulusun dışında görmemek gerekir.²⁴⁸ Türkçülük ve Turancılığın ayırma gereği duyan Gökalp, Türklüğün yakın, orta ve uzun vadeli üç ülküsü olduğunu ileri sürer: Türkiyecilik, Oğuzculuk/Türkmencilik ve Turancılık. Bunlardan yalnız Türkiyecilik gerçeklik sahasındadır. Oğuz kökenli Harezmi, İran, Azerbaycan ve Türkiye ülkelerinin kültürel birliğini ifade eden Oğuzculuk, orta vadede Oğuzları bir kültür etrafında birleştirmelidir. Bu dört ülkenin bütününe Oğuzistan adını veren Gökalp’in, Türkiye ile Hazar kıyısındaki ülkelerin kültürel birleşimini uzak hedef için bir atlama taşı olarak gördüğü açıktır. Kafkaslar, Ortadoğu ve Orta Asya’ya açılan bu bölge, yeni kurulan ulus devleti bölgesinde etkin bir güç kılacak ve böylece Turan için elverişli zemini hazırlayacaktır. Nitekim Türkçülerin uzak mefkûresi Turan Oğuzların, Tatarların, Kırgızların, Özbeklerin ve Yakutların kültürel birliğini ifade etmektedir. 1920’ye gelindiğinde Gökalp, yüreğinde ve ruhunda Turan ülküsünü taşıyan bir Anadolu’ludur. Bir hayal uğruna sahip olunan ülkeler elden gitmiştir. Artık öz yurdu, Anadolu’yu kurtarma zamanıdır:

*Çoban dedi: Ülkelerim hep gitse de,
Kopmaz benden Anadolu ülkesi.
Bülbül dedi: düşman haset etse de,
İstanbul’da şakıyacak Türk sesi..*

*Çalış çoban, çalış! Kurtar öz yurdu..
Şâirlerden topla, bülbül, bir ordu.*

*Çoban dedi: Edirne’den tâ Van’a,
Erzurum’a kadar benim mülklerim..
Bülbül dedi: İzmir, Maraş, Adana,
İskenderun, Kerkük en saf Türklerim.*

*Sarı çoban, sarıl, mülkü bırakma,
Yad elinde, bülbül, Türk’ü bırakma..²⁴⁹*

Balkan Savaşları, Türklerin *lebensraum* yaratma ihtiyacını körüklemiş ve bu süreçte Turan, *millî mefkûre* olarak kitleleri seferber edici güçlü bir aygıtla dönüşmüştür. Otantik birliklerini bulacakları atayurduna dönüş fikri, Türkçü aydınlar arasında yeni bir tarih ve coğrafya kurgusuna yol açmıştır. Türklerin kültürel açıdan hür ve medeniyet açısından ba-

²⁴⁸ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, 1339, s. 20-21.

²⁴⁹ Fevziye Abdullah Tansel, *a.g.e.*, s. 302.

ğimsiz olmaları halk ruhunun Kızılelma diye aradığı mev'ut vatana ulaşmasıyla gerçekleşecektir.²⁵⁰ Bu nedenle Turan bir gerçekliği değil, siyasal ve toplumsal dönüşümü sağlayan ütöpik bir aracı ifade etmektedir. Ziya Gökalp, “uzak mefkûre” olarak nitelendirdiği Turan’ın gerçekleşebilirliğinden ziyade kitleleri seferber etmedeki rolüne önem verir. Ona göre “uzak mefkûre, ruhlardaki vecdi sonsuz bir dereceye yükseltmek için ulaşılmak istenilen, çok cazibeli bir hayaldir.” Turan ülküsü, Türkçülük fikrinin hızla yayılmasını sağlamıştır.²⁵¹ Böylece vatan kavramı ile imperial mülkten arta kalan topraklar uluslaştırılırken atayurt, ontolojik bir güvenin tesisi amacıyla ortaya atılmış; “haricî düşman” a karşı Türkler arasındaki kültürel/siyasal birliği, yeni ve dinamik bir güç olarak değerlendirilmiştir. Gerçekte bütün bu çabalar elde kalan toprakları savunma ve sahip çıkma refleksinin bir yansımasıdır. Türkçülerin yitik vatan duygusuyla çıktıkları romantik Turan yolculuğu, Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte yerini ulus devletin sınırları ile gerçekçi bir politikaya terk etmiştir.

c. Mutedil Turan yahut Muvakkat Ergenekon: Anadolu

Balkan Savaşlarından önce Avrupa’da, bilhassa Almanya’da Türklerin Avrupa’daki topraklarını terk ederek Anadolu’ya, Türklerin yoğunlukta oldukları bölgelere çekilmesinin ve böylece varlığını korumasının mümkün olacağına ilişkin görüşler yaygınlık kazanmıştır. Gerçekte Şark Meselesi’nin bir parçasını teşkil eden bu husus, Türk muhibbi olan kişilerce de dillendirilmiştir. İlk defa Helmuth Karl Bernhard von Moltke tarafından dillendirilen fikir, gerçekte Pantürkçü bir fikrin yansımasıdır. Moltke, Osmanlıların, Avrupa’da yeni doğmakta olan ulus devletlerin egemen olduğu coğrafyalardan çekilerek Türklerin yoğun yaşadıkları yerlere yönelmesi ve Asya’da büyük bir imparatorluk yaratması gerektiğini vurgulamıştır. Bu uğurda payitahtı İstanbul’dan Konya’ya hatta daha uzak bir doğu bölgesine naklederek taze kuvvet bulması mümkündür.²⁵² Türkoloji’de önemli bir yere sahip olan ve Turancıların büyük dostlarından Armin Vambery de, Orta Asya seyahatlerini anlatan eserde Osmanlı hükümetine benzer bir tavsiyede bulunarak, ortak dil, dinin ve tarih bağıyla bağlı olduğu doğuya yönelerek taze bir güç bulacağını, “Adriyatik’ten Çin Seddi’ne” uzanan bir imparatorluk kurmasının mümkün olacağını ileri sürmüştür.²⁵³ Balkan Savaşları sırasında bu düşünceler siyasal ve entelektüel çevrelerde yankı bulmaya başlamıştır. Türkiye’nin düşmanının kendisinden başkası olmadığını iddia eden ve onun artık bir Asya hükümeti olması gerektiğini vurgulayan Von der Goltz Paşa da benzer öneriler getirmiştir. Goltz Paşa, Teselya Savaşı sırasında yazdığı bir makalede ticaret yollarının değişmesiyle İstanbul’un önemini kaybettiğini, payitahtı Türklerin yoğunlukta olduğu Anadolu’ya taşımının gerekli olduğunu iddia etmiştir:

²⁵⁰ Ziya Gökalp, “Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak: Anane ve Kaide”, **Türk Yurdu**, III/15 (2 Mayıs 1329), s. 484.

²⁵¹ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, 1339, s. 25.

²⁵² Zarevand, **United and Independent Turania: Aimss and Designs of the Turks**, Leiden: Brill, 1971, s. 20.

²⁵³ Arminius Wambery, **Travels in Central Asia**, New York: Harper & Brothes, 1865, s. 485-486.

“Süveyş kanalı ticaret-i âlem tarikini tebdil ettiğinden dolayı İstanbul’un ehemmiyeti azalmıştır. İzmir’den teşâ’ub eden şebeke-i cedîde dâhil ile karîb-i kesb-i irtibât edince payitahtın ehemmiyetinin bir kısmı şehri-i mezkûra isabet edecektir. Demiryolu şebekesinin tevsii İstanbul’un medeniyet-i garbiyye meyâncısı olmasına hâcet bırakmayacaktır. Şimendifer muvâsalâtı müktesebât-ı hâzırâ-i medeniyeyi akıbet her tarafa isâl eder. Memleketin tahlîs ve taklîbini bir ciddiyet-i ihlâs-perverâne ile arzu eden bir hükümdar payitahtı Türk ve garp hududuna, meselâ Konya’ya yahut Kayseri’ye yahut daha ileriye, cenûba nakletmelidir. Orada sâhib-i saltanat sekene-i memleketin her iki esaslı kısmını gözüyle görür ve bunların ihtiyâcâtını mecz ve te’lif eder. Aynı zamanda Avrupa-i Osmaniye ta’alluk eden ve şahsı için umûr-ı esâsiyeden ma’dûd bulunan mesâil ve teşevvüşat-i tâliye-i adîdeden kurtulmuş olur. İstanbul kaybeder ama devlet ve vilâyât kazanır.”²⁵⁴

Yukarıdaki görüşler, çok geçmeden Osmanlı aydınları arasında da tartışılmaya başlanmıştır. 20. yüzyılın başlarında Anadolu’nun “Türkeli” ve “mukaddes vatan” diye nitelen-dirilmesi Jön Türklerin sıklıkla kullandığı argümanlar arasında yer almaktadır. Mısır’da yayınlanan Anadolu adlı Jön Türk gazetesinin ilk yazısı, “esselâmüaleyk ey mübârek Anadolu! Ey koca Türkeli! Merhaba ey sevgili küçük Asya! Ey mukaddes vatan! Eyâdi-i zulm ve istibdâd, hâne ve kaşânelerini viran, ehl ü iyâlin olan ehl-i İslâm’ı perişan eylemiştir” hitabıyla başlamaktadır.²⁵⁵ Gerçekte Balkan menşe’li olan Jön Türk hareketi, Rumeli’nin kaybıyla birlikte Anadolu’yu yeni ulus oluşumunun rahmi olarak değerlendirmiş ve Rumeli, Almanların *Verlorene Heimat* diye adlandırdıkları yitik vatan olarak ulusçu belleğin gerisine atılmıştır.

Türklerin yoğunlukta oldukları bölgelere çekilerek hatalarını tamir etmesi gerektiğini vurgulayan Vámbéry’nin 1865’lerde dile getirdiği görüşleri, Rumeli’nin kaybıyla birlikte yeniden gündeme gelmiştir. Vábery’nin söz konusu yazısına, bu toprakların kaybindan sonra Türkiye’nin gerçeklerine uyarlanarak ekleme yapıldığı ve Rumeli’yi marjinal faydası açısından değerlendiren bir yorumun eklendiği dikkat çekmektedir: “Türkiye için Rumeli kaybolmuştur. Zaten burası Türkiye için daima lüzumsuz bir saha olduğundan bütün kuvvâsını Asya’da cem’ ve edilen hataları tamir etmek şartıyla Türkiye zayi edilen şeyi kolaylıkla tamir etmeye muvaffak olabilir. Türklerin Asya’da yeniden kuvvet bulmaya sa’y etmeleri için, her türlü imkân ve ihtimali kendilerine göstermek Avrupa’nın menâfi’-i mu’zilesindedir.”²⁵⁶ Vámbéry’nin Türkler için lüzumsuz bir coğrafya addettiği Rumeli’den Anadolu’ya dönüş, Osmanlı aydınları için bir referans olmuştur. Yaşanan acı tecrübe, Osmanlı aydınları ve siyasetçileri arasında da “Anadolu’ya ricat” eğilimlerini başlatmıştır. Hüseyin Cahit, Ahmet Ferit (Tek)’le yaşadığı bir anısını ve onun Anadolu’ya *onurlu* bir biçimde ric’at önerisini şöyle anlatmaktadır: “Bizi nasıl olsa Rumeli’den kovacaklar. Oradan atılacağımıza kendiliğimizden

²⁵⁴ Von der Goltz Paşa, **Devlet-i Aliyye’nin Zaaf ve Kuvveti**, Mısır 1324, s. 53-54.

²⁵⁵ “Esselâmüaleyk ey mübârek Anadolu!”, **Anadolu**, I/1 (24 Nisan 1902).

²⁵⁶ Vambéry, “Osmanlı İzmihlâlinin Hikmeti”, **İctihad**, Nu: 51 (24 Kanunısani 1328), s. 1171.

bırakarak Anadolu'da toplansak daha iyi olmaz mı?"²⁵⁷ Nitekim 1914 yılında yayınlanan *Nevsâl-i Millî*'deki makalesinde Kara Osman saltanatının esas dayanağının Anadolu Türkleri olduğunu ileri sürmüştü; Osmanlılığın varlığını bunlara bağlamıştır. "Bunun için, Türkün maruz olduğu sefaletleri gidermek; onu duçar olduğu hastalıklardan kurtararak zinde ve faal bir hâle koymak; tüfengi omzunda serserilik etmekten çekerek çiftine, çubuğuna, destgâhına, katarına, dükkânına, pazarına sevk etmek ve bu faaliyet-i bedeniye ve iktisadiyenin temin edeceği refâha müsteniden onu okutmak, yükseltmek ve çoğaltmak; vatanında teksif ve takviye ile cidâl ve rekabete müstaid bir seviyeye çıkarmak..." Ona göre yapılması gereken şey bellidir. Şarka özgü hayalperverlikle İran ve Turan'a uçuvermekten vazgeçmek, iç ve dış siyasetinde itidal ve tedbiri kendine rehber etmek gerekir. Türklüğü yükselmek için muayyen bir sınır tespit edilmeli ve faaliyet-i milliyesini bu hududa hasretmelidir. "Edirne, Tize, Rodos, Süleymaniye! Bu dört kale Türklüğü hududunun demir kazıklarıdır. Ve işte bu kılâ'-ı erbaa dahilindedir ki, milliyeten iktisâb-ı tefevvuka çalışacaktır....Mutedil bir meslek ve basiretkârâne bir siyaset!... İşte bugün bize lâzım ve menfaatimize muvâfık olan hatt-ı hareket budur."²⁵⁸ Abdullah Cevdet de, "Mutmain Değilim" başlıklı makalesinde Anadolu'yu bir kuvvet merkezi olarak ele alır ve onu Osmanlı'nın kalbi, kafası, havası olarak değerlendirir:

"Çatalca'da patlayan toprakların sesleri kulağıma geliyor. Edirne'ye atılan güller göğsümü döküyor. Bunların cümlesine mukavemet edecek kuvvetim yok değil. Fakat beni öldürmek isteyen bi-aman pençesiyle beynimi karıştıran bir tereddüt var: Bu tarrakalar, bu darbeler bizi uyandırabilecek mi yoksa her zaman ve her devirde olduğu gibi birtakım balkabakları Anadolu'ya, yegâne saha-i faaliyet ve ifsâdları kalmış olan Anadolu'ya yayılarak halka esbâb-ı inhizâmımızı kendi kafalarına göre izah etmeye koyulacak mı? ... Ah beni titreten ihtimal bu ihtimaldir. Bulgarların topları değil, Bulgarların topları değil. Re's-i kârda bulunanlar bu müthiş ihtimalin önüne geçecek kafa ve istidatta mıdır. Buna mutmain değilim. Kusur onlarda değildir. Buna mutmainim. Fakat bu, berâ'ete kâfi değildir. Bana canım Çatalca'da, Edirne'de yangın varken, devletin hayatı tehlikede iken hiç Anadolu filan düşünülür mü? Demeyiniz. Her lahza-i hayatımızı Anadolu'dan alıyoruz. O, bizim kalbimiz, dimağımız ve hevâyı nesîmimizdir. En müşkül en hatr-âlûd zamanlarda insan dimağını, kalbini hıfz u sıyânet endişesiyle meşgul olmaz mı?"²⁵⁹

Goltz ve Vámbéry'nin fikirlerini benimseyen bir diğer isim de Hâbil Âdem'dir. Anadolu'yu yeni bir Ergenekon olarak değerlendiren Âdem, hükümetin kuvvet merkezini Türklerin yoğunlukta olduğu bölgelerde oluşturması ve savunmaya uygun dağlık bir yere çekilerek kuvvet topladıktan sonra saldırıya geçmesi gerektiğini vurgulamıştır. Anadolu, Türklerin palazlanacağı, kuvvet bulacağı yeni Ergenekon'dur. Bunun için en uygun coğrafya da Konya'dır. "Buraya kadar, Türk ordusu, ric'at ve ba'dehu kendisini takviye ederek taarruzî hare-

²⁵⁷ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler 3: İttihat ve Terakki**, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989, s. 462.

²⁵⁸ Ahmet Ferit, "Türk Ocakları", *Nevsâl-i Millî*, İstanbul: Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, 1330, s. 188-191.

²⁵⁹ Abdullah Cevdet, "Mutmain Değilim", **İctihad**, Nu: 52 (31 Kanunısani 1328,) s. 1175.

kâta devam edebilir.”²⁶⁰

Anadolu’ya ricat fikri, Türk Ocakları bünyesinde de dile getirilmiştir. Ocak içinde büyük Türk birliğini savunan Turancılığa karşı ilk tepki gösteren isim, Necip Türkçü’dür. Gökalp’in “Turan mefkûresi”ne karşı çıkan Necip Bey, bu ülküyü dışarıdan ithal edilen yabancı bir fikir olarak değerlendirmiş ve Türkçülüğün, Anadolu Türklüğüne dayanması gerektiğini ileri sürmüştür. 1913 yılında İzmir’de yayınlanan Tan dergisinde düşüncelerini şu sözlerle dile getirmektedir:

“Maksadımız asırlardan beri mühmel ve metruk bırakılan zavallı Anadolu’da fikrî ve ictimâî bir hayat-ı nevîn uyandırmak mesleğimiz de fikren münevver, bedenen zinde, kalben vatanına âşık vicdanen dinine hürmetkâr bir neslin teksirine çalışmaktır.

Şimdiye kadar öksüz evlat gibi her gün daha merhametsiz bir surette hırpalanan ve nihayet cehl ü atâletin kâbûs-ı kahrı altında ezile ezile bu hâl-i sefâlete sürüklenen Anadolu halkı şüphe yok ki nur-ı intibaha, ruh-ı hayata muhtaçtır.”²⁶¹

Tan dergisinde, Anadolu Türkçülüğünü işleyen yazıların sayısı yoğundur. Dikkat çeken Turancıların coşkulu şiirlerinde rastlanılan alageyik, Altın ordu, Ergenekon gibi motiflere karşılık bu dergide Anadolu, ocak, başak, tarla gibi Anadolu’yu ifade ettiği düşünülen gerçek hayattan alınmış motiflere yer verilmesidir. Örneğin Muallim Sadi’ye ait şiirde atayurt olarak Türklerin gözbebeği diye nitelen Anadolu vurgulanmaktadır:

*Andım yine öz yurdumu, daldı yürek sevince
Anadolu, Anadolu, anaların kucağı
Anadolu. Baba yurdu, ataların ocağı
Günler doğar, nurlar yağar gönül onu sevince*

*Gençler gelin siz şenletin ana, baba yurdunu
Olsun yine gül ocağı gülün sevin, bezetin
Türkün odur göz bebeği siz göz olun gözetin
Semirtmeyin onun hele yüreğinin kurdunu*²⁶²

Anadolu ve Rumeli Türklüğünü esas alan Necip Bey, 1915 yılında İzmir Türk Ocağı’nda verdiği konferanslarda da Turancılığı eleştirmiş; vatan kavramını ülke gerçeğinden hareketle mekânî bir unsur olarak tanımlamış; Turan ülküsünün ne duygusal ne de düşünsel açıdan ulusal ve gerçek bir vatan kabul edilemeyeceğini ileri sürmüştür. Ona göre Turan, gerçek olmaktan ziyade mecazî ve itibarî bir vatanı ifade etmektedir. “Vatan fikri kendilerine henüz yerleşmemiş Türkler için hudud-ı siyasiye malik tanınmış vatan en münasibidir”²⁶³ Türk Yurdu dergisinde de Anadolu’ya yönelik yazılar rağbet kazanmaya başlamıştır. Bu ya-

²⁶⁰ Doktor Fraylıç ve Mühendis Rawlig, **Türkmen Aşiretleri**, İstanbul: Kütüphane-i Sûdî, 1334, s. 519 (Habil Âdem’in müstear adla yazdığı eseridir).

²⁶¹ “Maksat ve Meslek”, **Tan**, I/1 (20 Teşrinisani 1329), s. 1. ; ayrıca bk. Ö. Faruk Huyugüzel, **Necip Türkçü**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, s. 69-70.

²⁶² Muallim Sadi, “Sevgili Tan’a Bir Türk Armağanı”, **Tan**, I/3 (18 Kanunievvel 1329), s. 37.

²⁶³ Ö. Faruk Huyugüzel, **a.g.e.**, s. 74.

zılardan birinde Anadolu'nun balta görmemiş, bir orman gibi bakir ve taze olduğu, sinesinde henüz tüketilmemiş bir yaşam gücü barındırdığı vurgulanmıştır. Eğer akıl, mantık ve tecrübeyle dayanan bilim yöntemleriyle onu ihya etmek mümkün olursa pek çok felâketler tamir edilecek, kısa sürede bütün cihana ulusun gücü ispatlanacaktır.²⁶⁴

Balkan Savaşları ve onu takip eden Cihan Harbi sırasında Türk Ocakları'nda Anadolu-cu ve Turancı fikirler arasında bir ayrışma yaşanmış; İttihatçıların ihtirasları yüzünden Osmanlı imperial vatanının kaybedilmesi, elde kalan toprakları vatanlaştırmak zaruretini doğurmuştur. "Anadolu anamızdır. Onun altın başaklı memelerinden hayat umarız... Dün payitahtı en ziyade Anadolu evladı korudu. Bugün payitahtı yine Anadolu'nun kadın erkek rençberleri doyuruyor... Anadolu nimetimizdir."²⁶⁵ ifadeleri, Anadolu'ya dönüşü yansıtmış bakımından anlamlıdır. 1918 yılında Türk Ocağı Genel Kongresi'nde yaşanan "Küçük Türkçülük/Türkiyecilik" ile "Turancılık/büyük Türkçülük" arasındaki çekişme bu gelişmeyi açık bir biçimde göstermektedir.²⁶⁶

Söz konusu kongrede, 1912 tarihli ilk nizamnamenin siyasal ve toplumsal gelişmelerin gerisinde kaldığı ve Türk ulusçuluğunun ihtiyaçlarına cevap vermediği iddiasıyla yeniden düzenlenmesi gerektiği ileri sürülmüştür. 1912 tarihli nizamnamenin "Cemiyetin maksadı, akvâm-ı İslâmiyyenin bir rûkn-i mühimmi olan Türklerin millî terbiye ve ilmî, içtimâî, iktisadî seviyelerinin terakki ve alâsıyla Türk ırk ve dilinin kemâline çalışmaktır" şeklindeki 2. maddesi, "Ocağın maksadı, Türklerin harsî birliğine ve medenî kemâline çalışmaktır. Ocağın faaliyet sahası bilhassa Türkiye'dir" biçiminde değiştirilmek istenmiştir. Çokça tartışılan bu maddeye Şükrü Eflâtun, Hüseyin Abbas ve Hamdullah Suphi karşı çıkmıştır. Onlar da yardıma en muhtaç coğrafyanın Anadolu olduğunu, işe oradan başlamak gerektiğini kabul etmekle beraber böyle bir teşebbüsün Türkçülük faaliyetinin ikiye böleceğini ve manevî yardım bekleyen uzaktaki Türkleri gücendireceğini iddia etmişlerdir.

Kongrede söz alan Hâlîde Edip, Büyük Turan'ın bir ideal olduğunu, faal hayatın ancak Anadolu'da olabileceğini, diğer fikirlerin kuramsal olmaktan öteye geçemeyeceğini iddia etmiştir. Ona göre macera arkasında, büyük hayaller peşinde koşmak ülküsü besleyenler için Kafkas'a Türkistan'a gitmek daha fazla arzu edilebilir bir fikir ise de hakikatperestler için bu arzu, romantik bir hayalden fazlasını ifade etmemektedir. "Bilhassa Türkiye" önerisinde bulunanlar Büyük Turan ülküsünü bütünüyle reddetmemekle beraber Anadolu için çalışırken başka taraflara da yönelmenin "şimdilik" kuvvet ve kudret kaybına yol açacağı endişesindedirler. Bu madde üzerine yoğun tartışmaların yaşandığı sırada en ilginç öneri Ethem Cafer Bey'den gelmiştir. "Ocağın faaliyet sahası merkezden itibaren en geride kalmış Türk ilidir" şeklindeki öneri ile iki taraf uzlaştırılmaya çalışılmıştır.²⁶⁷ 1918 yılı genel kurulundan çıkan sonuç, 2. maddenin "Ocağın maksadı Türklerin harsî birliğine ve medenî kemâline

²⁶⁴ TY, "Matbuat: Anadolu ve Gençliğin Vazifesi", **Türk Yurdu**, II/10-34 (Şubat 1328), s.314.

²⁶⁵ TY, "Anadolu'ya Dair", **Türk Yurdu**, X/3-108 (21 Nisan 1332), s. 51.

²⁶⁶ Füsün Üstel, "Türk Milliyetçiliğinde Anadolu Metaforu", **Tarih ve Toplum**, XIX/109 (Ocak 1992), s. 51-55.

²⁶⁷ TY, "Şuun: Türk Ocağı Kongresi", **Türk Yurdu**, XIV/10-160 (15 Temmuz 1334), s. 325 (ss. 323-328).

çalışmaktadır” biçiminde olmuştur.²⁶⁸ Hâlîde Edib, kongrede ileri sürdüğü görüşleri Vakit gazetesini aracılığıyla kamuoyuyla da paylaşmıştır. “Evimize Bakalım” başlıklı yazısında Osmanlı Türkü’nün son felaketler neticesi ülkesinde cim karnında bir nokta halini aldığını iddia etmiş; mesai ve faaliyetlerin israf edilmemesi gerektiğine dikkat çekerek Türkçülüğün eylem sahasının genç Türkiye olması gerektiğini ileri sürmüştür. Irka müstenit bir birliğin israfa yol açacağı endişesini taşıyan Hâlîde Edib, ırkların nazariye, ulusların ise bir hakikati yansıttığına inanmaktadır. Bu nedenle önce kendi evimizi yani Türkiye’yi en az bir asır boyunca ihyâ etmeye çalışmalıdır. “Kendi evini imar edemeyen, kendi evini alt üst bir halde bırakan bir adama “yeniden ev” hiçbir ev sahibi emniyet etmez. Bizim bu kardeş milletler ve hükümetlere en çok yardımımız kendi memleketimizi, kendimizi azamî kudret sahibi etmekle hâsıl olacağına umum Türkistan aklı erer olduğuna inanalım. Bırakalım siyaset ve nazariyat atının kardeş bağlarını, faydalarını hazırlasın. Fakat biz fiiliyat sahasının kendi memleketimiz olduğuna inanalım ve bunda kendimizi de, başkalarını da aldatmayalım. Genç Türkiye bugün bütün evlatlarının hizmet ve muhabbetine muhtaçtır. Genç Türkiye’nin haricine kudretini, hizmetini götüren her genç Türk kendi anasının evinin hakkından almış götürmüş demektir.”²⁶⁹

Fuat Köprülü, Türkçülük âleminde oldukça yeni olan bu fikri şiddetle eleştirmiştir. Ona göre Türk bir ırk unvanı değil bir ulus adıdır. “Yani içtimaî nokta-i nazarından bir *mevhûme* değil bir *şen’iyet*’dir.” Türkçülük âlemi için pek yeni Anadolu Türkçülüğü fikrinin, *Yeni Turan* sahibinin kaleminden çıkmasının, yanlışlıkla bütün Türkçülere mal edilmesinden endişelenen Köprülü, geniş Türk âleminin tanrısal bir hamle ile silkinerek yaşlı gözlerini hakan yurduna diktiği, sıcak ağuşunu hakan çocuklarına açtığı şu büyük günlerin kalplerde daha çok hissedildiğine inanmaktadır. Bu nedenle hariçteki Türklere, Osmanlı sınırları içindeki Türkçülük akımının kendileri için ne düşündüğünü, onlara ne kadar derin ve sarılmaz bir bağla bağlı olduklarını göstermek gerekir. Köprülü’ye göre Türkçülük, dini ve dili bir olan bütün Türkleri bir ulus sayan, dağınık kitleler arasında kültürel birlik oluşturmaya çalışan bir harekettir. Türkçüler, siyasal sınırların bir ulusu parçalamayacağına inandıkları için hangi tabiyette olur olsun Türkler arasında bir fark görmezler ve kendilerinin bütün Türk ulusunun bir ferdi olduğuna inanırlar. “Sibiryalı bir gencin Çanakkale’de, Şirvanlı bir mütefekkirin İstanbul’da, bir İstanbul çocuğunun bozkırlarda fedakârâne çalışması” bundan kaynaklanmaktadır. Anadolu’yu güçlendirmek ve ihyâ etmek en önemli amaç olmakla birlikte Türk dünyası içinde çalışmak elzemdir. Bursa ile Kâşgar’ın menfaati birdir. Anadolu Türkçülüğünü bencillikle itham eden Köprülü, bu fikrin temelinde Türkçülerin mücadele ettiği Osmanlılık fikrinin yer aldığına inanmaktadır:

“Faaliyetimizi yalnız kendi hudutlarımız dâhilinde hasrederek hudutlarımız haricindeki millettaşlarımızı hiç düşünmemek fikri, Osmanlıcılığın pek eskiden beri ortaya sürmüştüğü bir kanaattir ki, Türkçülük bilhassa bu fikrin aleyhine çıkmış ve ona karşı bir aksülamel vücuda getirmeye çalışmıştır. Binâ-

²⁶⁸ Yusuf Sarımay, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1994, s. 137-139. ; Füsün Üstel, **İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s. 105.

²⁶⁹ Hâlîde Edib, “Evimize Bakalım”, **Vakit**, Nu: 252 (30 Haziran 1918).

naleyh Türkçülüğün faaliyet sahası mevzu bahis olunca herhalde Akdeniz'den Çin'e kadar bütün Türklerin yaşadıkları bilumum yerlerin buna dâhil olduğu artık anlaşılmalıdır. Çünkü Türkçülüğün esası, Osmanlı hududunun ister haricinde ister dâhilinde olsun, Türkleri birbirinden hiçbir suretle ayırmamak ve Türk milletinin mahalli menâfiinin fevkinde umumî bir menfaati olduğuna inanarak ona çalışmak demektir."²⁷⁰

Türkçüler arasında tartışmalar ve fikir ayrılıkları yaratan bu husus, yalnız aydınlar değil bürokratlar ve askerler arasında da görülmektedir. Kâzım Karabekir, henüz İttihat ve Terakki kurulmadan önce bu fikri savunduğunu, Balkan Savaşlarından önce bu düşüncesini Cemiyet'in ileri gelenlerine açtığını yazmaktadır. Yaklaşan felaketler karşısında bulduğu formül, "Anadolu Türk milliyetçiliği" olmuştur. Karabekir, bu formülle ne kastettiğini ise şöyle açıklamaktadır:

"Avrupa'da Trakya, Asya'da da Anadolu millî sınırlarımızın içi, biz Türklerin vatanıdır. Bu sınırların dışında kalan unsurların bizden ayrılması sonucunu doğuracak büyük olaylarla karşılaşacağımız zaman da pek uzak değildir. Bunun için şimdiden millî servetimizi ve millî kudretimizi gizlice ustalıklarla bu Türk sınırları içine yerleştirmek ve onun sınırlarını savunmak için her şeyi düşünmek..."²⁷¹

Nitekim bu önerisini Askerî Şura'ya sunmuş; bulduğu formül takdirle karşılanmakla birlikte bazıları tarafından engellenmiştir. Meclis-i Mebusan reisi Halil (Menteş) Bey'in ifadesine göre Rumeli'de devletin temelleri yıkılmasına karşılık, altı asırdır bu topraklarda hüküm süren Türkler, sonsuza kadar burada kalmak ve terakki etme azmindedir. Bu topraklarda kalacağına ve günden güne gelişeceğine "iman-ı tammı" olduğunu ifade etmekle birlikte Anadolu'nun bütünlüğü için uğradığı hezimetlerinden ibret alarak geçmişteki hatalara düşmemek ve geleceğe sarsılmaz bir iman ile güvenerek çalışması gerektiğini iddia etmektedir.²⁷² Ona göre Türklere Rumeli'yi kaybettiren ihtiras olmuştur. Ulusa Rumeli'yi, sınırların ötesinde kalan Türkleri unutmamasını tavsiye eden Halil Bey'e göre şairlerin, yazarların ve ders kitaplarının bu konuyu işlemesi gerekir.²⁷³ Gerçekte onun bu cümleleri yitik vatan psikolojisi ve teslimiyetle okunmalıdır. Ancak I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele sırasında bu fikrin Osmanlı hükümeti tarafından da tartışıldığına ilişkin veriler bulunmaktadır. Hükümet, Cihan Harbi ile birlikte payitahtın Bursa veya Konya'ya taşınması gerektiğini tartışmaya başlamıştır. Kamuoyunda infiale ve büyük bir korkuya yol açan bu gizli teşebbüsün yabancı basında yer aldığı ve hükümetçe tezkip edildiği görülmektedir.²⁷⁴ Ancak Türkiye

²⁷⁰ Köprülüzâde Mehmet Fuat, "Türkçülüğün Gâyeleri", **Vakit**, Nu: 266 (16 Temmuz 1918).

²⁷¹ Kâzım Karabekir, **Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik**, cilt 2, İstanbul: Emre Yayınları, 1994, s. 36.

²⁷² **MMZC**, 10 Mayıs 1330, 1 Cilt, 4. İnikad, s. 32-33.

²⁷³ **MMZC**, 6 Mayıs 1330, 1 Cilt, 3. İnikad, s. 23.

²⁷⁴ **BOA. DH. EUM. 5. Şb, 7/57; BOA. HR. SYS. , 2405/34**; İstanbul halkının Anadolu'ya hicret ettiğine, Osmanlı Bankası'nın iki buçuk milyonluk ihtiyat sermayesini Ankara'ya naklettiğine ilişkin Avrupa gazetelerinde çıkan haberleri hükümet, bu tür haberlerin "İstanbul'u mü-

Cumhuriyeti bir ulus-devlet biçiminde teşekkül ederken ulusal sınırlarını yeniden tanımlama ihtiyacı duymuş; imperial vatani ulusun vatanına dönüştürürken yaslandığı merkez kuvvetin bir sembolü olarak Ankara'yı başkent yapmıştır.

SONUÇ

Ulus devletler çağında, yeni dünya sistemine göre mevzi'lenmek zorunda kalan çok uluslu imparatorluklar, imperial bir kimlik yaratarak bünyesindeki ulusları bir arada tutmaya çalışmış; vatan kavramı etrafında bir kimlik yaratmayı amaçlamıştır. Seküler nitelikteki bu kimlik, geleneksel aidiyet bağlarının aşınması sonucu ortaya çıkmışsa da, her ulusun sahip olduğu kendi *habitus*'u, imperial mensubiyet dışında ulusal bilincin şekillenmesiyle sonuçlanmıştır. Nitekim bu sürecin en belirgin türlerinden biri Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana gelmiştir.

Tanzimat ile tesis edilmek istenen imperial nitelikteki Osmanlılık, bütün etnik grupları din, dil ve ırk farkı gözetmeksizin hanedan ve vatan kavramlarıyla yeni bir kimlik etrafında birleştirmeyi amaçlamıştır. Ancak imparatorluğun gerçek sahibinin kimler ve vatan denilen toprakların nereler olduğuna ilişkin tartışmalar, 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Türkçülük fikrine dönüşecek nahif bir çizgi izlemiştir. Trablusgarp Savaşıyla başlayan ve Millî Mücadele'ye kadar süren uzun savaş dönemi, ulusal kimlik tanımlarının içeriğinin sürekli değişmesine neden olmuştur. Vatana dayandırılan ulusal kimlik, sürekli toprak kayıplarıyla birlikte biçim ve nitelik değiştirerek Misak-ı Millî'ye kadar sürmüştür. Söz konusu süreçte Balkan Savaşları önemli bir yere sahiptir. Varlık nedeninin elinden çıkması ile birlikte yönünü Avrupa'dan Asya'ya çeviren Osmanlı aydınları, karşılığında müphem ama bir o kadar da cazip bir Turan ülkesi bulmuşlardır. Yitik vatan psikolojisiyle kendilerine yaşanabilir bir alan arayan Türkçülerin atayurt nostaljisi, yakın geçmişi, Balkan tahassürünü bilinçaltına atma ve tarihe öykünerek muhayyel bir vatan yaratma arzusunun tezahürüdür. Yeni ulus devletin, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları kahır ekser Rumeli kökenlidir. Kurucu kadro, ulusçu ve batıcı kimlikleri yanında, sahip oldukları Balkan mirasının kültür unsurlarını da Anadolu'ya taşımışlardır. Anadolu, yeni Türk ulus devletin sınırlarına dönüşürken yitik topraklara duyulan hasret, Atatürk'ün sevdiği Rumeli türkülerinde bir nostalji olarak yaşamaya devam etmiştir.

KAYNAKLAR**A. Arşiv Belgeleri****Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**

Bâbîâli Evrak Odası Sadaret Mektubî Kalemi, Umum Vilayât (A. MKT. UM)
Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV)
Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdiriyeti5. Şube (DH. EUM. 5. Şb)
Hariciye Nezareti Siyasî Kısmı Belgeleri (HR. SYS)

B. Resmî Yayınlar

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)

C. Matbu Eserler

- “Dâhiliye: Müsâvât”, **Kevkeb-i Şarkî**, Nu: 17 (30 Kanunievvel 1869).
“Dâhiliye: Müsâvât”, **Kevkeb-i Şarkî**, Nu: 19 (1 Kanunısâni 1869).
“En Büyük Noksan”, **Büyük Duygu**, I/9 (20 Haziran 1329), ss. 129-130.
“Esnafımız”, **Halka Doğru**, I/5 (9 Mayıs 1329), ss. 39-40.
“Esselâmü-aleyk Ey Mübârek Anadolu!”, **Anadolu**, I/1 (24 Nisan 1902).
“Gazette d’Levant’de Görülen Bir Bendin Tercümesidir”, **Muhbir**, Nu: 21 (11 Şubat 1283).
“Havâdis-i Dahiliyye: Pâyitaht”, **Tasvîr-i Efkâr**, Nu: 408 (15 Temmuz 1283).
“Kavl-i Muhkem: Harb! Harb!”, **Alemdâr**, 12 Teşrinievvel 1912.
“Kavl-i Muhkem: Hilâl ve Salîb Vâhimesi”, **Alemdâr**, Nu: 69-138 (11 Teşrinievvel 1912)
“Kavl-i Muhkem: İktirân-ı İyâdîn”, **Alemdâr**, 15 Teşrinievvel 1912.
“Kin Lâzım Millete”, **Büyük Duygu**, I/5 (25 Nisan 1329), ss. 67.
“Makale-i Mahsusa: Harb İstiyoruz”, **Alemdâr**, 8 Teşrinievvel 1912.
“Maksat ve Meslek”, **Tan**, I/1 (20 Teşrinisani 1329).
“Mektuplar ve Cevaplarımız”, **Türk Yurdu**, II/22 (46), 8 Ağustos 1329), ss. 761-768.
“Millet Askeri”, **Basiret**, Nu: 4 (14 Kânûmsâni 1285).
“Millet İçin İdeal”, **Büyük Duygu**, I/15 (7 Ağustos 1329), ss. 241-242.
“Muhâkemât-ı Siyâsiyye: Hilâl ve Salîb Kavgası İmiş!”, **Alemdâr**, Nu: 68-138 (10 Teşrinievvel 1912).
“Müslümanın Vatanı Şeriatın Hâkim Olduğu Yerdir”, **Sebilürreşâd**, XIII/331 (5 Mart 1331).
“Mütâreke-i Efkâr”, **Alemdâr**, 2 Teşrinievvel 1912.
“Zavallı Türk! Sen Her Vakit Tahkir Olunacaksın”, **Senîn**, V/42-1435 (7 Eylül 1912).
Abdullah Cevdet (1328), “Mutmain Değilim”, **İctihad**, Nu: 52 (31 Kanunısani) ss. 1175.
Ahmed Agayef (1327), “Türk Alemleri 1”, **Türk Yurdu**, I/1 (24 Teşrinisani), ss. 12-17.; “Türk Alemleri 2”, **Türk Yurdu**, I/2 (1 Kanunievvel), ss. 36-42
Ahmed Agayef (1330), “İslâm’da Dava-yı Kavmiyyet”, **Türk Yurdu**, VI/11-71 (24 Temmuz), ss. 335-344.
Ahmed Ağayef (1912), “Yirminci Asır Ehl-i Salîbi: Hâlâ Hilâl ve Salîb Cidâli”, **Tasvir-i Efkâr** (13 Teşrinievvel).
Ahmed Cevdet Paşa (1309), **Tarih-i Cevdet**, 12 cilt, İstanbul.
Ahmed Cevdet Paşa (1980), **Ma’rûzât** (haz. Yusuf Halaçoğlu), İstanbul: Çağrı Yayınları.

- Ahmed Cevdet Paşa (1991), **Tezâkir: 1-12**(yay. Cavid Baysun), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ahmed Midhat (1294), **Üss-i İnkılâb: Kırım Muhârebesinden Cülûs-ı Hümâyûna Kadar**, Kısım-ı evvel, İstanbul: Takvîmhâne-i Âmire.
- Ahmed Naim (1330), “İslâm'da Dava-yı Kavmiyyet”, **Sebilürreşâd**, XII/293 (10 Nisan), ss. 114-128.
- Ahmet Ferit (1330), “Türk Ocakları”, **Nevsâl-i Millî**, İstanbul: Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, ss. 188-191.
- Aka Gündüz (1330), “Türk'ün Beyaz Katili”, **Türk Sözü**, I/12 (26 Haziran), ss. 90-92.
- Aka Gündüz (1913), “Piç”, **Tanin**, Nu: 1511 (14 Şubat), ss. 4.
- AKÇURA Yusuf (1985), **Osmanlı Devletinin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akçuraoğlu Yusuf (1328), “Türklük”, **Musavver Salnâme-i Serve-i Fünûn**, İstanbul, ss. 187-196.
- AKDER Necati (1963), “Ziya Gökalp'in Tarih Anlayışının Felsefi Temelleri”, **Türk Kültürü**, 12 (Ekim), ss. 5-18.
- ALEXANDRIS Alexis (1992), **The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations (1918-1974)**, Athens : Center for Asia Minor Studies.
- Ali Kâmi (1329), “Devr-i İntibâh”, **İctihad**, Nu: 63 (25 Nisan), ss. 1365-1368.
- Ali Ulvi (1328), “Türk Soyu”, **Türk Yurdu**, I/21 (23 Ağustos), ss. 635.
- ANDERSON Benedict (1995), **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, İstanbul: Metis Yayınları.
- ARMAOĞLU Fahir (1999), **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arminius Wambery (1865), **Travels in Central Asia**, New York: Harper & Brothes, 1865.
- AYDEMİR Şevket Süreyya (2006), **Tek Adam: Mustafa Kemal (1919-1922)**, Cilt 2, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- BAYKARA Tuncer (1998), **Türk Adının Anlamı**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- BİLMEN Ömer Nasuhi (ty), **Hukuki İslamiye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu**, Cilt 3, İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi.
- Bir Türk (1288), “Müsâvât”, **Basiret**, Nu: 717 (23 Ağustos).
- BURKE Edmund (2005), **Burke: Select Works** (ed. Edward J. Payne), Clark, N. J: Lawbook Exchange, 2005.
- BURKE Peter (2004), **Languages and Communités in Early Modern Europe**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Büyük Duygu (1329a), “İntikam Duygusu”, **Büyük Duygu**, I/2 (16 Mart), ss. 17-18
- Büyük Duygu (1329b), “Milliyet”, **Büyük Duygu**, I/1 (2 Mart), ss. 1-2.
- Büyük Duygu (1331), “Türklük Duygusu”, **Büyük Duygu**, I/5 (1 Cemaziyelahir), ss. 65-66.
- Cevdet Fahri (1329), “Veda”, **İctihad**, IV/60 (4 Nisan), ss. 1322-1323.
- CEYHAN Nesime (2009), **Balkan Savaşı Hikâyeleri**, İstanbul: Selis Kitaplar.
- DEMİRKAN Tarık (2000), **Macar Turancıları**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Demirkaya (1329), “Türk Gençlerine İman Lazımdır”, **Büyük Duygu**, I/ 3 (30 Mart), ss. 42-43.

- Doktor Fraylıç ve Mühendis Rawlıg (1334), **Türkmen Aşiretleri**, İstanbul: Kütüphane-i Sûdî.
- DURGUN Sezgi (2011), **Memalik-i Şahane'den Vatan'a**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dündar Alp (1329), "Şerefli Duygum", **Büyük Duygu**, I/5 (25 Nisan), ss. 74-75.
- DÜNDAR Fuat (2008), **Modern Türkiyenin Şifresi: İttihat ve Terakkinin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ercümen Ekrem (1328), "Edebî Sahifeler: Harb Şarkısı", **Senîn**, Nu: 1345-56 (16 Teşrinievvel).
- ERICKSON Edward J. (2003), **Defeat in Detail: The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913**, Westport, Conn: Praeger.
- ERICKSON Edward J. (2007), **Ottoman Army Effectiveness in World War I: A Comparative Study**, London-New York: Routledge.
- ERIKSEN Thomas H. (2001), **Small Places, Large Issues: An Introduction to Social and Cultural Anthropology**, London: Pluto Press.
- ERSANLI BEHAR Büşra (1992), **İktidar ve Tarih: Türkiye'de Resmî tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)**, İstanbul: AFA Yayınları.
- Esad Rızâ (1329), "Ne Yaptık Şânını", **Büyük Duygu**, Nu: 8 (6 Haziran), ss. 122.
- Esrâr (1912), "Şiir-i Hamaset: Harb Havası", **Alemdâr**, 16 Teşrinievvel.
- EVERA Stephan van (1998), "Hypotheses on Nationalism and War", **Theories of War and Peace** (ed. Michael E. Brown), Cambridge: The MIT Press, ss. 257-291.
- F. R. (1329), "Millî Duygu", **Büyük Duygu**, I/5 (25 Nisan), ss. 72-74.
- Feridun Vecdî (1912), "Sana Senden Gerek Âlemde Ger İmdât Lâzımsa", **Tasvir-i Efkâr**, Nu: 556 (13 Teşrinievvel).
- Fichte (2008), **Addresses to the German Nation** (ed. Gregory Moore), Cambridge: Cambridge University Press.
- G. Haldun (1328), "Ecnebi Sermayesi ve Bizim Teşebbüsümüz", **İctihad**, Nu: 48 (1 Haziran), ss. 1111-1113.
- GELLNER Ernest (1983), **Nations and Nationalism**, Oxford: Basil Blackwell.
- GEORGEON François (1996), **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- GÖÇMEN Muammer (1995), **İsviçre'de Jön Türk Basını**, İstanbul: Kitabevi.
- Gökalp (1330), "Ötüken Ülkesi", **Türk Sözü**, I/2 (17 Nisan), ss. 11.
- H. Cemâl (1332), **Sultan Osman Lisânından Milletime Sadâ-yı İkâz**, İstanbul.
- Hâlîde Edib (1328), "Edebiyat: Münacat", **Türk Yurdu**, I/24 (4 Teşrinievvel), ss. 729-732.
- Hâlîde Edib (1329), **Yeni Turan**, İstanbul: Tanin Matbaası.
- Hâlîde Edib (1918), "Evimize Bakalım", **Vakit**, Nu: 252 (30 Haziran).
- HECHTER Michael (1975), **Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966**, Berkeley-Los Angeles: University of California Press.
- HUYUGÜZEL Ö. Faruk (1998), **Necip Türkçü**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Johann Gottfried von Herder (2002), **Philosophical Writings**, (trans. Michael N. Forster), Cambridge: Cambridge University Press.
- JOHNSON James T. (1997), **The Holy War Idea in Western and Islamic Traditions**, University Park, Pa: Pennsylvania State University Press.

- KARABEKİR Kâzım (1994), **Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik**, Cilt 2, İstanbul: Emre Yayınları.
- KARAOŞMANOĞLU Yakup Kadri (2009), **Hüküm Gecesi**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KAYMAZ Nejat (1977), “Türkçü Tarih Görüşü”, **Felsefe Kurumu Seminerleri**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, ss. 433-443.
- Kâzım Nami (1328), “Yeni Hayata Doğru 1”, **Türk Yurdu**, II/2-26 (1 Teşrinisani), ss. 40-45.
- KHALİD Adeeb (1998), **The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia**, Berkeley: University of California Press.
- Kılıçzâde Hakkı (1328-1329), “Neden Mağlup Olduk”, **İctihad**, Nu: IV/56 (28 Şubat 1328), ss. 1242-1246; **İctihad**, IV/59 (21 Mart 1329), ss. 1290-1293..
- KOHN Hans (1955), **Nationalism: Its Meaning and History**, Princeton: D. Van Nostrand Company, 1955.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad (1328a), “Harb Şarkısı”, **Donanma**, IV/31 (Eylül), ss. 317.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad (1328b), “Ümid ve Azim”, **Türk Yurdu**, II/8-32 (24 Kanunısani), ss. 240-247.
- Köprülüzâde Mehmet Fuat (1918), “Türkçülüğün Gâyeleri”, **Vakit**, Nu: 266 (16 Temmuz).
- KÖROĞLU Erol (2010), **Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918): Propaganda dan Millî Kimlik İnşasına**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KURAN Ahmed Bedevi (1948), **İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki**, İstanbul: Tan Matbaası.
- LANDAU Jacob M. (1996), **Tekinalp: Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Léon Cahun (1877), **La Bannière Bleue: Aventures D'un Musulman D'un Chrétien Et D'un Païen À L'epoque Des Croisades Et De La Conquête Mongole**, Paris: Hachette, 1877 [Léon Cahun, **Gök Bayrak**(çev. Gâlib Bahtiyar), İstanbul: Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı, 1329].
- MACİT Nadim (2011), **Türk Milliyetçiliği: Kültürel Akıl İctihat ve Siyaset**, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Maraşhoğlu (1329), “Selanikli Ayşe Hanım: Mukaddes Kinler”, **Halka Doğru**, Nu: 32 (4 Teşrinisani), ss. 248-252.
- Mehmed Ali Tefvik (1328a), “İctima ve Siyaset: Yine Manevî Yurt”, **Türk Yurdu**, II-1/25 (18 Teşrinievvel), ss. 5-11.
- Mehmed Ali Tefvik (1328b), “Yeni Hayat: Manevî Yurt”, **Genç Kalemler**, III/ 20 (27 Nisan), s. 177-187.
- Mehmed Emin (1328a), “Kin”, **Türk Yurdu**, I/13 (3 Mayıs), ss. 377-378.
- Mehmed Emin (1328b), “Nifak”, **Türk Yurdu**, I/24 (4 Teşrinievvel), ss. 733.
- Mehmed Fahreddin (1329a), “Müslümanlıkta Bir Millet Var 1”, **Sebilürreşâd**, XI/279 (2 Kanunısani), ss. 297-299; “Müslümanlıkta Bir Millet Var 2”, **Sebilürreşâd**, XI/281 (16 Kanunısani 1329), ss. 323-325.
- Mehmed Fahreddin (1329b), “Son Darbe Karşısında Milliyet Kavgaları 1”, **Sebilürreşâd**, XI/274 (28 Teşrinisani), ss. 209-210; “Son Darbe Karşısında Milliyet Kavgaları 2”, **Sebilürreşâd**, XI/277 (19 Kanunievvel), ss. 261-263.
- Mehmed Münir (1329), “Türklük Hastalığı”, **Büyük Duygu**, I/6 (9 Mayıs), s. 91-93.

- Mehmet Ali Tevfik (1330), **Turanlının Defteri**, İstanbul: Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı.
- Midhat Cemal (1327), “Mektuplar ve Cevaplarımız: Akçuraoğlu Yusuf Beyefendi’ye”, **Türk Yurdu**, I/3 (15 Kanunievvel), s. 84-86.
- MİLAS Herkül (2005), **Türk ve Yunan Romanlarında Öteki ve Kimlik**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MILLER William (1898), **Travels and Politics in the Near East**, New York: Frederick A. Stokes Company.
- MOREAU Odile (2010), **Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu: Askerî Yeni Düzenin İnsanları ve Fikirleri: 1826-1914**(çev. Işık Ergüden), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Muallim Sadi (1329), “Sevgili Tan’a Bir Türk Armağanı”, **Tan**, I/3 (18 Kanunievvel).
- Muhiddin (1329a), “İktisadî Hasbihal: En Büyük Eksişimiz I”, **Halka Doğru**, I/6 (16 Mayıs), ss. 46-48.
- Muhiddin (1329b), “İktisadî Hasbihal: Millî Himâye”, **Halka Doğru**, I/7 (23 Mayıs), ss. 53-56.
- MÜNKLER Herfried (2009), **İmparatorluklar: Eski Roma’dan ABD’ye Dünya Egemenliğinin Mantığı**(çev. Z. Aksu Yılmaz), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Müslümanlara Mahsus Kurtulmak Yolu**, 1329.
- Nâmık Kemâl (1307), **Vatan yahud Silistre**, İstanbul.
- Nâzım Harim (1329a), “Şehidlere Hürmet”, **Çocuk Dünyası**, I/50 (20 Şubat), s. 4.
- Nâzım Harim (1329b), “Ticaret”, **Çocuk Dünyası**, I/41 (19 Kanunievvel), s. 4.
- Nâzım Harim (1330), “Altın”, **Çocuk Dünyası**, II/67 (19 Haziran), s. 257.
- Nedim (1329), “Ah Rumeli”, **İctihad**, Nu: 59 (21 Mart), ss. 1297-1298.
- Nigâr bint-i Osman (1332), **Elhân-ı Vatan**, İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası.
- NORA Pierre (2006), **Hafıza Mekânları**(çev. Mehmet Emin Özcan), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- ORAL Mustafa (2006), **Türkiye’de Romantik Tarihçilik (1910-1940)**, Ankara: Asil Yayın.
- ORTAYLI İlber (1986), “Osmanlı Tarihyazıcılığının Evrimi Üstüne Düşünceler”, **Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi** (ed. Sevil Atauz), Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği, ss. 419-429.
- Osman Oğuz (1329), “Türk Gençlerine”, **Türk Yurdu**, I/4 (29 Kanunievvel), ss. 100-101.
- Ömer Seyfettin (2001a), “Mektep Çocuklarında Türklük Mefkûresi”, **Bütün Eserleri: Makaleler 1**(haz. Hülya Argunşah), İstanbul: Dergâh Yayınları, ss. 351-363.
- Ömer Seyfettin (2001b), “Ticaret ve Nasip”, **Bütün Eserleri: Makaleler**(haz. Hülya Argunşah), İstanbul: Dergâh Yayınları, ss. 303-318.
- Ömer Seyfettin (2001c), “Yarıntı Turan Devleti”, **Bütün Eserleri: Makaleler 1**(haz. Hülya Argunşah), İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 319-329.
- Ömer Seyfettin (2007), “Piç”, **Bütün Eserleri: Hikâyeler 1**(haz. Hülya Argunşah), İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007, ss. 278-289.
- Ömer Seyfettin (2007), “Tuhaf Bir Zulüm, ” **Bütün Eserleri: Hikâyeler 3**(haz. Hülya Argunşah), İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 69-77.
- ÖNEN Nizam (2005), **İki Turan: Macaristan ve Türkiye’de Turancılık**, İstanbul: İletişim Yayınları.

- ÖZDOĞAN Günay Göksu (2001), **Turan'dan Bozkurt'a: Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÖZEL Ahmet (2011), **İslâm Hukukunda Ülke Kavramı: Dârü'lislâm, Dârulharb**, İstanbul: İz Yayıncılık.
- ÖZKAN Behlül (2012), **From the Abode of Islam to the Turkish Vatan: The Making of a National Homeland in Turkey**, New Haven: Yale University Press.
- Parvus (1328), "İktisat: Köylüler ve Devlet", **Türk Yurdu**, I/9 (9 Mart), ss. 262-268.
- QUATAERT Donald (1987), **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)**, Ankara: Yurt Yayınevi.
- Rıdvan Nâfiz (1329), **Küçük Türk Tarihi**, İstanbul: İkdâm Matbaası.
- ROCKER Rudolf (1999), **Nationalismus und Kultur**, Münster: Bibliothek Thèlème.
- ROKKAN Stein (1975), "Dimensions of State Formation and Nation-Building: A Possible Paradigm for Research on Variations within Europe", **The Formation of National States in Westrn Europe** (ed. Charles Tilly), Princeton: Princeton University Press, ss. 562-600.
- Ruşen Eşref (1334), **Diyorlar ki**, İstanbul: Kanaat Matbaası.
- SARINAY Yusuf (1994), **Türk Milliyetçiliğinin Tarihî Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Satı Bey (1329), **Vatan İçin Beş Konferans**, İstanbul: Kader Matbaası.
- SMITH Anthony D. (1991), **National Identity**, London: Penguin Books.
- SMITH Anthony D. (2002), **Ulusların Etnik Kökeni**, Ankara: Dost Kitabevi.
- SMITH Anthony D. (2004), "War and Ethnicity", **The Antiquity of Nations**, Cambridge: Polity Press, s. 154-180.
- Süleyman Nazif (1912), "Harb Şarkısı", **Tasvir-i Efkâr**, Nu: 558 (15 Teşrinievvel).
- Şemseddin Sâmî (1298), "Lisân-ı Türkî (Osmanî)", **Hafta**, Nu: 12 (10 Zilhicce), ss. 177-181.
- ŞENGÜL Abdullah (2007), "Edebiyatta Ötekilik Meselesi ve Türk Edebiyatında Öteki", **Karadeniz Araştırmaları**, 15 (Güz 2007), ss. 97-116.
- Şevket (1912), "Şiir-i Hamâset", **Alemdâr**, 24 Teşrinievvel 1912.
- TANSEL Fevziye Abdullah (haz) (1952), **Ziya Gökalp Külliyyatı I: Şiirler ve Halk Masalları**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TAŞTAN Yahya Kemal (2006), "Balkanlarda Ulusçuluk Hareketleri", **Balkanlar El Kitabı I**(der. Osman Karatay-B. Atsız Gökdağ), Çorum/Ankara: KaraM & Vadi, ss. 413-445.
- TAŞTAN Yahya Kemal (2010), **Türk Milliyetçiliğinin Sembolik Kaynakları (Yeni Osmanlıların Siyasal Söylemleri 1860-1876)**, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Tayyar Rahmi (1329), "Mazide Turan Tahtı", **Büyük Duygu**, I/2 (16 Mart), ss. 28-29.
- Tevfik Nureddin (1327), "İktisat: Türk Esnafının Hâli", **Türk Yurdu**, I/2 (1 Kanunievvel), ss. 42-47.
- TILLY Charles (1975), "Western State-Making and Theories of Political Transformation", **The Formation of National States in Westrn Europe** (ed. Charles Tilly), Princeton: Princeton University Press, ss. 601-638.
- TOPRAK Zafer (1982), **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**, Ankara: Yurt Yayınları.

- TOPRAK Zafer (1985), "Millî İktisat", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt III, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 740-747.
- TOPRAK Zafer (2002), "Cihan Harbi'nin Provası Balkan Harbi", **Toplumsal Tarih**, XVIII/104 (Ağustos), ss. 44-51.
- TUNAYA Tarık Zafer (1989), **Türkiye'de Siyasal Partiler III: İttihat ve Terakki**, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- TURAN Ahmet Nezihi (1999), "Rumeli Nedir?", **Bilim Yolu**, II/2, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, ss. 151-159.
- Tüccarzâde İbrahim Hilmi (1329), **Balkan Harbinde Neden Münhezim Olduk**, İstanbul: Kitabhâne-i İslâm ve Askerî.
- Türkoğlu (1329), "Kırk Paranın Tarihi, " **Çocuk Dünyası**, 39 (5 Kanunievvel), ss. 5-8.
- TY (1328a), "Matbuat: Anadolu ve Gençliğin Vazifesi", **Türk Yurdu**, II/10-34 (Şubat 1328), ss. 314-315.
- TY (1328b), "Matbuat: Ba'su Ba'de'l-mevt", **Türk Yurdu**, II/10-34 (Şubat 1328), ss. 316-318.
- TY (1332), "Anadolu'ya Dair", **Türk Yurdu**, X/3-108 (21 Nisan 1332), ss. 51-53.
- TY (1334), "Şuun: Türk Ocağı Kongresi", **Türk Yurdu**, XIV/10-160 (15 Temmuz 1334), ss. 323-328.
- ÜSTEL Füsun (1992), "Türk Milliyetçiliğinde Anadolu Metaforu", **Tarih ve Toplum**, XIX/109 (Ocak), s. 51-55.
- ÜSTEL Füsun (1997), **İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Vambery (1328), "Osmanlı İzmihlâlinin Hikmeti", **İctihad**, Nu: 51 (24 Kanunısani), ss. 1168-1171.
- Von der Goltz Paşa (1324), **Devlet-i Aliyye'nin Zaaf ve Kuvveti**, Mısır.
- YİNANÇ Mükrimin Halil (1999), "Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik", **Tanzimat I**, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, ss. 573-595.
- Yusuf Akçura (1320), "Üç Tarz-ı Siyaset 3", **Türk**, Nu: 27 (22 Nisan).
- Yusuf Akçura (1327), "Tarih ve Âsâr-ı Atika: Müverrih Léon Cahun ve Muallim Barthold'a Göre Cengiz Han", **Türk Yurdu**, I/1 (24 Teşrinisani), ss. 17-21.
- Yusuf Akçura (2009), **Türk Yılı 1928**(haz. Arslan Tekin- A. Zeki İzgöer), Ankara: Türk Tarik Hurumu Yayınları.
- ZAREVAND (1971), **United and Independent Turania: Aimss and Designs of the Turks**, Leiden: Brill.
- Ziya Gökalp (1329a), "Türkleşmek, İslâmlaşmak Muasırlaşmak 5", **Türk Yurdu**, II/22-46 (8 Ağustos), ss. 753-760.
- Ziya Gökalp (1329b), "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak 1", **Türk Yurdu**, II/11-35 (Mart), ss. 331-337.
- Ziya Gökalp (1329c), "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak: Anane ve Kaide", **Türk Yurdu**, III/15-39 (2 Mayıs), ss. 480-484.
- Ziya Gökalp (1329d), "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak: Mefkûre", **Türk Yurdu**, V/8-56 (26 Kanunievvel), ss. 1088-1903.
- Ziya Gökalp (1329e), "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak", **Türk Yurdu**, III/15 (2 Mayıs), ss. 480-84.

- Ziya Gökalp (1330a), “İçtimaiyat: Millet ve Vatan”, **Türk Yurdu**, VI/6-66 (15 Mayıs), ss.163-166.
- Ziya Gökalp (1330b), “Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak: Türk Milleti ve Turan”, **Türk Yurdu**, VI/2-62 (20 Mart), ss.37-42.
- Ziya Gökalp (1331), “Millet Nedir, Millî İktisat Neden İbarettir?”, **İktisadiyyât Mecmuası**, I/1 (8 Şubat), ss. 3.
- Ziya Gökalp (1339), **Türkçülüğün Esasları**, Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası [**Türkçülüğün Esasları**(haz. Mehmet Kaplan), İstanbul: MEB Devlet Kitapları, 1970].
- Ziya Gökalp (1912), “Muharebe Destanı: Karadağ’da”, **Tanin**, Nu: 1466 (10 Teşrinievvel), ss. 3.
- Ziya Gökalp (1918), “Türkçülük ve Türkiyecilik”, **Yeni Mecmua**, II/51 (4 Temmuz), s. 482.
- Ziya Gökalp (1976), “Türklük ve Osmanlılık”, **Makaleler 1**(haz. Şevket Beysanoğlu), İstanbul: Kültür Bakanlığı, ss. 54-57.
- Ziya Paşa (1868), “Mes’ele-i Müsavat”, **Hürriyet**, Nu: 15 (5 Ekim).